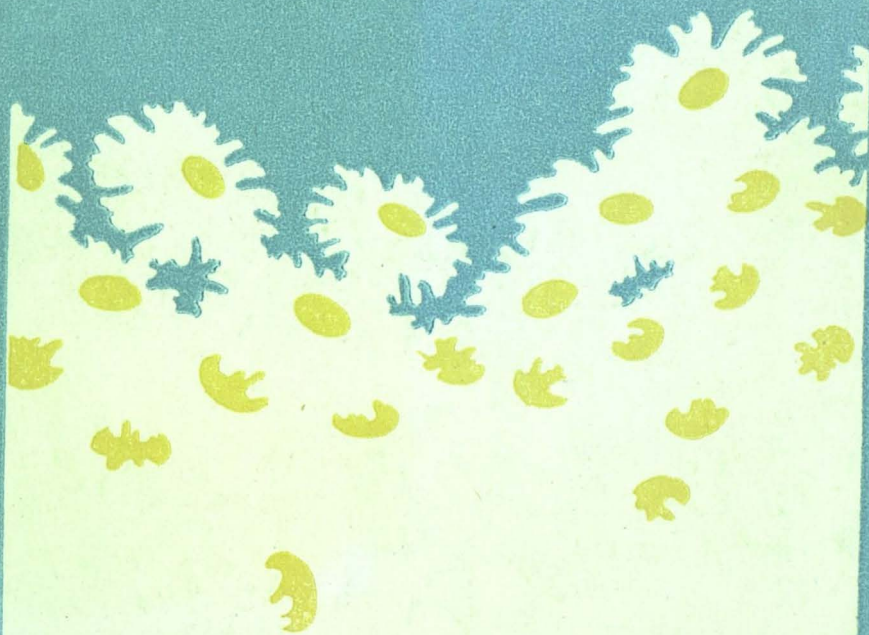

АДТЫН ДЦГЕК

АДТЫН ДИЦГЕК

АЛМАТЫ
«КАЗАҚСТАН»
1983

ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ ӘДЕБИЕТ
БАС РЕДАКЦИЯСЫ

Алтын дiңгек: Очерктер жинағы (Құрастырған
А39 Жәнат Елшібеков. — Алматы: Қазақстан, 1983. —
144 бет.

Белсенді еңбек ете жүріп, жас ұрпақ тәрбиелеуде адамгершілік биігінен көрініп жүрген «Ардақты аналардың» өнегелі өмірі үлгі тұтарлық. Осы мақсатқа арналған «Алтын дiңгек» жинағына көп балалы аналар өмірін, олардың күнделікті тыныс-тіршілігін, үлгі-өнегесі мен жас ұрпақ тәрбиелеудегі өзіндік ерекшелігін, бір шаңырақтағы балалардың бір-бірімен қарым-қатынасын, семьяның алтын дiңгегі — ананың үйдегі және шаруашылық ісіндегі еңбегін жан-жақты көрсететін очерктер топтастырылған.

Кітап көпшілік оқырман қауымға арналған.

51.1(2)6

А $\frac{0802010203-002}{401(07)-83}$ 68—83

© «ҚАЗАҚСТАН», 1983.

Тоқтасын Беркімбаев

ОТ БАСЫНАН — ӨМІР ТӨРІНЕ

ГАЗ ПЛИТАСЫНЫҢ ЖАНЫНДА ТУҒАН ОЙ

Бұл өзі өмірдің қарапайым бір көрінісіне қарап тұрып, ойда жоқта туып кеткен қарапайым ғана ой еді. Дәл осы мен көрген бұл көрініс қазіргі кезде жұрттың бәріне таныс болуға тиіс деп ойлаймын. Өйткені, кім-кім де болса, белгілі бір мекемеде, немесе завод, фабрикаларда, қайда болса да, әйтеуір жұмыс істейді. Жұмыстан қайтады. Жұбайы да солай. Келген соң жұбайы екеуі кешкі тамақтың қамына кіріседі. Кіріскенде, от жағу, су әкелу дегендер көп уақыт алмайды, бәрі қол созым жерде. Газ плиткасының құлағын бұрап қалсаң, көк жалын сенің кішкентай ыдысың түгілі тасты балқытардай болып лаулап қоя береді. Судың жағдайы да дәл сондай дерлік. Енді үйінің жанындағы кулинарлық немесе кафе-магазиндерден әкелген жартылай фабрикат-тағамдарды «аунатып-аунатып» ал да, жей бер, іше бер.

Бұл былай қарағанда, тіпті, сөз етуге тұрмайтын өте қарапайым ғана көрініс сияқты. Өйткені, мұны барлығымыз да әр күн сайын әлденеше рет көріп, әбден етіміз үйреніп кеткен. Сол кішкентай ғана көріністің таудай тарихы, айтып ауыз жеткізе алмастай әлеуметтік мәні бар екендігіне де, көбіне, ой жүгіртіп жатпайды екенбіз. Ал, сол көрініске сәл ой тоқтаттық-ақ болды, оның ар жағы түпсіз дариядай кең, ал сенің ойыңның сол кеңістікті шарлап кеткендігін өзің де байқамай қалады екенсің.

Ал, кәне, сіз де бір сәт ойланып көріңізші. Сіздің тамағыңыз пісіп, ол алдыңызға келгенше, болмашы ғана уақыт кетті. Оған сіз жұбайыңыз екеуіңіз болмашы ғана күш жұмсадыңыз. Бірақ соның өзі де жұмыс. Ол үй ша-

руасындағы жұмыс деп аталады. Бізде жұмыс деп аталатындар өте көп. Қой бағу, егін егу, жер жырту, кітап жазу, ғылымның керемет жаңалықтарын ашу, тағысын-тағылар. Бұлардың барлығы да пайдалы жұмыс. Олар қоғамға да, өзіне де ұшан-теңіз пайда келтіріп, былайша айтқанда, адамдардың тірлігі үшін өмірді жасап жатады. Ал үй шаруашылығындағы жұмыс па? Ол В. И. Ленин айтқандай, «Көп реттерде... әйел атқаратын мейлінше өнімсіз, мейлінше жабайы және мейлінше ауыр еңбек болып табылады... онда әйелдің өсуіне азды-көпті септігін тигізетін ештеңе де жоқ»¹ жұмыс.

Ал осы мейлінше өнімсіз, пайдасыз жұмыс аз да болса, әлі де бар екен. Тағы бір таңғаларлық нәрсе, біздегі әрбір пайдалы жұмыстың өз адамдары бар. Мәселен, малшы, егінші, болат қорытушы, тоқымашы болып кете береді. Ал үй шаруасындағы... деген адамдарды да қазір ілуде біреу болмаса кездестіре де алмайсың. Жұмысқа жарайтын адамдарды айтпағанның өзінде, кез келген жасы асып, үйде отырған қариялардың анкеталық деректерін алып қарасаңыз да, ол бір кездерде белгілі пайдалы бір жұмыстың құлағынан ұстап жүрген болып шығады. Рас, үй шаруашылығындағы әлгіндей өнімсіз жұмыстарды көбінесе әйелдер атқарады. Бірақ оларға да қазір үй шаруашылығындағы әйел деп айдар тағуға болмайды. Өйткені, олар да ерлермен бірдей қоғамға пайдалы жұмысқа араласып, белгілі бір салада еңбек етіп жүр.

Бірақ... Осы жерде тағы бір ой келіп килігеді. Бұрын «үй шаруасындағы әйел» деген сөзді көп кездестіруші едік қой? Бұл сөз қазір неге бірте-бірте біздің лексиконымыздан жойылып бара жатыр? Бұл атақ неге ерлерге жуымай, тек әйелдердің меншігінде болып келген?..

ҒАСЫРЛАР ҚҰШАҒЫНДАҒЫ ҚАРАҢҒЫЛЫҚ

Осы сияқты сансыз сұрақтар басымызды жаулап алады. Жауап іздейміз. Ойымыз еріксізден кәрі тарихтың бойын шарлап кетеді. Оның бойында, аз да болса, өзіміз басып өткен танымал жерлер де бар. Сол жерлерді оймен тағы бір аралап өтіп, одан да әрі жүре береміз, жүре береміз. Кәрі тарихтың қатпарлы бойындағы сан түрлі замандар, қоғамдық құрылыстар әрқайсысы өз әлпетімен, өз ерекшеліктерімен көз алдымыздан жылжып өтіп

¹ Ленин В. И. Шығармалар толық жинағы, 39-том, 221-бет.

жатады. Біздің республикамыздың территориясындағы алғашқы қауымдық құрылыстар, патриархалдық-феодалдық қатынастар.

Бұлардың бойында біз ең алдымен әйелдерді іздейміз. Солардың жағдайларымен танысқымыз келеді. Бірақ тарихқа терең бойлаған сайын, көңіліміз жабырқау тартып, зіл-батпан болып бойды басқан көңілсіздікке тап боламыз. Өйткені, біздің алдымызда, тіпті, тарихы да жоқ дерлік, ғасырларда құмырсқаның адымындай да адым жасай алмай, бір орнынан жылжи алмай, аянышты қалде отырған әйелдер тұрады.

Соның бәріне қарап отырып, көсем айтқан жоғарыдағы сөз тағы да ойға оралады. Сөйтсек, оларды байлап-матап, қозғалуға шамаларын келтірмей, басқаға бас бұрғызбай келген бір жұмыс бар екен. Ол — өмірде бітпес үй іші шаруасы. Бұл — қазақ әйелдерінің сол бір ондаған ғасырлар бойында атқарып келген бір ғана жұмысы. Ал бұл жұмысты әйелдердің мойнына шықпастай етіп, мықтап ілген адамға жақсылық ойлаудан аулақ тұрған қоғамдар, замандар екен. Бұл қоғамдардың, әрбірден соң, бұдан өзгеге шамасы да жоқ, ой-өрісі де жетпейтін еді. Өйткені, олардың жаңалық атаулыға жатырқай қарайтын, ақыл-ойды дамытпай, тұзақ астында ұстайтын бишаралық қасиеттері болатын. Сол қасиеттерімен олар әйелдерді де төбеге ұрып бас көтертпей келіпті.

Біз шамамыздың жеткенінше тарих беттерін ашып, сары архивты ақтардық, санақ мәліметтерін көз алдымыздан өткеріп көрдік. Бірақ, Октябрь революциясынан бұрын үй шаруасынан басқа қоғамдық еңбекке араласқан бір де бір қазақ әйелін кездестіре алмадық деуге болады. Санақ мәліметтерінен мынадай бір цифрларды кездестірдік: патшалық Россия кезінде жалдамалы еңбекпен айналысқан барлық әйелдердің 80 проценті үй қызметшісі және батрактар болған. Тек 13 проценті өнеркәсіпте, құрылыстардағы көмекші жұмыстарда істеген. Ал, бұл болмашы ғана проценттен капитализмнің дәмін татып, мәдениеті де ілгерілей бастаған орыстар сияқты алдыңғы қатарлы ұлттар келіп үлес алғанда, феодализмнің шеңгелінен әлі шыға алмай, қараңғылықтың шыр-мауында отырған қазақ сияқты ұлттарға түк те қалмай-тыны белгілі.

«Білім» деп аталатын бұлақтың маңына ол кездегі әйелдер жолай да алмай, тіпті басым көпшілігі ондай бұлақтың дүниеде бар екендігімен де хабарсыз болып

келді. Мәселен, 1897 жылы жүргізілген санақ мәліметтері бойынша, бұрынғы Түркістанда мекендеген халықтардың ішінде ерлердің — 1,9 проценті, әйелдердің — 2,2 проценті ғана сауатты деп аталған. Ол «сауаттылық» та хат танырлық дәрежеде ғана.

Сол кездерде шығып тұрған «Вестник воспитания» атты бір басылым 1906 жылы «Россиядағы ерлердің сауатсыздығын — 180 жылда, әйелдердің сауатсыздығын — 300 жылда, шеткері ұлт аймақтары халықтарының сауатсыздығын 4600 жылда жоюға болады» деп сәуегейлік жасағанда да, міне, осы цифрларға қараса керек.

АЛ, ҚАЗІР...

Иә, біз осылай етуді жөн көрдік. Кешегі, алдыңғы күнгілерді әзірше қоя тұрып, Октябрь революциясынан дәл бүгінгі күнге бірақ аттап, қазақ әйелдерінің қазіргі халіне көз тастағымыз келеді. Бұл үшін, ең алдымен республикамыздың Орталық Статистика Басқармасынан алынған мынандай бір цифрларды келтіре кетейік. 1981 жылы республикамыздың бүкіл халық шаруашылығында істеп жүрген жұмысшылар мен қызметкерлердің 49 проценті әйелдер екен. Оның ішінде, өнеркәсіпте — 48, ауыл шаруашылығында — 40, сауда мен қоғамдық тамақтандыру орындарында — 84, халық ағарту мекемелерінде — 75, мәдениет мекемелерінде — 71, денсаулық сақтау, дене тәрбиесі мен спортта 83 процент әйелдер жұмыс істеп жүріпті. Ал әйелдердің өзін ғана алып қарайтын болсақ, олардың 92 проценті халық шаруашылығының түрлі салаларында жұмыс істейді екен. 1980 жылы республикада 14316 әйел түрлі ғылыми қызметтер атқарды. Бұлардың арасында 129 ғылым докторы, 3340 ғылым кандидаты, 13 академик, корреспондент-мүше, 83 профессор болды.

Мұның барлығы жай көзге цифрлар ғана. Ал осы бір жансыз цифрлардың ар жағына бір сәт қана ой жүгіртіп көріңізші. Біздің бүгінгі өміріміздің бар тынысы, жан тебіренерлік қасиеті, ұлылығы — бәрі көз алдымызда сайрап тұра қалғандай. Ол цифрлардың барлығы адамдар. Адамдар болғанда — әйелдер. Бірақ олар сонау бір келмеске кеткен зар заманда көзінің жасын көкке бұлап, жылауға ғана шамасы жеткен әйелдер емес, бүгінгі халық шаруашылығының қай саласында болса да, еркектермен бірдей жұмыс істеп, халық игілігіне қызмет етіп жүрген Отанның тең праволы қыздары мен әйелдері.

Олар — Социалистік Еңбек Ері, СССР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, СССР Жоғарғы Советінің депутаты, СССР Жоғарғы Советі Ұлттар Советі председателінің орынбасары, Қостанай облысының Боровской ауданындағы «Харьков» совхозының механизаторы Кәмшат Дөненбаева, атағы Одаққа, тіпті, дүние жүзіне мәлім болған академик, биология ғылымдарының докторы, профессор Нәйла Базанова, медицина ғылымдарының докторы, профессор, акушер-гинекологтардың Бүкілодақтық және халықаралық кеңестеріне талай рет қатысқан Кәмила Өтегенова, Нью-Йоркте баяндама жасап, әлемді таңдандырған бірінші қазақ әйелі, Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, техника ғылымының докторы, профессор Жамал Қаңлыбаева, қазақ әйелдері арасынан тұңғыш шыққан геолог-ғалым, Қазақ ССР Ғылым академиясының корреспондент-мүшесі, минералогия ғылымының докторы, профессор Патшайым Тәжібаева, СССР халық артистері Роза Бағланова, Бибігүл Төлегенова, Хадиша Бөкеева, Роза Жаманова, Сәбира Майқанова, министр Мәнұра Ахметова, институт ректоры Күләш Құнантаева сияқты ғалымдар, дәрігерлер, артистер, инженерлер, агрономдар, мұғалімдер...

Бұл тізімді одан әрі де соза беруге, тағы да талай атақты қазақ әйелдері мен қыздарының аттарын атай беруге болады. Өйткені, қазіргі кезде республикамызда әйелдер араласпаған халық шаруашылығының бірде-бір саласы жоқ деуге болады. Бұл қазір жұрттың бәріне мәлім жайлар. Сондықтан оның бәрін атап жатқаннан гөрі цифрға сөз бергенді жөн көріп отырмыз. Сол цифрлар да бізге көп жағдайларды айтып бере алады. Мәселен, мына цифрларға қараңыз. Революциядан бұрынғы уақыттарда ең артта қалып, қараңғылықта болған Орта Азия мен Қазақстанда қазіргі кезде дәрігерлер 1913 жылғы бүкіл патшалық Россиядағыдан 2 есеге жуық көп екен. Біз, тіпті, арғы жақты қоя тұрып, 1926 жылғы санақ пен Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының 1972 жылы өткен XXVII сессиясы халықаралық әйелдер жылы деп жариялаған 1975 жылғы санақтың-ақ нәтижелерін салыстырып көрейікші. 1926 жылы қазақ әйелдерінен бір ғана инженер-техник қызметкері, 6 медицина қызметкері, 54 оқытушы және басқа мәдени-ағарту қызметкерлері болса, 1975 жылғы санақтың өзінде қазақ әйелдерінің қатарында — 2526 мың инженер-техник қызметкер, денсаулық сақтау, дене тәрбиесі және әлеуметтік

қамсыздандыру мекемелерінде — 243,7 мың, оқу-ағарту, мәдениет, өнер, ғылым мен тұрмыстық қызмет көрсету салаларында — 467,4 мың әйелдер мен қыздар еңбек етіп жүрді.

Қазақ әйелдері өздеріне берілген конституциялық праволарын кеңінен пайдалана отырып, мемлекетті басқаруға, қоғамдық-саяси және мәдени қызметтерге тиянақты қатысып келеді. Қазіргі таңда мемлекеттік және шаруашылық басқару аппараттарында, кооперативтік және қоғамдық басқару органдарында 100 мыңға жуық әйелдер мен қыздар еңбек етіп жүр. Сол сияқты, республикамыздың ең жоғарғы өкімет органы — Қазақ ССР Жоғарғы Советіне өткен сайлауда 182 әйел сайланып, барлық депутаттардың 35,7 проценті болып отыр. Ал, жергілікті Советтердің соңғы сайлауында Қазақ ССР-і бойынша сайланған барлық депутаттардың 49,1 проценті әйелдер болды.

Осы жоғарыда келтірілген цифрлардың бәрі нені көрсетеді? Олар бір кездерде қазақ әйелдерінің басына жамылған қарасындай болған «Үй шаруасындағы әйел» деген сөздің қазір біздің лексиконымыздан да жойылып бара жатқанын көрсетеді. Бүкіл еліміз бойынша бұл аттан әлі арыла алмай жүрген әйелдер 0,2 проценттей ғана екен. Бұл цифр бізде де осы шамалас қана. Бірақ мұның өзі де біздің қоғамдық құрылысымыздың заңдарымен ешқандай байланысы жоқ, тек бұл атауды жою жұмысындағы біздің әлі де болса үлгіре алмай жатқан істерімізге байланысты. Біз ол туралы кейінірек сөз етеміз.

ОКТАБРЬДЕН БАСТАЛҒАН ӨМІРБАЯН

Ал енді жоғарыдағы жағдайлардың барлығынан кейін мынадай сұрақтардың тууы заңды: бұрын сан ғасырлар бойы моральдық, материалдық езгіде жаншылып, қорлық жағдайда келген қараңғы қазақ әйелдері осыншалық шырқау биікке қалайша көтерілді, оған қандай себептер болды, бұл өзі қай кездерден басталды?

Бұл сұрақтарға жауап беру үшін, мынадай бір ең қарапайым мысалдан бастайық. Сіз 70—80-ге келіп, екі ғасырдың куәсі болған кез-келген әйелдің өмірбаянына назар аударып көріңіз. Содан соң тағы сол сияқты бір-нешеуін, мейлі, жүзін, мыңын қараңыз. Сонда сіздің көзіңізге бір ғана нәрсе айқын шалынады. Ол — Октябрь революциясынан бұрын әлгі әйелдердің барлығы да қоғамдық пайдалы жұмысқа араласпай, әлдекімдердің

есігіндегі жалшысы, немесе күйеуінің күні, В. И. Лениннің сөзімен айтқанда, «каналғандардың ішіндегі ең каналғандары, езілгендердің ішіндегі ең езілгендері»¹ болып келгенін көресіз. Ал, олардың өмірбаянындағы әртүрлі жұмыс аттары тек Октябрь революциясынан кейін ғана қосылады. Ол оқуға түсіп сауатын ашады, жоғары оқу орындарын бітіреді, одан әрі сан-салалы жұмыстарға араласып кете барады. Оның себебі түсінікті. Октябрь революциясы өзінің ең алғашқы күндерінен бастап-ақ әйелдердің ғасырлар бойы қолы жетпей, армандап келген теңдік правосын ала келді. Өйткені, «әйелдерді күңдіктен азат етіп, топастандыратын үй іші, ошақ басының күйбеңінен құтқармайынша, шын мәнінде бостандықты қамтамасыз етуге болмайды»², олардың өсуі туралы сөздің болуы да мүмкін емес еді. Ол теңдік алды. Бірақ бұл да әлі жеткіліксіз. Ол өзін қоғамның тең правосы азаматымын деп сезінуі үшін, алдымен оның көзі ашылуы, оқуы керек. Қоғамдық пайдалы еңбекке араласып, өздерінің ерлерден кейін емес екендіктерін, алдымен өздері де сезініп, басқалардың алдында дәлелдеулері тиіс.

Сіз Совет өкіметінің сол бір қиындыққа толы дауылды жылдардағы алғашқы қадамдарына, шығарған заңдарына, қаулы-қарарларына, декреттеріне үңіліп көріңізші. Сонда сіз олардан бүкіл адамдарға, әсіресе әйелдерге деген ізгілікті, адамгершілікті айқын көресіз. «Үй шаруашылығымен айналысушы әйелдің жағдайы,— деп көрсетті В. И. Ленин өзінің жұмысшы әйелдердің Москва жалпы қалалық партиялық емес IV конференциясында 1919 жылғы 23 сентябрьде сөйлеген сөзінде,— әлі де болса қысылшаң күйінде қалып отыр. Әйелді толық азат ету үшін және оның еркекпен шын тең болуы үшін қоғамдық шаруашылық болуы керек және әйелдің ортақ өнімді еңбекке қатысуы керек. Сонда әйелдің жағдайы нақ еркектің жағдайындай болады»³.

Міне, көсемнің бұл сөзі біздің сүйікті партиямыз бен үкіметіміздің саясаты, оның әрбір қадамында басшылыққа алып отыратын ұраны болды. Ал, әйелдер болса, олар да өздерінің ешкімнен кем емес, қамқорлық болса, тау қопарып, дүниенің көзін ашуға да шамалары келетіндіктерін дәлелдей бастады. Оның барлығы, шынын айтқан-

¹ Қлара Цеткин. Заветы Ленина женщинам всего мира. М., 1975, с. 42.

² Ленин В. И. Шығармалар толық жинағы, 31-том, 48-бет.

³ Ленин В. И. Шығармалар толық жинағы, 31-том, 220-бет.

да, қазір ешқандай жаңалық та емес, ешкімге таңсық та емес, жалпыға белгілі жайлар деп ойлаймыз. Бірақ сол сүйікті партиямыз бен үкіметіміздің осы алпыс жылдан астам уақыт бойғы жүргізген адамға, әсіресе әйелдерге деген ізгілікке толы саясатының нәтижесін көрсетердей кейбір фактілер мен цифрларды келтіре кеткен теріс болмас деп ойлаймыз.

Алма Оразбаева Октябрь таңы атқан күні жиырма жасқа да толмаған бүлдіршіндей жас еді. Октябрьдің әлеуетті үні мен арайлы таңы қараңғылық көрпесін жұлқып ашқан кезде, оның астынан сәулеге қарай құлпырашыққан Алма сол жылы-ақ Орал даласында өзінің революциялық қызметін бастады. Азамат соғысы жылдарында ол Бірінші үлгілі совет қазақ полкының жауынгерлері арасында үгіт жұмысын жүргізді. 1919 жылы партия қатарына кірді. Содан былайғы жылдары Алма Оразбаева өзінің барлық күш-жігерін өз әріптестерінің көзін ашуға арнап, солардың арасында талмай жұмыс жүргізді. Ол партияның XII, XIII, XIV съездерінің, XVI партия конференциясының делегаты болды. ҚазЦИК-тің мүшесі және ВЦИК пен СССР Орталық Атқару Комитетінің мүшелігіне кандидат болып сайланды. Дәл осы жылдары партия және совет жұмысында Сара Есова, Нағима Арықова сияқты көптеген қазақ әйелдері өсіп шықты.

Еліміздің бүкіл саяси өміріне әйелдер белсене қатыса бастады. Мәселен, Қостанай губерниясында 1923 жылдың аяғына қарай әйел делегаттары жиналыстарының жұмысына мыңнан аса әйел, соның ішінде 369 қазақ әйелі қатысқан, Совет сайлауларына байланысты 10 мыңнан аса әйел (бұлардың ішінде 6600-ден аса қазақ әйелі) селолар мен ауылдардағы әйелдер жиналыстарына қатысып отырған. 1925 жылы республика партия ұйымдарында екі мыңнан аса жұмысшы және шаруа әйелдер болды, 7,1 мың жас қызметші және шаруа әйелдер комсомол қатарына өтті. 6,6 мың еңбекші әйел жергілікті Советтердің депутаттары болып сайланды. 1939 жылдың 24 декабрінде өткізілген жергілікті Советтердің сайлауында депутаттыққа сайланғандардың 32,6 проценті әйелдер болды.

Әйелдер өздерінің талмас күш-жігерінің нағыз шыңын Ұлы Отан соғысы жылдарында көрсетті деуге болады. Жұмысқа жарар барлық ер-азамат қолдарына қару алып, Отанын қас жаудан қорғау үшін қан майданға

аттанғанда, ауылдағы бас көтерер, тылды ұстап тұрар тұлға әйелдер болып қалды. Ерлердің орнын жоқтатқан жоқ. Әрдайым Отанның қажет еткен жерлерінен табылып отырды.

Қазақстан КП(б) Орталық Комитеті мен Қазақ ССР Халық Комиссарлар Советі үй шаруасындағы әйелдерден жұмысшылар кадрларын даярлап шығару жөнінде шаралар әзірледі. 1941 жылдың октябрінде республиканың өнеркәсіп орындарында 10 000-нан аса әйелдер өндірістік оқумен қамтылды. 1941 жылдың 29 июнінде «Қазақстанская правда» газетінде Солтүстік Қазақстан облысындағы Полуден МТС-нің Василиса Бондарева басқарған тракторшылар бригадасындағы қыздардың Қазақстан әйелдерін тракторды меңгеріп, майданға аттанған ерлердің орындарын басуға шақырған хаты жарияланды. Бұл хатқа жауап ретінде сол жылдың 19 июлінең-ақ 13 мың әйел мен қыз трактор жүргізуді үйрене бастады... Ұлы Отан соғысы жылдарында «Қарағандауголь» жүйесіндегі жұмысшы әйелдердің саны 5,5 есе артып, бүкіл жұмысшылардың 34,4 процентін құрады. Тек жерасты жұмыстарының өзінде 4536 әйел істеді... 1944 жылы Ақмола облысында 2258 үй шаруасындағы әйел өндіріске тартылды. Алматы облысында сол жылы үш айдың ішінде — 1306, ал Қарағанды облысында 2860 үй шаруасындағы әйел жұмысқа қосылды.

Ал, Отан қорғау, жауға деген өшпенділік сезімдермен жұмысқа кіріскен әйелдердің жұмыс өнімділігі де керемет болды. 1941 жылдың үшінші тоқсанында екінші тоқсанға қарағанда өнім 25,8 процент артық өндірілді. Сол жылы әрбір колхозшының орындаған орташа жұмыс нормасы 1940 жылғымен салыстырғанда, республикада 63 еңбеккүнге көбейді.

Міне, сіз қазіргі кезде әлемдік даңққа дейін көтерілген, бүкіл дүние жүзі алдында өзінің үні, беделі бар ұлы мәртебелі қазақ әйелінің өмірбаянын қарап отырсаңыз, оның беттерінен осындай жайларды көресіз. Ол өмірбаян әлемге нұр ала келген Октябрь таңымен бірге басталды.

ЖОҚТЫ БАР ЕТКЕН ҰЛЫ КҮШ

Ал енді, әйелдер үй шаруашылығындағы өнімсіз, ауыр жұмыстан босап, қоғамдық еңбектің осыншалық биігіне дейін көтерілуіне қандай себептер болды деген сұ-

раққа жауап беретін болсақ, бұл жерде тағы да партия мен үкіметіміздің даналық саясаты мен әкелік қамқорлығы көз алдымызға келеді.

Мәселен, ең қарапайым тілмен айтқанда, әйелдердің үйде атқаратын жұмыстары қандай? Олар — тамақ пісіру, кір жуу, бала бағу, үй сыпыру тағы басқа осы сияқты ұсақ-түйек жұмыстар. Бұлар ұсақ-түйек болғанмен, әйелдердің қаншама уақытын алатыны және ауыр да екені белгілі. Міне, партия мен үкіметіміздің даналық саясатын, қандай бір қаулы-қарарларын, жүзеге асырылып жатқан шараларын алып қарасаңыз да, олардан міндетті түрде дәл осы міндеттерді орындауға бағытталған бөлігін, әйелдерге арналған үлесті табуға болады екен. Тіпті, біздің социалистік қоғамымыздың ең жоғарғы принципі — «Бәрі де адам үшін, адамның игілігі үшін!» деген ұран да, көбіне нақ осы әйелдерге арналғандығын көруге болады.

Мәселен, жоғарыдағы сіздің тамақ ішу оқиғаңыздық алайық. Бұл былай көзге қарапайым ғана көрінгенмен, ол үлкен саясаттың, қамқорлықтың нәтижесі. Елімізде жылдан жылға кеңейе түсіп келе жатқан қоғамдық тамақтандыру жүйелері, тұрмыстық қызмет көрсететін мекемелер, тұрмысқа қажетті бұйымдармен жан-жақты жабдықталған ыңғайлы үйлер, балалар мекемелері, мектеп-интернаттар, мектептер, денсаулық сақтау жүйелері, сауықтыру орындары — бәрі де әйелдерді үй жұмысынан босатып, қоғамдық пайдалы еңбекке араластыру міндетінің іске асып жатқан шаралары. Бұл адамгершілікке толы міндеттерді іске асыруды партия мен үкімет өзінің өмір сүруінің ең алғашқы күндерінен бастап-ақ қызу қолға алып, әлі күнге дейін талмастан жүргізіп келеді. Бұл шаралар неғұрлым өмірден орнын тауып, кеңінен қолданылған сайын, үй шаруашылығынан босап, қоғамдық пайдалы еңбекке араласқан әйелдердің саны да арта берген.

Ал енді үстіміздегі бесжылдықты алып қарайтын болсақ, нені көреміз? Республикада 1960 жылы газдандырылған пәтерлердің саны қала мен селода 24,5 мың болса, 1981 жылы 3031,3 мыңға жетті. 1982 жылдың 1 январында республикада 76,2 мың шопан үйлері газдандырылды. 1981 жылы республиканың қалалары мен селоларында 30238 мың шаршы метр (пайдалы көлем) тұрғын үй пайдалануға берілді. Сол сияқты соңғы жылдары мектеп-интернаттардың, мектептердің, мектеп жасына

дейінгі балалар мекемелерінің, қоғамдық тамақтандыру орындарының, тағы басқалардың саны еселеп артты.

Осы сияқты қайсыбір саланы алып қарасақ та, олардан біз ылғи өсіп отырған цифрларды көреміз. Оның барлығын келтіріп жатуға біздің мүмкіндігіміз де жоқ және оның қажеті де бола қоймас деп ойлаймыз. Бізге керегі бұл өсімдердің үй шаруашылығындағы әсері болмақ қой. Біз жоғарыда дәл қазіргі таңда қоғамдық пайдалы еңбекке араласып жүрген әйелдердің халық шаруашылығының әртүрлі салаларындағы үлес салмағын көрсететін цифрларды келтіріп кеттік. Осы ретте, революциядан бұрын қоғамдық пайдалы еңбекке араласқан қазақ әйелдері жоққа тән болғанын айтып, жоқты бармен салыстырсақ та жетіп жатыр ғой деп ойлаймыз.

Ал енді партия мен үкіметіміздің әйелдерге жасап келе жатқан осындай ұшан-теңіз қамқорлығының бәрі жиналып келіп, оларды үй шаруасынан босатып, қоғамдық еңбекке кеңінен араластыртып қана қоймайды, сонымен бірге олар әйелдерге қоғамымыздың ең басты өндіргіш күші — адамдар санын ұлғайтуға өз үлестерін қосуға да жағдай жасайды. Партия мен үкіметіміздің жоғарыда айтылғандарға қосымша бұл салада жасап жатқан әкелік қамқорлықтары өзінше бір төбе. Енді солардың біразына тоқтала кетейік.

Ең алдымен, біздің елде әйел-анаға деген құрмет өте жоғары. Олардың ертеңгі күні балаларымды асырай алмай, немесе оларға қарауға уақытым болмай қалады-ау деген қауіпті ойламай, ештеңеден алаңсыз бала көтеруіне, босануына жағдай туғызуға бағытталған моральдық және материалдық, әлеуметтік шаралардың барлығы дерлік ойластырылған. Мәселен, он бала туып, тәрбиелеп өсірген аналарға «Ардақты ана» атағы мен «Ардақты ана» ордені беріледі. Жеті, сегіз және тоғыз бала туып, тәрбиелеп өсірген аналар үшін — «Ана даңқы» ордені, ал бес және алты бала туып, тәрбиелеп жатқан аналар үшін «Ана медалі» медалі белгіленген.

Әйел-анаға деген қамқорлық мемлекеттік қауіпсіздендіру жөніндегі заңда да айрықша көрсетілген. Жұмысшы, қызметкер және колхоз мүшесі әйелдерге туғанға дейін — 56, туғаннан кейін 56 күн төлемді демалыс беріледі. Екі және одан да көп бала туған немесе босану қиын болған жағдайларда оларға берілетін төлемді демалыс тағы да созыла түседі. Әйелдерге босанғанға дейін және одан кейін берілетін жәрдемдер, олардың еңбек

стаждарының қандай екендігіне қарамастан, толық жалақысы көлемінде болады.

Бұл демалыстардан басқа, әйел-аналарға, олардың өздерінің өтініші бойынша бала бір жасқа жеткенге дейін жалақысы сақталмайтын қосымша демалыс тағы беріледі. Ал бұл демалыс та олардың үздіксіз еңбек және мандық стажына кіреді.

Совет мемлекеті әйел-аналардың балаларын асырауы және тәрбиелеуі үшін материалдық жәрдем де көрсетіп отырады. Мәселен, екі баласы бар әйел-аналарға үшінші баласы туған кезде бір жолғы жәрдем беріледі. Ал үш баласы бар әйел-аналарға төртінші баласын туған кезде және одан кейін туған әр баласына ай сайын жәрдем ақша беріліп тұрады. 1974 жылғы 1 ноябрьден бастап, материалдық жағдайы төмен балалы семьяларға жәрдем беру енгізілді. Материалдық жағдайы төмен семьялардың әр баласына олар 8 жасқа толғанға дейін ай сайын жәрдем ақша төленіп тұрады.

Совет заңы әйел-ананың еңбек жөніндегі праволарын қамтамасыз етіп, қорғап отыруды да ерекше қамқорлыққа алған. Екіқабат әйелдердің, емізулі және бір жасқа дейін балалары бар әйел-аналардың еңбегін қорғау ерекше бақылауға алынған. Олар түнгі, мерзімінен тыс және демалыс күндердегі жұмыстарға, командировкаларға жіберілмейді. Екіқабат әйелдер дәрігердің қорытындысымен бұрынғы жалақылары сақтала отырып уақытша жеңілдеу жұмыстарға ауыстырылады.

Емізулі және бір жасқа дейінгі балалары бар әйел-аналарға демалуға және тамақтануға арналған жалпы үзілістерге қоса, балаларын емізуге және тамақтандыруға қосымша үзіліс беріледі. 14 жасқа дейінгі бала ауырып қалған жағдайда оларға қарау үшін әйел-аналарға еңбекке жарамсыздығы жөніндегі листок беріледі. Әйелдерге пенсия тағайындауда да ерлерден артықшылық сақталады. Оларға еңбек стажының аз мөлшерімен ақ 55 жаста пенсия тағайындалады. Ал 5 бала туып, оларды 8 жасқа дейін тәрбиелеген аналарға пенсия, тіпті, 50 жастан-ақ тағайындалады.

Ал бұл сияқты қамқорлық КПСС XXVI съезінен кейін бұрынғыдан да күшейе түсіп отыр. Алдағы уақытта босанған әйелдерге жалақысы ішінара және толық төленетін демалыстарды бір жылға дейін жеткізудің сатылы шаралары белгіленіп отыр. Сонымен бірге әйелдерге, олардың еңбекке қатысуына, ана және бала тәрбиешісі

ретіндегі ролін арттыруға, еліміздің адамға және ұрпаққа деген қажетін қанағаттандыруына жағдай жасауға бағытталған басқа да көптеген әлеуметтік шаралар белгіленіп, жүзеге асып жатқаны мәлім.

Ал енді осының бәрін қарап отырсақ, олар біздің қоғамымыздың табиғатының бәрін ақша билеген капиталистік дүниеден атымен өзгешелігінде, содан туындап жатқандығын көреміз. Біздің социалистік мемлекетіміздің адамға, соның ішінде әйелдерге жасап жатқан қамқорлықтарын капиталистік мемлекеттердің бірде-бірінде, тіпті «адам правосын қорғаймыз» деп, әлемге жар салып жатқан Америка Құрама Штаттарының өзінде де кездестіре алмаймыз. Олай етуге олардың табиғаты да көтермейді. «Буржуазиялық демократия сөз жүзінде теңдік пен бостандықты уәде етеді. Іс жүзінде адамзаттың жартысына — әйелдерге бірде-бір, тіпті, ең алдыңғы қатарлы, буржуазиялық республика заң бойынша еркекпен толық теңдікті де, еркектің қамқорсынуынан, езгісінен бостандықты да берген емес»,¹ — деп жазды В. И. Ленин өзінің «Совет өкіметі және әйелдің жағдайы» деген мақаласында.

Бұл шынында да нақ осындай екенін қазір өмірдің өзі-ақ көрсетіп отыр. Мәселен, АҚШ-тың бұрынғы президенті Д. Эйзенхауэр 1957 жылы бірдей еңбекке бірдей еңбекақы төлеу «қарапайым әділеттіліктің» ісі екенін екіжүзділікпен мәлімдеген болатын. Ал осы «қарапайым әділеттілік» АҚШ-тың өзінде қалай іске асып отыр? Америка әйелдерінің жалақысы ерлердікінен 15—20 процент кем екен. Американ әйелдері формальды түрде 1920 жылы дауыс беруге право алған болатын. Ал іс жүзінде АҚШ-та әйелдер әлі күнге дауыс беруден тыс қалып келеді. Американ әйелдерінен елдің саяси өміріне араласып жүргендері ілуде біреу ғана табылады. Мәселен, АҚШ-та конгрестің 534 мүшесінің тек 17-і ғана әйел екен.

Сол сияқты, біздің елімізде жұмысшы әйелдердің пенсиялық жасы 55 болса, бұл жас АҚШ-та, Германия Федерациялық Республикасында, Нидерландыда, Финляндияда ерлермен бірдей — 65, Швецияда — 67, Норвегияда — 70 екен. Бізде екіқабат және босанған әйелдерге арналған ауруханалардағы орын саны 1961 жылдың өзінде 1913 жылмен салыстырғанда 29 есе артыпты. Ал әйелдерге босанғаннан кейін демалыс беру ең алдыңғы

¹ Ленин В. И. Шығармалар толық жинағы, 39-том, 310-бет.

қатарлы капиталистік ел деп аталатын Америка Құрама Штаттарының өзінде 49 штаттың 6 штатында ғана қолданылатын көрінеді. Оның өзінде де босанған әйелдердің бұрынғы орындарын сақтап отыруға қожайындар міндетті емес. Сондықтан босанған әйелдердің басым көпшілігі жұмыстарынан айрылып, бос сенделіп қалып жатады. Оның үстіне, жас балаларын орналастыратын балалар мекемелеріне де қол жетпей, оларды асыраудың өзі де ауыр соғып, әбден қиналады. Міне, осының бәрі олардың бала табуға деген ынталарын төмендетіп, әрі кеткенде бір-екі баланың ғана қолынан ұстап қалуға мәжбүр болып жатады.

Ал біздің елде жағдай, тіпті, басқаша. Ол жөнінде біз жоғарыда біраз айтып та өттік. Енді біз сол айтылған жағдайлардың мемлекетіміздің ең қымбат қазынасы — адам санын көбейтуге, әйелдердің бұл жөніндегі ынта-ықыласын арттыруға қалай ықпал етіп жатқанын цифрлармен, фактілермен бір шама көрсете кетейік. Бұл жөнінде біз Халықаралық әйелдер жылына арналып, 1975 жылы Москвада шығарылған арнаулы статистикалық жинақтың мәліметтерін пайдаланбақпыз.

Мәселен, 1945 жылы бүкіл еліміз бойынша, ай сайын берілетін мемлекеттік жәрдемді пайдаланатын көп балалы семьялардың саны 844 мың болса, 1974 жылы бұл цифр 2 миллион 706 мыңға жетеді. Соның ішінде төрт балалы семьяның саны тиісінше, 287 мыңнан 878 мыңға, бес балалы семьяның саны 181 мыңнан 621 мыңға, алты балалы семья 100 мыңнан 563 мыңға, жеті және одан да көп балалары бар семьялардың саны 276 мыңнан 744 мыңға дейін артқан. Сол сияқты, 1944 жыл мен 1949 жыл арасында елімізде 31 ана «Ардақты ана» атағын алған болса, 1950 мен 1974 жыл аралығында 170 ана осы ең жоғары атаққа ие болып, омырауларына «Ардақты ана» орденін тақты.

Бұл цифрлардан байқалатын нәрсе — біздің халқымыздың әл-ауқаты жылдан-жылға артып, партия мен үкіметіміздің халыққа, оның ішінде, әйелдерге арналған қамқорлығының талай-талай шаралары іске асырылған соңғы жылдары көп балалы семьялар санының еселеп артып отырғаны. Дәл қазіргі кезде бұл цифрдың еселеп артып кеткендігінде дау жоқ. Оған дәлел ретінде қазіргі таңда біздің республикамыздың Қызылорда облысындағы Тереңөзек ауданының бір ғана шаруашылығында — Еңбек Қызыл Ту орденді «Шіркейлі» совхозында — 22

«Ардақты ана» барлығын айтсақ та жеткілікті. Ал енді олар бір ғана шаруашылықта осылай болып отырғанда, бүкіл республикамызда қанша екенін айтпай-ақ шама-лауға болады емес пе!

Олардың бәрі де көп бала өсіріп, «Ардақты ана» атана жүріп, еңбектен де қол үзбеген, жұмыскер аналар. Олардың ішінде «Ардақты ана» орденінің жанына Социалистік Еңбек Ерінің «Орақ пен Балға» алтын медалін қадаған, атағы бүкіл елімізге мәлім Ұлбала Алтайбаева сияқты аналар да бар. Олардың республикамызда көптеп саналып, қоғамдық өмірімізде қаншалықты зор дәрежеде іргелі істер тындырып жүргенінің тағы бір айғағы — осы, қолдарыңызда ұстап отырған жинақ бола алар деген сенімдеміз. Бұл жинақта сол, қайсыбір семьяның болса да алтын діңгегі — абзал аналардың бір тобы жөнінде ғана әңгіме болып отыр.

ҰЯДАН ҰШҚАН ОН ТОҒЫЗ

1.

1981 жыл. Тамыздың нағыз тамылжып, Арқа жерінің жанға да, малға да жайлы болып, бар мейірімін, шапағат нұрын төгіп тұрған кезі. Ақжардың үлкенді-кішілі тұрғындары көңілдерін бір демдеп, мамыражай тыныстап, тоқшылық кейіп танытты. Осыдан бірер жыл бұрын ақжарлықтар өздері өсірген бітік егінді дер кезінде жинай алмай қиналған болатын. Сонда көршілері, социалистік жарысқа түсіп, үнемі артта қалып жүрген Бабаев атындағы совхоздың бір топ озат комбайншылары сау етіп көмекке келгенде, ұялғандарынан жерге қарап қалған. Намыс отына жігерін жаныған жігіттер бұл жолы нағыз азаматтық мінез көрсетті. Ауыл механизаторлары шабындыққа мая-мая шөп үйіп, оны дер кезінде тасып алып, енді-енді басталатын егін орағына да тас-түйін отырған-ды.

Жігіттер осылай ораққа қапысыз қамданған сәтінде шағын ауылда қуанышты хабар тез тарап кетті.

— Бүгін Жәкеңнің үйінде үлкен той болады екен.

— Қай Жәкең?

— Мектеп директоры Жамалиден Махановты айтамын. Мұғалім ұлы Қанат үйленетін көрінеді.

— Келін қайдан екен?

— Осы ауылдан. Құбыш ағайдың бүлдіршіндей баласы. Әлия ше?

— Е, онда тең-теңімен деген. Екі жас бақытты болсын, — десті ауылдастары.

Сол күні ауыл шетіндегі Жамалиденнің сегіз бөлмелі екі үйі қонаққа лық толды. Көрші ауылдардан келген жігіттер мен қыздар да төрге шықты. Жастар жас ке-

лiндi жаңа дестiр, жаңа салт бойынша «Жар-жармен» эндете қарсы алды. «Беташар» айтылып, ел-жұрт орын-орындарына жайғасқан сәтте, асабаның қоңыр дауысы жұртшылықты бiрден елең еткiзе түстi.

— Уа, халайық, қымбатты құйрық-бауыр^о жесiскен, мың жыл туыс боламыз десiскен, құда-құдағилар. Бәрiң маған қараңдар. Бүгiн ауылымыздың ардақты азаматы, алтын асықтай он тоғыз бала тәрбиелеп өсiрген Жамалиден ағай мен Мәпiш апайдың үйiнде үлкен қуаныш, дү-бiрлi той басталғалы отыр. Осы құтты ұядан түлеп ұшқан он сегiз ұл мен бiр қыздың арасынан бiрiншi болып ұстаз атанған Қанат бақытты совет семьясының қатарына тағы бiр отау қосты. Тойдың ең алғашқы сөзiн он тоғыз баланың әкесi Жәкеңе беруге рұқсат етiңiздер.

Сол-ақ екен, кең бөлмеде, тағам толы стол басында отырғандар қол шапалақтап, дуылдасып кеттi. Бұл сәтте Жамалиденнiң қараторы жүзi бал-бұл жанып, мейiрiмдi қой көздерi ұшқын атып тұр едi. Қуанышын жасыра алмай, күлiмсiреген бойы төрге, құдаларына қарай тақала бердi. Денесiнде сәл болмашы дiрiл бар сияқты. Талай-талай жиындарда қысылып-қымтырылмай, алқалы топтың алдынан сүрiнбей өтетiн мектеп директоры бұл жолы аз-кем ойланып қалды. Екi-үш рет тамағын кенеп:

— Қадырлы қонақтарым! Бұрынғылар «Үйлену оңай, үй болу қиын» деген екен. Мен осы бiр нақылға өзгерiс енгiзсем бе деймiн. Олай дейтiнiм, бүгiнгiдей нұрлы заманымызда үйлену де, үй болу да оңай. Бұрынғыдай емес, екi жас бiр-бiрiмен теңiн тауып қосылады, семья құрады. Ал қайда болсын олардың еңбек етуiне, тату-тәттi өмiр сүруiне барлық жағдай бар. Балаларыма айтарым, ең алдымен әке-шешелерiңнiң тiлегiн ақтандар! Сендер жақсы болып асып кетсеңдер, олар әсте күндемейдi. Әркiм өз балаларына бақытты бол, деп тiлек айтады ғой. Бақыт дегенiңiз ұшып жүрген құс та емес, барлық та, байлық та емес. Ол әр адамның туып өскен, бiлiм алып, ер жеткен жерiнде, ошағының басында, қосағының жанында. Қазiр мен құда-құдағилармен бiрге үлкен шаңырағымның алғашқы қызығын көрiп бақытқа бөленiп отырмын. Осы қос құлыным өздерiнiң жеке бас қамын ғана ойлап қоймай, елдiң баласы, Отанымыздың ардақты азаматы болсын. Халқына адал қызмет етсiн, әрқашанда ондарынан — күн, солдарынан — ай тусын. Бақытты болыңдар, қос ботам!

Той қызығы таң ағарып атқанша толастамады. Жастар шырқаған әсем ән тымық кештің мөлдір аспанында шарықтап тарап жатты. Бірде күліп, енді бірде отты, тұнық жанарынан қуаныштан төгілген жасқа ие бола алмаған Мәпіш жұрт аяғы басылғанда ғана тізе бүкті. Оның өзінде абысын-ажындары, сіңділері:

— Апа-ау, бір сәт дем алсаңызшы. Қалған шаруаны өзіміз-ақ тындырамыз ғой, — деп жан-жақтан кеу-кеулеген соң амалсыз құс жастыққа қисайған еді. Көзі жұмулы, көңілі ояу. Той үстіндегі ұлы мен келінінің бал-бұл жанған, алаулаған жүздері, өзінің өткен жастық шағы, өрімдей өндірі он тоғыз баласы, бірінен соң бірі тізбектеліп көз алдына келді.

2.

Мәпіш қазіргі сәбилердей балалықтың бал дәурен базарын армансыз кешіп, алаңсыз ойнай алмады. Алты жасқа келген шыбынсыз жазда алай-түлей сұрапыл боран соқты. Ол бүгінге дейін дәл сондай алапат дауылды көрген де, естіген де жоқ. Ғасырлар бойы талай-талай күнәсіз ғашықтарға пана, куә болған мәуелі бәйтеректердің саялы бұтақтары сол шыбынсыз жазда, аңыраған анадай жапырақтарынан айырылыпты.

Сол шыбынсыз жазда миллиондаған адамның «соғыс» деген жалғыз ауыз үрейлі сөзін Арқаның майда самал желі асқар таулардан асырып, алысқа жеткізіп жатты. Ә дегенде осы сұрапыл «соғыс» деген жалғыз ауыз сөз жөн-жоба білетін көшелі, көне көз қарияларды ғана емес, ес білетін, әліппенің әріптерін енді-енді ежелейміз деп жүретін Мәпіштерді де есенгіретіп тастады. Елге, туған жерге деген ессіз, дүлей боранның Батыстан соққанын естігенде, барша совет халқы белді бекем бұды. Сол бір шыбынсыз жазда алты жасар Мәпіштең алты есе есейді...

Тоғыз жасында таң елең-алаңнан алғаш рет масақ теруге шыққаны әлі есінде. Шолақ қол бригадирдің: «Балалар, тұрындар, күн түс болды ғой» деген жарықшақтанған даусын Мәпіш сонда біразға дейін түсінде де естіп жүрді.

— Ал, қарақтарым, — дейтін бригадир, аңыз басында балаларды сапқа тұрғызып. — Біздің жауынгерлер жауды өкшелей қуып барады. Соғыс бітуге жақын қалды. Егер әкелерің мен ағаларың ауылда жүрсе, мен сендерді түн ұйқыларыңды бөліп, елең-алаңнан тұрғызар

ма едім? Ауылдан кеткен азаматтар үшін алдымен нан керек. Сондықтан сендердің жинаған әрбір масақтарың фашистерге оқ болып тиеді. Балалық жасамай, аңызда бір дән қалдырмай теріңдер. Өзім түсте де, кешке де келіп атқарған жұмыстарыңды тексеремін.

Албырт балалық шақтың қызуындай, от-жалын жоқ шығар әлемде. Қара сирақ ұлдар мен қыздар әлгі сөзден соң аңызға атой салатын еді. Қолдарында бір-бір қару, қазір музейде болмаса, іздесе таптырмайтын кәдімгі қол орақ. Бәрі де әу баста от пен оқ кешіп майданда жүрген әкелеріміз үшін, Отан үшін, ағаларымыз үшін деп ертелеп келіп, жомарт, бейкүнә жанарларымен ара-кідік қалып қойған бидай сабақтарын жан ұшыра жанталаса іздейді. Сол күні олар бригадирді риза етіп, ауылға әндетіп қайтты.

Ертеңінде Мәпіш анасы Құлшаттың:

— Тұра ғой, ботақаным, бригадир есік қағып тұр, балалар масақ теруге бара жатыр,— деген сөзін естімеді, ананың аялы алақанын сезбеді. Денесі ысынып күйіп-жанып, қары салдырап, аяқ-қолы көтертпей, беймаза хал кешті. Үйге келген бригадирдің жүрекжарды тебірене айтқан сөзін де естіген жоқ.

— Құлшат апа-ау, менде не кінә бар? Ер азаматтар белшесінен қан кешіп жүргенде, біз қалайша тыныш ұйықтаймыз. Әне, қараңызшы әшейінде көркіне күн тигізбейтін, бүлдіршіндей баланың ақ мақтадай үлбіреген алақаны бір-ақ күн ішінде тілім-тілім болып қалыпты. Басқа да қыз балалар қай бір жетісіп жүр дейсіз. Оны мен де сеземін. Қайтейік, амал бар ма? Бекем буынған белді күні ертең боздақтарымыз ауылға аман есен қайтып оралғанда шешерміз. Оған да көп уақыт қалған жоқ қой. Бүгін Мәпіш үйде болсын, дем алсын. Мен ұлдарды ғана аңызға апарамын,— деп еді бригадир.

Мәпіш сол күні сәске түсте ғана басын көтерді. Үй ішінде ешкім көрінбейді. Сәби кешегі шаршағанын ұмытып, сыртқа шықты. Көлеңкеде өзінен кейінгі жалғыз бауыры Хамиттың, апыл-тапыл аяғын басып жүрген сінділері Үмітжан мен Шәйданың ойнап отырғанын көріп қуанып қалды. Кәдімгідей ер жетіп, есейгендігін танытып оларды ертіп үйге кірді. Қалған қатқан нанды, жылымшы көжені бәрі бөлісіп ішті...

Көбелекше әр гүлге қонған, өткен өмір жолын шолған ойлар бірімен-бірі сабақтасып жалғаса берді. Әлдекімдер аяғына жармасып, төсін аймалай берді. Әлгі тәт-

ті елестер үзілген моншақтай, шашырап кетті. Ананың сезімтал жүрегі елжірей соқты. Бұлар ең кенжесі он сегізінші, он тоғызыншы — егіз туған үш жастағы Асыл мен Арман еді. Қос сәбиін бауырына қысып мейірлене сүйіп, құшырлана ніскеді. Қарлығаш олар тағы да қанат қақты...

3.

Он тоғыз бала, он тоғыз мінез. Оқу жылы аяқталып, мұғалімдер демалыста еді. Тек мектеп директоры Жамалиден Маханов қана жұмыста болатын. Бір мезгіл мектептің жөнделуін қадағалайтын. Үйдің де ұсақ-түйек жұмыстары қолды бір босатпайтын.

Көкке аузы енді ғана іліккен марқалар әлі арық. Сойып тастауға обал-ақ. Жамалиден «Жигуліне» отырып, совхоз орталығы — Қорнеевкаға қарай жүйітке жөнелді. Бір пұттай шұжық сатып алды. Үйге келген соң балаларын шақырып алып, әлгі әкелгенін стол үстіне қоя салды да, өзі «шаршадым, қалжырадым» деп жатып қалды. Әредік «қор-қор» етеді. Үлкенді-кішілі балалар осы сәтті күтіп отыр еді. Олар «шұғыл» жұмысқа кірісті.

Бағанағыдай емес, әлден соң балалар тоқпейіл мінез танытты. Арада едәуір уақыт өтсе де, олар әбден тойдық демей, столға үздік-создық қол соза берді. Сонда басқа емес, тоғызыншы баласы Дарын:

— Бәріміз де тойып қалдық. Ендігі қалғанын мамам мен папама қояйық. Олардың да қарны ашып қалған шығар, — деді. Ер жетіп қалғандары інісінің айтқанына ден қойды. Бәрі де мамасы мен папасына шұжық қалдырды. Сол кезде Жамалиден орнынан атып тұрды.

— Құлындарым менің, осылай біріңнің айтқан сөздеріңді үлкенмін, кішімін демей, тыңдап жүріңдер. Мәпінш екеуіміз сендер үшін қолдан келгеннің бәрін аямаймыз. Киімдерің — көк, тамақтарың — тоқ, уайымдарың — жоқ қой, айналайындар. Ақылдым менің, міне, азамат болды деген осы, — деп ол Дарынын бауырына қысты.

Сол Дарын Асыл мен Арманның «екінші папасы мен мамасы» атанды. Сабақтан қайтып келгенінде егіз бала осы ағасын далада күнде асыға тосып тұратын. Содан көздері әбден ұйқыға барғанша Дарынның қасынан көлеңкедей қалмай еріп жүретін. Дарын Қарағандының № 2 қазақ орта мектеп-интернатына оқуға барып еді.

Сонда Асыл мен Арман кімнің де болсын, жүрегін дір еткізетіндей беймаза хал кешті. Әкесін де, шешесін де тыңдамады. Бейкүнә қос сәби түн ортасында тұрып алып, беу-беулеп Дарынды іздеді де отырды. Жәкең мен Мәпіш қос ұлдарына алма да, апельсин де, көз қарықтыратын тәттілерді де ұсынды. Сонда да Асыл мен Арман тыныштала алмады.

— Қой, болмас,— деп Жамалиден «Жигулин» «ерттеді». Дарынды ауылға әкелді. Аяғын апыл-тапыл басып жүрген қос сәбидің сол күнгі қуанышты сезімін, көңіл-күйін Жамалиден мен Мәпіш бар болмысымен түсініп еді. Сол түні екі бала Дарынның оңы мен солында армансыз ұйықтады.

4.

Адам бір қуанғанда ойды-ой қуып, өткен белестердің ұмытылмас шақтары өзінен өзі еске түсе береді екен. Кешеден бері қанша қалжыраса да, Мәпіштің кірпігі ілінбей қойды. Енді бірде бауырында егіз қозыдай монтиып жатқан осы сәбилерінің жарық дүниеге келер сәтіндегі қиналған шағы көз алдына елестеді.

Сол түні Мәпіштің жарғақ құлағы жастыққа тимеп еді. Ол қанша қиналса да, үрейлі жанарларымен жау-тандап отырған балаларының көзінше қабағын да шытпады. Барлық қажыр-қайратын, күш-жігерін жинап, анда-санда:

— Құлындарым-ау, ұйықтасаңдаршы бір мезгіл. Ертең мен ауруханаға түскенде қарындарың ашып, жүдеп қалар ма екенсіңдер? — деп, әрқайсысына аналық мейріммен қарайды. Мұндай қамқор дауыс шыққанда, балалардың жүздері де бұлт астынан көрінген күндей жайраң қағады.

— Мама, алдымен өз денсаулығыңызды ойласаңызшы. Біздер туралы еш алаң болмаңыз. Үйде мен бар емеспін бе,— деп Қатима кәдімгідей өкпелейді.

Енді сөзге Нұркен мен Нәжат араласты.

— Малды екеулеп жайлаймыз, мама.

— Мама, мен барлық ыдыстарды өзің сияқты таптаза етіп жуып қоямын.

Дарынның бұл сөзіне үй-ішіндегілер тегіс күліп жіберді.

— Мама, мен Нұрға не боламын. Бәрінен де бұрын өзіңіз тез жазылып келіңізші,— деді Сәкен.

Естері кіріп, ер жетіп қалған балаларының осы сөздері Мәпішке қуат берді. Бұл кезде Жамалиден «Жигулин» қыздырып үйге кірді. Балалары шешесін жан-жақтан жапырласа қолтықтап машинаға отырғызып, сәтсапар тілеп қалды.

Көктемнің алғашқы айы. Желмен жарысқан «Жигули» асфальт жолмен жүйіткіп келеді. Мәпіш бір мезгіл көз шырымын алды. Аудан орталығы — Ульяновка поселкесіндегі перзентхананың дәрігерлері алғашқы жәрдем көрсетісімен, Жамалиденге ақыл-кеңес берді.

— Сіз бұл араға көп бөгелмеңіз. Жаныңызға медсестра қосып берейік. Қарағанды осы арадан елу-ақ километр ғой. Жедел жүріп кетіңіз.

Арада бие сауым уақыт өтпей-ақ, Мәпіш № 3 перзентханаға орналасты. Мұндағы дәрігерлердің бәрі де құрақ ұшып, жандары қалмай қызмет етті. 1978 жылдың 16 апрель күні ең алдымен жарық өмірге Асыл келді інгәлап. Содан кейін ананың жағдайы бірте-бірте ауырлай берді. Мынау жарық дүние бірде төңкеріліп, бірде шырқ айналып кеткендей болады. Жас нәресте — Арман 17 апрельде көп бейнет көрсетіп дүниеге келгенін қайдан білсін? Дәрігерлер Мәпіштің де, балалардың да жанын алып қалып еді...

... Мәпіш жайлы орынға жайғасқан соң көңілі орнына түскен Жамалиден қалада көп бөгелген жоқ. Өзінің үйреншікті магазиндерінен балаларға киім-кешек, шайқант, базарлық алды да, ауылға қайтты. Айнаға қарап еді, самайындағы ақ қырауды көзі шалып қалды. «Қартайып қалғаным ба? Уақыт, жыл дегеніңіз дарияның ағысындай, қандай жылдам». Екі көзі жолда болса да, көңілдері шар тарапқа самғап қонақтар емес. «Өтіп бара жатқан өмір-ай, ұстаздық еткеніме де отыз жылдай болыпты». Шәкірттерін ойлағанда Жәкең езу тартып, іштей қуанып, бір кездегі ауылдың қараторы балаларын еске алды.

Солардың бірі — Нығмет Танашев. Жасында тентектеу болса да, сабаққа алғыр еді. Москвадан жоғары оқу орнын бітіріп, Қостанайдан кондитер фабрикасының директоры болып бір-ақ шықты. Сол Нығмет қазір Отанымыздың астанасында Академияда оқиды. Елубай Әбжанов. Көп сөйлемесе де, анда-санда жатып ататын, шақпа тілді осы баланы Жамалиден «журналист болатын шығар-ау» деп дәмеленетін. Елубай дәрігерлік мамандықты қалады. Қарағанды облысы бойынша село-

лық аудандардың ішінде бірінші болып жүрек ауруларынан диссертация қорғаған медицина ғылымдарының кандидаты. Қазір Елубай Қарағандыдағы білгір мамандардың бірі. Ойлап отырса, өзінен тәлім алған шәкірттері сан алуан мамандықтың иелері екен.

Сартау сегіз жылдық мектебінің директоры ауылға жеткенше осындай талай-талай ойды сабақтады. Үшінші егіздері — Нұрғазы мен Ерғазы атты қос нәрестелері дүниеге келгенде, XX партия съезі атындағы совхоздың басшылары бұларға арнап 102 шаршы метрлік үйді тегін салып берген-ді. Арада біраз жыл өткен соң, бала саны он жетіге жетіп еді.

Бірде ол совхоз орталығы — Корнеевқадан бір қап нан сатып алды. Келімді-кетімді кісілер мұны көріп таң қалды. Сатушы да қалжыңқой жан екен.

— Тым тамақсау екенсің, қайным,— деді. Жігіт ағасы да есесін жібермей:

— Егер өзіңіз мен сияқты он жеті балам бар деп, бір сәт ойланып көріңізші. Сонда оларға қанша қап нан алар едіңіз? — деп қарсы сұрақ қойды.

— Қойыңызшы, осы күнгі жастардың үлкендермен қалжыңдасатыны жараспайды-ақ. Бәлкім, әр жерде бір-бір үйіңіз бар шығар? Жиналған жұрт ду күлді.

— Жоқ, әстеде олай емес. Осы совхоздың Ақжар бөлімшесінде тұрамыз. Бір ғана Мәпіш есімді жұбайым бар. Сенбесеңіз есік алдында «Жигулиім» тұр. Көрімдігін берсеңіз, жақын жер ғой, ауылға апарып көрсетіп, қайтадан алып келейін.

Сатушы не сенерін, не сенбесін білмей аңтарылып қалды...

Жамалиден ауыл көшесіне енді іліге бергенде, қарсы алдынан тәжірибелі мұғалімдердің бірі — Серік Ысқақов шықты. Машина кілт тоқтады.

— Иә, Серік, сабақ қалай өтті? — деді мектеп директоры.

— Ол жайында еш алаң болмаңыз. Осы жаңа ғана кластардың бәріне от жаққызып келе жатқан бетім осы. Өзіңіз тез оралдыңыз ғой. Қалай, жеңгей тынышталды ма?

— Сенімді адамдардың қолына барды ғой.

— Ә, онда жеңгейдің аяқ-қолы жеңіл болсын!

Оншақты күн өткен соң ауылға құстай ұшып, қарлығаш қанатты телеграмма жетті. Онда: «Сізді егіз ұлыңызбен құттықтаймыз. Жұбайыңыздың, бөбектердің ден-

саулығы жақсы» делініпті. Жамалиден де, бала-шағалары да мәз-майрам болып, бір қуанып қалысты. Қыстай бордақыға байланған ту қой сойылды. Бүкіл ауыл келіп құтты болсын айтты. Шілдехананың алды басталды.

... Мәпіш перзентханадан құшағын гүлге толтырып шықты. Егіздің бірі — Жамалиденде, сыңары — Қанатта еді. Сонда жүздері шат семья мүшелеріне жиналған көпшілік таңдана қарасқан...

5.

«Тойға той ұлассын» деген ауыл тұрғындарының тілегі қате кеткен жоқ. 1979 жылдың қысында ойда жоқта Жәкеннің атына халық депутаттары Ульянов аудандық Советі атқару комитетінен хат келді. Онда: «Аудандық атқару комитеті көп балалы семья екендігіңізді ескеріп, сіздерге кезектен тыс «УАЗ» маркалы жеңіл автомашина берілетіндігін хабарлайды» делінген. Тағы да бүкіл семья үлкен қуанышқа кенелді.

— Енді қандай қалың қар болса да тіліп өтетін болдык,— деді Жомарт.

— Ура, «Жигулиді» енді Қанат жүргізе берсін. Мына машина менікі,— деді Болат. Сонда Жамалиден:

— Бәрің де босқа таласасыңдар, екі машина да соңғы егіздікі, Асылым мен Арманымдікі,— деп еді мұртынан күліп.

«Балалы үй — базар». Шалғай ауылдағы бақытты семьяның қызығы біріне-бірі жалғаса берді. Сабақтан шыққан соң Жамалиден күндегі әдетімен балаларының ортасында, Мәпіштің қаймақ қатқан қою шайын рахаттана ішіп, бусанып отырған еді. Әлден уақытта екі жігіт сау ете түсті. Бірі — совхоздың партком секретары Орынбай Усин, екіншісі — бөлімше басқарушысы Қалтай Маташев екен. Жүздері қуанышты. Жылы амандасып, төрте шықты.

— Ауылымыздың аты бәйгеден келді. Сен оздың, Жәке, бас бәйге сенікі,— деді Қалтай.

— Сүйінші, осындай қуанышыңыз әрдайым жалғаса берсін,— деді парторг.

Қапелімде еш нәрсеге түсіне алмаған Жамалиден мен Мәпіш аң-таң.

— Ойпырым-ай, үздіктірмей тоқ етерін айтсандаршы? Жақсылық хабарға сүйінші деген сөз болып па? — деді мектеп директоры.

Орынбай Қазақ Совет Энциклопедиясының Қазақ

Советтік Социалистік Республикасының 60 жылдығына арналып шығарылған томының 132-бетін ашты. Сонда Махановтар семьясының суреті жарияланған екен.

Кітап қолдан-қолға өте берді. Балалар бір-біріне: «Мынау — сен, мынау — сен» десіп жатыр. Орынбай әңгімені жалғастырды:

— Қап, эттегене-ай, бұл суретке Нұр, Асыл мен Арман ілікпеген екен-ау,— деп өкініш білдірді. Сол кезде Қалтай Жамалиденмен замандастығын білдіріп:

— Энциклопедияның келесі басылымы шыққанша, Жәкеңдер семьясының балалары бұл қарқынмен отызға тақап қалар. Сонда бәрі қайта жиналып суретке түседі ғой,— деді.

Жұрттың бәрі күлкіге қарық болып қалды. Сол күні той дастарқаны тағы да қайта жасалды.

«Жақсының жақсылығын айт, нұры тасысын» деген. Жамалиденнің семьясын көрмесе де Махановтарды одақтық теледидардан, деректі фильмнен көріп, республика баспасөздерінен оқыған адал ниетті, ақ пейіл жандар Қарағанды облысының Ульянов ауданындағы XX партия съезі атындағы совхозында тұратын осы үлкен де, бақытты семьяға қысы-жазы өздерінің ақ ниеттерін білдіріп жер-жерден хат жазып жатады. Мына бір хаты 1978 жылдың күз айында Шымкент облысының, «Жетісай» совхозының № 5 бөлімшесінен жетпістегі қарт ана Әлима Мүтәлиева жолдапты.

«Сәләматсындар ма? Балам Жамалиден, Мәпіш келінім,— делінген онда. — Сендер туралы «Қазақстан әйелдері» журналында жарияланған мақаланы оқып, әрі суреттеріңді көріп, бір жасап қалдым. Қуанғанымнан немерелеріме хат жаздырып отырмын. Қазақта «Бір қозы артық туса, бір түп жусан артық шығады» деген мақал бар. Өмірде бақытты болыңдар, айналайындар. Бір-бірімізді бұрыннан білмесек те бұлдіршіндей он тоғыз бала тәрбиелеп өсіріп отырған сендерді балаларыма, келіндеріме әрдайым мақтан етіп айтып отырамын. Семьяларыңа зор бақыт, үлкен қуаныш тілеймін».

Ақжардағы ауыл шетіндегі ақшаңқан, іші жиһазға толы екі үй. Екі жеңіл машина. Бақытты ата-ана Жамалиден мен Мәпіштің жүздері бал-бұл жанған бөбектері тысқа шығып барады. Бірін-бірі қолтығынан демеп, тату-тәтті ойнап жүрген сәбилер желкілдеп өскен құрақтай тете өсіп келеді.

ҰЛБАЛА

Ұлбала асықпай киініп, кішкентайларына ұрлана қарап қойып, ақырын басып сыртқа шығатын. Ол дереу аспанға көз тастайтын. Таңның бозара бастағанына қарап, әлі де жымындап тұрған бірен-саран жұлдыздарға көз тігетін де, кеудесін кере бір дем алатын. Кенет құлағына трактордың әуелі гүр еткен, соңынан мотордың бір қалыпты дыбысы естілетін. Сонда ғана қобалжып тұрған көңілі орнына түсетін.

Ал бүгін Ұлбала облысқа аттанбақшы. Күндегі әдетімен ерте тұрды да, мал-жайды жайғастырып болып, төргі бөлмені біраз тәртіпке келтірді. Мәжіліске киіп баратын киімдерін дайындады. Бұл кезде күн көтеріліп қалған болатын.

Балалар анасының күріштікке ерте кетіп қалатынына әбден дағдыланған еді. Қазір әжесінің алдында балаларының ең кенжесі — Гүлмира отыр. Орнынан тұра сала Күнімхан мен Күләйхан да әжесіне қарай жүгіреді. Бұлар әжесі аялы алақанымен «құлыным» деп мандайынан сипап, беттерінен бір сүймей көңілдері көншімейді. Осылай Гүлжаһан да, Оралсейіт те, Күлшат та, Оралхан да, Күлшай да, Сейілхан да, Үртай да, Нұрмахан да, Әшімхан да, Күләйхан да өскен... Қазір де сол дағдысымен кішкентайлары әжесіне еркелейді. Күнімхан мен Күләйхан әжесінің қолынан түспейтін Гүлмираға қызығады. Оны итеріп жіберіп, әжесіне өздері таласады. Үйден киініп шыққан анасын көріп барлығы жалт қарасты. Әжесінің алдында отырған Гүлмира ақырын жылжып түсті де, Ұлбалаға қарай жүгірді. Оның қолындағы сары май жаққан нанын көріп:

— Гүлмира, мамаңның үстін ұстама! Бүлдіріп ала-сың,— деді Күләйхан. Ұлбала оған қарап жымиып:

— Соны білгеніңнен айналайын,— деп, оның бетінен сүйіп-сүйіп алды. Күләйхан болса, төбесі көкке жеткендей қуанып, басқаларына мақтанышпен қарап қойды.

— Апа, қайда барасың? — деп сұрады Айымхан.

— Облыс орталығына барамын.

— Мені де алып кетсейші,— деді ол жалынышты дауыспен.

— Ол қыдырып жүр ме? Сені қалай алып кетеді? — деді Күләйхан апасы үшін жауап беріп.

Ұлбала Күләйханның сөзіне тебіреніп кетті: «Күні кеше ғана алдын кес-кестеп, мені «алып кет» деп тұрып алатын. Енді ол Айымханға ақыл айтып жатыр... Уақыттың зулап өтіп жатқанын осыларға қарап білеміз-ау! Құлындарым өсе берсінші...»

* * *

Ұлбала мәжіліс президиумынан орын алды. Өзімен қатар облыстың партия, совет органдарының басшылары, алдыңғы қатарлы озат диқандар, ғалымдар отыр. Ол сөйлеушілердің сөзін бар ықыласымен тыңдай берген. Ғалымдар келешек өнім деңгейі гектарынан 80—90 центнерден болатындығын мысалдармен дәлелдеп жатты.

Ұлбала мәжілістен көп ой түйіп оралды. Сұлтанхан әйелінің жан-дүниесіндегі өзгерісті сезді. Ол осындай шақырысқа, Қызылордаға өте сирек баратын. Қолы тие қойса, тамыр-танысында екі-үш күн болып, оқып жатқан қыздарына соғатын, балаларына керек-жарақтар алып, барлығын қуантып тастайтын. Сондықтан балалар шешесінің қайту сапарын шыдамсыздана күтуші еді. Бұл жолы олай болмады. Қызылордадан тез оралды, оның үстіне құрқол келді, көңілінде қобалжудың ізі бар. Осыны сезген балалар үрпиісіп қарап қалды да, сәлден соң әркім өз ісімен шұғылдануға кірісті. Мұндай жағдайда Ұлбаламен сөйлесетін тек қана көкесі екенін де балалары жақсы білетін.

— Немене, көңілің пәс қой, Ұлықе, бір жерің ауырып тұр ма? — деді оңаша қалған Сұлтанхан.

— Жоқ, еш жерім ауырмайды, бірақ...— деді де кілт тоқтады.

«Басшылар кейіді ме екен? Жоқ, олай емес! Ұлбаланың көрсеткіші жақсы. Әр гектардан 64 центнерден! Сол

үшін де облыс орталығына шақырды, бірақ озат диқандардың қатарында аты аталмаған болуы тиіс...»

— Несіне қынжыласың, асатпай жатып құлдық деудің не керегі бар. Әлі де еңбек ет, маңдай терің тамса, ол ескерілмей қоймайды. Атыңды қазір атамаса, ертең атайды. Мәселе атау, атамауда емес, өз еңбегіңе адал болуда! — деді ері жігерлене сөйлеп. Ұлбала Сұлтанханға дән риза болды. Өзінің ойындағысын тап басып айтып отыр.

— Атымды да атады, бірақ мақтанатындай ештеңем де жоқ. Осы ретте, тіпті, өзіме-өзім қанағаттанбай қайттым. Сөйле деп еді, бас тарттым. Не айтамын, әлі ойланатын жәйттер көп-ақ. Сен де осы жиналысқа қатысуың керек еді. Бүгінгі білімің ертеңгі күнге жарамайды. Уақыт шіркін жүйрік-ақ екен, озат диқандар ғалымдардан да озып кетіп жатыр. Ойлап тұрсаң, өмір өзі оқытып, өзі билейді екен! — деді ойлана сөйлеген Ұлбала.

Сұлтанхан бар зейінімен Ұлбаланың сөзін тыңдағысы келгендей, үнсіз отыр. Бұрын өзі Ұлбаладан «не сөйлейсің» деп сұрап, оны әзер сөйлететін, пікірін қайта-қайта пысықтап «жақсы ісінді жөнімен түсіндіре біл» деп ескертіп қоятын. Қазір Ұлбала өзі тебіреніп, өзі сөйлеп отыр. Осыны сезген Сұлтанхан:

— Өмір өзі оқытып, өзі билейді дегенің өте дұрыс. Оны сен басқалардан көрсең, мен сенен-ақ көріп, таң қалып отырмын, — деді.

— Мен күріш өсірудің шебері Ким Ман Сам айтқан әр гектардан 50—60 центнерден өнім беріп, облыстың көрсеткішін биіктете түсуім керек деп масайрап жүрсем, жақаевшылар түгел дерлік 60—70 центнерден өнім алыпты. Бұл өзі ғалымдар мен жақаевшылар өнім деңгейін 80—90 центнерге жеткізуге болатындығын дәлелдеді. Сондықтан бүгінгі шыққан тауың ертеңгі күні төбешік сияқты болып қалатын түрі бар. Өмірден таяқ жемеу үшін, ылғи алға ұмтылып отырмасаң болмайды екен, — деді Ұлбала ойлана сөйлеп.

Бұл Сұлтанханға да үлкен ой салды.

* * *

Ұлбала Қызылордаға ертелетіп жетті. «Әнес кеңсесіне ерте келуі тиіс» деп ойлады ол. Айтқанындай, жұмысқа бірінші келген Әнес болды. Ұлбаланы көріп, жылышыраймен сәлемдесті.

— Осы «Авангардтан» келген бойыңыз ба?

— Ие.

— Жоқ, онда біздің үйге барып шай ішіп, біраз дем алыңыз! Мені ғапу етіңіз, ол жағын ойламаппын...— Осы кезде Әнестің бетіне қан ойнап шыға келді. Ол Ұлбаладан «қашан келдің?» деп, ең алдымен жөн-жосығын сұрамағандығына қатты қысылса керек.

— Әнеке, оған әуре болмаңыз. Мен асығыспын. Сізбен ақылдасқалы келдім.

— Ұлыке, қалаға келіп неге әуре болдыңыз? Ыбекенге неге бармадыңыз? — деді бір түрлі қолайсызданған Әнес.

— Ыбырай ағайға бардым, көп сөйлестім. Ол кісі: «Мен қысылғанда ақыл берген, қиналғанда жөн сілтеген де сол Әнес болатын, сонымен сөйлес, саған жақсы кеңес береді» — деді.

— Сіз жоғары өнім алудың сырын білгіңіз келсе, оны мен Ыбекеннен артық білмеймін, оның үстіне, тап осы жерде отырып кеңес беру өте қиын. Ұлыке, оны өзіңіз де білесіз! Көп жылғы зерттеулердің және озаттардың тәжірибесіне қарағанда, жоғары өнім алудың сыры — өсіріліп отырған сорттың биологиялық ерекшеліктеріне, жергілікті топырақтың жағдайына, тіпті, әр жылдың ауа райына да байланысты екендігі белгілі. Сол сияқты қолданылып отырған технологиялық әдістердің де маңызын естен шығаруға болмайды. Сонымен қатар күріш үшін судың маңызы қандай екенін білесіз... — деп Әнес ұзақ сөйледі.

Осы кезде оның көз алдына жасыл ормандай теңселіп тұрған күріштік елестеді...

— Жерім тегіс емес, оның үстіне оқпанды жерлер де көп-ақ, бірақ көптен тың жатқан құнарлы жер, — дей берген Ұлбалаға:

— Жерді тегістеу, карталарды үлкен көлемде жасау жердің мәдениеттілігін көтеру ғой. Ондай жерлерге техниканың қандай түрін болса да пайдалануға болады, Ұлыке! Ойланатын жағдайлар әлі көп, соған тек ғалымдар ғана емес, күрішшілер де ат салысуы керек. Ғалымдардың да білмейтіндері әлі толып жатыр... Жергілікті жағдайға қарап әртүрлі тәсіл қолданбасаң болмайды. Сондықтан кейбір пікірімді күріштіңді көріп айтармын, — деді ол.

— Әнеке, сізге көп рахмет, — деді Ұлбала.

— Рахметті мен сізге айтуым керек. Күріш еккен,

оны сүйген, оның тағдырын ойлаған адамды жанымдай жақсы көремін. Күріш өте сезімтал дақыл, ол өзін мәпелеген адамды құралақан қалдырмайды, мұрат-мақсатына жеткізеді!

— Айтқаныңыз келсін! — деді Әнес сөзіне тебіреніп кеткен Ұлбала.

— Атыз басында көріскенше!

* * *

— Сөз атақты күрішші Алтайбаева Ұлбалаға беріледі,— дегенде, отырғандар ду қол соқты.

Ақырын ғана мінбеге көтеріліп, қағазын ала бергенде, оқиян десе, әріптер бұлдырап, көзі анық көрер емес. «Сұмдық-ай, үкімет басшыларының алдында ұят болды-ау»— ол іштей қысылып қалды. Бірақ артынша-ақ: «Маған не болған? Топ жарып бүгін сөйлеп жүрмін бе? Иә, қырау тек шашқа түсіп қоймастан, көзге де түскен екен ғой! Не істеу керек?! Қағазды оқи алмаймын деп сөйлемеу керек пе?! Жоқ, олай болуы мүмкін емес! Мен анамын! Осы отырған дүйім жұрт ананың перзенттері! Ана өз перзенттерінен неге қаймығады? Неге сескенеді? Оларға шындықты айтпай ма? Сондықтан кеңседе жазылған сөздің не қажеті бар. Оның үстіне, менің қанша өнім алғанымды барлығы да біледі. Ол туралы газет те жазды, радио да әлденеше рет хабарлады, теледидар да көрсетті... Оларды осы отырған жұрт тыңдай-тыңдай ығыр да болса керек. Қазіргі сөзім де соны қайталайды... Менің алдымда сөйлеген кісінің сөзін ешкім де тыңдаған жоқ. Маған да ұнамады... Жүрекке көптен орнығып, жүзеге аспаған ойымды айтсам ба екен?..» Осы кезде ол алдында тұрған үш беттік қағазын асықпай бүктеп алды да, жан қалтасына қайта салды. Енді отырғандарға тура қарады. Барлығының көзі де, көңілі де Ұлбалада болатын. Ал шиеліліктердің қысылуында шек жоқ. Қағазға қарамай сөйлеудің қиын екендігін кім де болса, жақсы түсінеді. Оның үстіне Ұлбала тосылмай сөйлеп кете беретін белгілі шешен емес. Ауданның хатшысы бет орамалымен маңдай терін ерсілі-қарсылы сүрте берді. Екі көзі Ұлбалада, бірақ ол абыржыр емес. Оған Ұлбала мінбеде күні бойы тұрған сияқты көрінді... «Президиум ескерту жасаса болды, Ұлбала сөйлемеуі мүмкін».

Осы кезде көңілінде жүрген пікірілерін айтуға Ұлбала бел байлады. «Нар тәуекел!» деп қойды да, сөзін бастап кетті...

— Инжу-маржандай ақ күріш Сыр бойының ежелден мақтанышы. Күріш егудің тарихы Сыр дариясымен байланысты болса керек. Өйткені, оның ақ лайының өзі күрішке керек, қуат беретін сияқты,— деді тебірене сөйлей бастаған Ұлбала.

«Қазіргі аяқ алысы жаман емес, соңынан не болатынын кім білсін?» Шиеліліктердің кобалжыған көңілдері сәл де болса, орнына түскендей болды...

— Ойланатын жәйттар көп-ақ,— деді Ұлбала салмақты үнмен. — Соның бірі күріштің сорты туралы. Бұл жөнінде Ыбырай ағай талай-талай сөйлеген. Менің бала күнімнен бері тәжірибе үшін жер бөлініп, зерттелумен келеді. Кейін оны станция деп атады, қазір институтқа айналып отыр. Бірақ әлі бір тәуір сорт жасалған жоқ. Шаруашылық жұмысы мен ғылыми-зерттеу мәселелері өз жерімізге, жағдайымызға лайықты болуы керек. Бізге Ташкент сорты да, Краснодар сорты да онша қолайлы емес. Оны күрішшілер жақсы біледі. Бір кездегі қазақ күріші де жаман емес еді, соны Сыр сортына айналдырса, бізге әлдеқайда тиімді болар еді. Біз тек жоғары өнім алып қанағаттанбастан, сол күріштің тамақ боларлық сапасын да ойлауымыз керек!

Техника жөнінен де шешілмеген мәселелер аз емес. Біз күрішті самолет арқылы қоректендіреміз деп мақтанамыз, бірақ сол минералды тыңайтқыштардың біразы ысырап болып далаға кетіп жатқанын да ойлауымыз керек. Самолеттен барлық жерге, керек десе арықтарға да себіледі. Осының орнына дәл атызға — судың үстіне себетін техника керек. Ол атыздың үстімен жүріп өтетін болса, қандай жақсы болар еді... Химия да бізге жақсы жәрдемдесе алмай отыр, қамысты, жалпы арам шөп атаулыны шығармайтын қуаты бар бір нәрсе ойлап шығарса, әлдеқайда дұрыс болар ма еді деп ойлаймын. Күрішті оратын комбайнды да жетілдіріп, күрішті бітеу сақтап қалатын амалын іздеу керек. Істеліп жатқан шаралардың барлығы сол жоғары сортты, аппақ, баданадай күріш алу үшін болып отыр. Бұл жөнінде диқандар ғалымдардан әлдеқайда алда десек те болады. Оның мысалы ретінде дала академигі Ыбырай Жақаевты алуға болады. Ыбекең дүние жүзілік рекорд жасады. Ол кісі де техника, сорт, химия жөнінде бірнеше тебірене сөйледі. Міне, осы біздің тілегімізді ғалымдар, инженерлер мықтап еске алсын, олар да біраз ізденсін, толған-

сын, диқандармен сөйлессін... Қысқасы, біздің жұмысымызды жеңілдетуге жәрдем берсін.

Ұлбала біраз тереңірек дем алып, дауысын сәл бәсеңдетті де, тамағын қырынып алып тағы да сөйлейтіндей түр білдірді. Өз жерлестері де ұйып тындап отырған болатын. «Тағы не айтар екен» дегендей, Ұлбаладан көз алмайды. Ол залда отырғандарға тура қарады да, өзіне назарын аудартқысы келгендей, «жолдастар» деген сөзді көтеріңкі дауыспен айтты. Онсыз да Ұлбалаға дән риза болып отырған көпшілік құлақ түре қалды.

— Сыр бойы ақ маржанның елі екендігі ертеден-ақ белгілі. Ол кезде техника жоқ, сонда халық өзінің қара күшімен каналдар қазып, Сыр бөйын бау-бақшаға айналдырған. Осылардың ізі жоғалған жоқ, сайрап жатыр. Онан соң халқымыздың басынан қандай қиын күндер өтпеді, балапан басына, тұрымтай тұсына кетіп, ауыртпалық нықты езген уақыт болған. Міне, біздің дәуіріміз, тіпті, басқаша, халқымыз бақытты өмір сүріп жатыр.

Осыған байланысты айтарым, біздің жерімізге бау-бақша көп егілсе! Сырдың екі жағы ну орманға айналса, жағасында санаторийлер, демалыс үйлері орын тепсе, қандай жақсы болар еді. Ағаш тек жердің ғана сәні емес, өмірдің де сәні ғой, шіркін! Ағаш көп егілсе, Қаратаудан соққан ыстық жел де күрішке зиянын тигізе алмас еді. Өздеріміз де, балаларымыз да, ақ маржандарымыз да рахаттанар еді. Адам армансыз жасамайтын көрінеді. Мұндайда теп-тегіс, тақтайдай атызда жайқалып өсіп тұрған күрішті көргің келеді, көңіліңнен шығатын техника болса дейсің. Біздің Шырынкүл құсап темір тұлпарды меңгерсем деймін. Біздің тілегіміз орындаларына күманданбаймын! — деді Ұлбала сөзін жадыраңқы шыраймен аяқтап.

Залдағылар ду қол шапалақтады. Президиумда отырғандар да ризашылық білдірді.

* * *

— Ұлбала, саған Социалистік Еңбек Ері атағы беріліпті, өзімнің және балаларымыздың атынан шын жүректен құттықтаймын! — деді Сұлтанхан.

Барлығы таласып-тармасып анасын құшақтап жатыр, сүйіп жатыр, құттықтап жатыр. «Еңбек Ерін біз де құттықтайық!» деп қайыненесі де Ұлбаланың маңдайынан сүйді.

— Апа, «Ардақты ана» атағын алғаныңда, еңбектің де ері бол деп тілегеніміз есіңізде ме?— деді қуанышы қойнына сыймаған үлкен қызы Гүлжаһан.

— Жаным, есімде болғанда қандай! Ал менің не айғқанымды ұмытқан жоқсыңдар ма? — деді Ұлбала.

— Еңбекте де ер болу сендерге байланысты дедіңіз. Біз сонда: «Балаларыңыз ешуақытта сізді ұялтпайды» дедік. Міне, сөзімізде тұрдық, жаман атымыз жоқ.

— Рахмет, жаным, ұялтпадыңдар! Бұл еңбектің жемісіне де, Еңбек Ері атануыма да өздерің ортақсыңдар! Мен мұны біздің звеноға берілген атақ деп түсінемін! — деді анасы шиеттей балапандарының тынымсыз еңбегін көз алдына елестетіп.

«Еңбек Ерін құттықтаймыз» деп келушілерге ұйлықа толды. Барлығы да Ұлбаланың еңбегінің жанғанына қуанып жатыр, құттықтап жатыр.

Ұлбаланы құттықтаған телеграммалар үсті-үстіне ағылды. Олардың көпшілігі, тіпті, бейтаныс адамдар, бірақ Ұлбаланың «Ардақты ана» бола жүріп еңбекте көрсеткен ерлігіне риза болған жандар екендігін айтыпты.

— Ардақты ананың» бұрын-соңды Социалистік Еңбек Ері болғанын біз әлі естіген емеспіз,— десті көпшілігі.

— Біздің Қазақстанда жоқ екенін анық білемін, ал Одақта бар болса, бар шығар... Бірақ көп болмауға тиіс,— деді тағы біреуі.

Осы кезде Ұлбаланың жүрегі тебіреніп кетті. Туысқан партияға деген ризашылығын сөзбен жеткізе алмай, толқып тұр. Алғысын іштей қайталай берді. «Партия бәрін де біледі, бәрін де көреді. Болмаса мені қалай тапқан! Мәскеу қайда... «Коммунизм» колхозы қайда... Менің шиеттей балаларыммен күріш үшін шыбын жанымды пида етіп жүргенімді, әр гектар жерден 109 центнер өнім алғанымды қайдан біледі?»— деп таңданғандай болды.

Дастарқан үстінде жақсы тілектер көп айтылды. Оның айтылатын себептері де көп болатын... Ұлбала көрші-қолаңға, тіпті, ауылға ылғи қуаныш алып келеді. Ауыл адамдары, тілеулестері Ұлбаланың он үш баласының он үш рет өткен шілдеханасында, оларды он үш мәрте бесікке салғанда, сол он үштің тұсауын кескенде қуанды, мектепке барғанда, институтқа түскенде риза болысты. Туған күндерін бірге тойласты... Соңғы бір-екі

жылда қыздары тұрмысқа шыққанда, ұлдары келін түсіргенде, құтты болсын айтысты. Өте әділ берілген атақ, жұрт екі-үш баласымен жұмысқа шыққысы келмейді, ал, Ұлбала балаларымен ала жазды атыз басында өткізіп келеді. Міне, бұл ауыз толтырып айтатындай іс. Бүгінгі тойға жиналғандар осыны айтысты, Ұлбала өткен өмір жолдарын қайта бір жаңғыртқандай болысты. Ел ықыласы, ел пейілі Ұлбаланың аналық жүрегін шексіз толқытты.

— Еңбек студің маңызын жастайымнан жақсы түсінетінмін. Бірақ мен оны күн көру, балаларды асырау деп ойлағанмын. Ал бұл ойым жаңсақ екен. Еңбек адамды шаршатпай, қайта жігерлендіре түсетін, ішкі-сыртқы дүниенді байытатын күш екен. Ойлап отырсам, менің Еңбек Ері атағын алуымда қаншама жандардың еңбегі, кеңесі, қуанышы, күйзелісі жатыр... Олар менің достарым, колхоз басқармасы, балаларым, жолдасым. Қим Сон Дюк айтқандай, біз корей, неміс, украин, тағы басқа көптеген ұлт өкілдерімен күріш майданында бір сапта табысты тасытып келе жатырмыз...

Ұлбаланың жүрегі әрдайым осылайша тебіренеді, осылайша лүпілдейді...

Светлана Буратаева

ШАҢЫРАҚ ШАТТЫҒЫ

Талдықорған қаласының шығыс жағына ұзап шықсаңыз, Қаратал өзенінің оң қапталына орналасқан Еркін селосына тап боласыз. Бұл үлкен жолдың бойына қоныс тепкен, жасыл желекке оранған елді мекен. Біз осы селоның Совет көшесіндегі № 37 үйді әдейі іздеп келдік. Қарсы алдымызда көгілдір қақпалы, еңселі, үлкен үй тұр. Аула іші тап-тұйнақтай таза. Есік алды, үй маңы көз жауын алатын жанға жайлы саялы бақ. Қаз-қатар тізілген жеміс-жидек ағаштары рет-ретімен егілген. Аулада өрік, шие, алма сияқты не керектің бәрі бар. Олардың күтіміне қарап, бұл үйде жерді, өсімдікті сүйетін адамдардың тұратынын айтпай-ақ аңғарасыз.

— Былай қарай жүріңіз,— деді бізді қарсы алған кекілді сары бала үйге қарай бастап. — Мамам үйде.

Қонақ бөлмеге өтіп, іздеп келген адамымызды жолықтырдық.

Күн шуағы мол төгілген қонақ бөлмесі кең, әдемі жиһаздалған. Жұмсақ, жайлы отырғыштар, түрлі-түсті телевизор, магнитофон, өскелең талғамды айғақ ететін мебель... бәрі әдемі, жана, жарасымды. Сонда да осы қымбат та әдемі заттардан бір қарапайымдылық байқалады. Қысылмай-қымтырылмай отыруға, қаз-қатар тізілген кітаптарды еркін ақтаруға ештеңе де, ешкім де бөгет болмайтын сияқты.

Үй несі, еңбеккер ана, тігінші Тұрардың Кремльдің Съездер сарайының фойесінде түскен үлкен суреті, балалардың жуырда ғана алған грамоталары, гүл және едендегі кілем үстінде еркін асыр салып жүрген екі бүлдіршін...

— Немерелерім ғой,— деді ана екі бөбекті бірдей құшақтап.— Жанна, Жанат деген батырлар осылар... Үлкен ұлымыз Базарбектің балалары...

Келген шаруамызды айттық. Он бала тәрбиелеп отырған «Ардақты анамен» әңгіме басталды.

* * *

— Мама, таңертең малды мен жайлаймын. Сенің демалысын ғой, алаңдамай тыныға бер,— деді институтта оқитын Назарбек.

— Мен де ерте тұрып бақшаны картоп егуге дайындаймын,— деді училищеде оқитын Төрехан.

— Өзім алма мен шиені ағаштарының түбін ақтаймын,— дейді мектепте оқитын Темірхан.

— Мен үйді айнадай етіп тазалауды өз міндетіме аламын,— деді Жеңіскүл.

— Құлпынайдың көшеттерін мен суарамын,— деді Қаһарман.

— Мен, мен, мен...

Балалар үйде атқаратын шаруаларын бөлісіп болған соң институтта, училищеде, қызметте, мектепте атқарар қызықты істерін ортаға сала бастады. Олардың көңілдене дуылдаған дауыстары ананы рахат сезімге бөлейді.

Тұрар өз анасы — марқұм Күләй апаны тағы да мұная есіне алды. Жүрек түкпірінде бұғып жатқан сағыныш бас көтерді. Өзінің үш-төрт жасар шамасында саусақтарын жайып, анасына санататыны көз алдына келді.

— Сен басбармақ — жылқыға бар,— дейтін анасы қызының кішкентай саусақтарын біртіндеп бүгіп.— Балаң үйрек—өзеннен мұз ойып әкел, ортан терек — орманға отынға бар. Шылдыр шүмек — үй жинап ас пісірсін. Ал кішкентай бөбек — жыламай ойнап отырсын.

«Бес саусақ — бір үйдің бес баласы екен,— деп ойлайтын сонда бүлдіршін.— Оларға қандай жақсы. Өздері көп-ақ...»

Дәл қазір балаларының «Мен ана шаруаны істеймін, мен мына жұмысты бітіремін» деп ұйымдасуы есіне осыны түсірді. Гүлді етегі көлбеңдеп, тұлымшағы желбіреген бала күні көз алдына келе қалды.

Соғыс аяқталғанда оң мен солын танып қалған Тұрар да өзге балалар сияқты ауыл сыртындағы жолға көз талдыра ұзақ қарайтын. Сонадайдан ат-арба көрін-

се де, салт атты келе жатса да «соғыстан жауынгер келе жатыр» деп дүркіреген балалармен бірге қуанып, бірге жүгіретін.

Бір ғажабы анасы оған: «Әкең соғыста қаза тапты ғой. Қара қағаз алғанбыз. Несіне жүгіресің?» деп ешқашан тиым салмайтын. Әкесі Бостанның соғыста қаза тапқанын Тұрар білсе де, бала көңіліндегі үзілмеген үміт маза бермейтін.

Алғабас ауылының соғыстан кейінгі қоңырқай тұрмысы осындағы әр адамға, әр шаңыраққа ортақ еді. Бір-біріне сүйеніш болып, қолда барды бөле-жара үйренген ауыл адамдары қыз көңіліне көпшіл қасиет ұялатқанды. Адамдарға жатырқамай, жылы жүзбен қарау оған сол бір қиын уақыттан дарығандай.

Әкесін жоқтатпаған анасын Тұрар мақтан тұтатын. Ал анасы ұлы мен қызының ортасында өзін бақытты сезінетін. Бірақ, жазмышқа не шара... Орынсыз ажал бұл жұбанышты да көп көрді. Қыршын жасты анасы мен қарындасының ортасынан алып кетті.

Талдырмаш қыз әлі қатаймаған әлсіз иығын ауыр жүкке икемдегендей, бекініп алды. Перзентінің қазасынан күрт түсіп, уайым-қайғы еңсесін басқан анасы жұбана алмай, қамығып жүрген еді. Семья ауыртпалығы балғын қызды еріксіз ерте есейтті...

...— Апа, мен тұрмысқа шығамын.— Тұрар анасының үнсіз қалғанынан шошып қалып, сөзін іле-шала қайта жалғастырды.— Бірақ, сені тастап кетеді екен деп ойлама... Бірге тұрамыз. Ұлыңның орнын басатын азамат керек емес пе?

Анасы бұған үнсіз келісті. Бір жақсысы, күйеу баласы Ғалымбек енесін жатсынған жоқ. Үшеуі келіп осы Еркін селосына қоныс тепті.

...Тұңғышы дүниеге келгенде ата-анадан да әже қуанышы ерекше болды. Бақыт құсы қайта оралып, базары қайта жанданған Күләй ана тұңғыш немересін Базарбек атады. Шағын шаңырақ асты үлкен қуанышқа кенелді.

— Әкеден жалғыз қалып едің, құлыным,— деді ана бір күні қызына,— жалғыздықтың қандай қиын екенін ұққан боларсың. Сенен бір тілегім — «балалы үй — базар» деген бар. Сол базардың қызығын кемітпе, қиындығын өзім бірге бөлісемін.

Базарбектен соң дүниеге келген қызды Базаркүл деп атаған әженің әлдіі үзілмеді. Қос немересін әлдилеп отырып бір күні қызына:

— Қарағым, еңбекке аралас... Жалғыз Ғалымбектің тапқанына қарап отырғанымыз жарамас,— деген ойын айтты.

— Қалай? Екі жарым айлық Базаркүлді бағып-қағаласыз ба?

— Оған қам жеме. Сені тәрбиелеген мына мен!

Анасының айтқанын қалтқысыз орындап үйренген Тұрар Талдықорған қаласындағы «Красный Октябрь» тігін артелінен бір-ақ шықты.

Одан бері де ширек ғасырдай уақыт өтіпті.

* * *

Жасы қырықтан енді ғана асқан әйелдің еңбек жолын да, тұрмысқа шыққалы бергі уақытты да ширек ғасырлап өлшегені өзіне де қызық көрініп кетті-ау деймін:

— Жиырма бес деген көп уақыт сияқты болғанмен, ғасыр үшін түк емес қой,— дейді ол.— Анам жиырма бес жасында жесір қалған екен, содан бергі бар өмірін мені, менің балаларымды тәрбиелеуге, оқытуға, адам етуге арнады. Екінші рет тұрмысқа шығу ойына кіріп те шықпады.

Тігінші Тұрар Бостанова. Бұл Талдықорған өңіріндегі құрметпен аталатын есім. Өйткені, ол Ленин, Еңбек Қызыл Ту ордендерін омырауына таққан еңбек озаты. КПСС XXIV съезіне делегат болып қатысып, облыстық, қалалық Советтерге бірнеше рет депутат болып сайланып, ел аманатын қалтқысыз орындап жүрген халық қалаулысы...

Тұрар Бостанова еңбек ететін Талдықорған тігін фабрикасы қаланың орталығындағы зәулім төрт қабат үйде орналасқан. Бір шаңырақ астында үш мың тігінші еңбек етеді. Басым көпшілігі жастар.

Фабрикадан таяқ тастам жерде үлкен жатақхана бар қыздар, тіпті, қыстың күні де көйлекшең жүгіріп жүреді екі ортаға...

Қыздарға қараса, өзінің тәжірибесіз, ұяң шақтары сол қалпында көз алдынан өтіп жатқандай әсер алады. Өзінің еңбектегі қадамын, жүріп өткен соқпағын осынау бір балғын қыздардың қайталап жүргенін де сағына мойындайды. Алайда, жұмыс бабында өзі жіберген кемшіліктерді, өзі байқаған олқылықтарды олардың қайталамай, зырлаған уақыт әуеніне ілесе білуін қалайды.

Осындай аналық жанашырлығы, ұстаздық жауапкершілігі жүрегінен мейірім болып тарайды.

Күні кеше партия қатарына өткен Гуля Шуақова, Гүлнәр Бердібаева сияқты көптеген қыздардың фабрика табалдырығын қаймыға аттаған сәтерін еш ұмытпайды ол. Талабы таудай, бірақ өмір көшіне ілесіп көрмеген жастармен жұмыс істеу, оларға ұстаз-жетекші ретінде ақыл-кеңес беруді өзінің ең үлкен парызы деп түсінеді.

Жұмыстан-соң бір топ шәкірт қыздарын үйіне де ертіп әкелетін сәттері болады. Сол кезде балауса, ұяң қыздардың ашық көңілмен шешіле сөйлескеніне қуанады. Шалғай ауылдан келгендері осынау шаңырақ астынан өз ата-анасының шуақты көңіліндей жылылықты көріп, мейірімді ананы бұрынғыдан да жақын тарта түседі.

Еңбек жолын енді бастағандары ұстазының Ленин, Еңбек Қызыл Ту ордендерін көрген сайын оған бір биіктікке көз тіккендей, асқақ сезіммен қарайды.

— Тәте, сіз де біз сияқты жас болдыңыз ғой,— деді біреуі бір күні.— Көңіліңіз қаншама асығып тұрғанмен, ісіңіздің өнбей қойған күндері болған шығар? Соны қазір есіңізге аласыз ба?

— Сол кездері мынадай ең жоғарғы наградаларға ие боламын деп ойладыңыз ба?

Мұндай сұрақтарды ол жастармен кездесу кештерінде де талай естіген. Шынайы көңілмен ақтарыла сыр шертуге көбінесе уақыт көнбейді, кейде отырған аудиторияның аужайына да қарайсың... Ал үйде шәкірттеріне өзінің туған қыздарындай, қарапайым жауап берудің сәті түседі.

Ең алғашқы жеңісі — бір күндік нормасын орындаған күні екен. Одан соң солай сатылап кете барады. Апталық, айлық жоспарын бұрын орындап, анасына қуана хабарлайтын. Тапқан табысының да кәдімгідей көбейе бастағанына ана алдында мақтанушы еді. Қамықса тағы да ет-жүрегімен елжіреп, бірге қамығар еді.

Жылдық жоспарын асыра әрі мерзімінен бұрын орындайтын дәрежеге де жеткенін аңғармай қалды өзі. Әйтеуір, міндетіне алған жұмысты тыңғылықты атқаруды дағдыға айналдырып, сонысынан еш танған жоқ.

«Еңбектегі ерлігі үшін» медалін алғанда, жиырма жеті жаста болса да, балаша қуанып еді. Сенім жүгі ауыр екенін сол жылдары терең түсінді. «Тұрар міндеттеме

алса, орындайды» деген әріптестер сенімі оған жұмысты бұрынғыдан да жауапты істеуге ықпал етті.

КПСС мүшелігіне өткен соң атқарар қоғамдық жұмысы да салмақтана түсті. Үйдегі балалардың да басы көбейіп қалған, әрі шешесі науқас... Бірақ себеп-сылтау іздеп көрмеген, бастаған шаруасын тындырмай, тыным таппайтын әдетінен тайған жоқ.

«Москваға, съезге барасың» деген хабарға үй іші болып қуанғанда, ол жүрегі қобалжып отырды. Сөйтсе, сол сәтте де «ел сенімі» деген құрметті сөзім екен оны тебіrentкен.

1971 жыл Тұрар үшін ең бір естен кетпес жыл болды. Отан жүрегі Москвада болып, КПСС XXIV съезіне делегат болып қатысты. Съезден келген соң көп ұзамай, Отанның ең жоғары наградасы — Ленин орденімен наградталды. Тұрмысында да жаңалықтар көбейді. Қаһарман дүниеге келді. Осы үлкен құт шаңырақтың қабырғасын көтеріп, жаңа үйге кірді. Бұл жылдары өзінің жеке жылдық жоспарын мерзімінен көп бұрын орындауды бұлжымас міндетіне айналдыра бастаған ол 1973 жылы Еңбек Қызыл Ту орденін омырауына тақты. Бұл жылы Талдықорған облысы да Ленин орденімен наградталып, барша еңбеккерлері зор қуаныш үстінде еді, «Тұрар Бостанова өзінің жеке бесжылдық жоспарын үш жылда орындап, тағы ерледі» деген хабар да газетке осы кезде шықты.

Ол қыздарына осы қуаныштарын асып-төкпей, өзіне тән байсалдылықпен айтып береді. Мұндай әңгімені олардың селсоқ қалмай, қызыға тыңдағандарын ұнатады. Демек, олардың да талпынысы күшті, талабы таудай...

— Көп бала тууға жағдай жоқ, уақыт тар,— деді бірде бір танысым.— Өзің үшін де өмір сүруің керек қой.

— Бес бала туып, тәрбиелеп, қазір жападан жалғыз қалған ата-ананы да білеміз,— дейді тағы бірі.— Балаларының бәрі кетті жан-жаққа...

Өзің үшін өмір сүру! Қандай өрісі тар, өзімшіл түсінік... Тұлымы желбіреген жалғыз баланы ермек үшін жетелеп жүруді дұрыс көреді. Болашақ жайлы шолақ ойлайды... Мені қынжылтатын да осылар.

— «Көп бала қолбайлау болады» деген қате түсінік. Қайта жалғыз бала қиын,— дейді Тұрар сөзін әрі қарай сабақтап.— Ал көп бала бір-біріне қамқор, сүйеніш.

Әрине, ол үшін алдымен ата-ананың ынтымақты болуы көп нәрсені үйретеді. Әйтсе де, құр сөзбен, тек ақыл айту ешқашан тәрбие беріп, өнеге болып жарытпайды. Мен балаларымның сыртынан ештеңені кесіп-пішпеймін. Мұның маңдайыма тиген жері бар. Ол былай. Базарбек орта мектепті бітірген жылы жолдасым Ғалымбек екеуміз оның қаладағы жаңа ашылған педагогикалық институтқа баруын ұйғардық. Ата-ана көңілін жықпаған баламыз педагогика институтына емтихан тапсырып, оқуға қабылданды. Ол өзі Алматыға ауыл шаруашылығы институтына түсуді армандайтын. Бір күні пәлен жиналыста көп балалы ана ретінде балаларымды мақтан етіп сөйлемеймін бе. «Ұлым — болашақ мұғалім, өзім — еңбек озаты, балаларымның бәрі жақсы өсіп келеді...»

Екі күннен кейін Базарбегім институттан баяғыда шығып кеткендігін айтып тұр. Дәл сол жерде, әсіресе, оның институттан шығып кеткендігі емес, өзімнің жұрт алдында оны мақтан тұтып сөйлегенімнің жоққа шыққанына, қатты өкіндім.

Сөйткен Базарбегім кештеу болса да жастық шағындағы қателігін түсініп, ауыл шаруашылығы институтының экономика факультетінде сырттай оқып жүр.

Ата-ананың, әжесінің талап-тілегін жоғары қойып үйренген тұңғыш ұлы Базарбектің игі қасиеттері кейінгі іні-қарындастарына өнеге болды. Семьядағы әрбір бала бір-бір әлем, әрқайсысы үлкен өмір бастауы. Тұрар мен Ғалымбектің тәрбиелеп отырған он баласы он қилы мінез, он түрлі талпыныс, қуаныш, қиындық пен реніш...

Екінші баласы — Базаркүлдің тұрған бойы тұнған әзіл, қалжың. Оның ақжарқын күлкісі талай рет ана жүзіндегі, әке көңіліндегі реніш бұлтын ыдыратып жіберетін.

Бірде әке-шешесінің әлденеге кейіп отырған үстінен шыққан Базаркүл әкесінің оң жағына отыра қалды. Ғалекең оған аса мән бере қоймапты, Базаркүл дереу Жеңіскүлді ымдап шақырып, әкесінің сол жағына отырғызды.

— Папа, папа, — дейді ол ақырын ғана. — Қане, енді ренжіп көрші... Екі жағында екі періштең отырғанда қалай қабақ шытасың.

Бұған бәрі күліп, жадырап шыға келеді.

Қос базары — Базаркүл мен Базарбек бұл күнде бір-бір отаудың иесі — ұлы үйленді, қызы тұрмыс құрды.

Тұрардың келіні Тілеулес те өзімен бірге тігін фабрикасында, бір цехта еңбек етеді.

— Мына екі немереңіздің бірі ұлыңыздың, бірі қызыңыз Базаркүлдің кішкентайлары екен ғой?— дедік біз.

— Жоқ. Бұл екеуі де Базарбектің балалары. Базаркүл Киров ауданының Ленин атындағы совхозында тұрады. Сымбат, Қымбат атты қыздары, Бақыт деген ұлы бар. Бексұлу, Күміс деген құдағиларым да балажан адамдар. Олар да немере десе үзіліп тұр. Маған қайдан бере қойсын немерелерін,— деп сөзінің соңын әзілге бұрды.— Күйеу балам Жақан совхозда инженер.

Семья мүшелерінің бәрі жиналып, бас қосатын сенбі, жексенбі күндері бұл шаңырақта мереке. Базарбек пен Тілеулес өз алдына шаңырақ құрып, микроауданнан пәтер алғанымен, көбінесе екі баласымен осы үйде жүреді. Үш баласын томпандатып Базаркүл мен Жақан да жиі келеді. Институттағы сабақтан бір уақыт қолы босаған Назарбек, қаладағы № 54 кәсіптік-техникалық училищесінде радио мен телевизор жөндеуші шеберлігін үйреніп жүрген Төрехан, облыстық ауруханада медсестра болып істейтін Жеңіскүл, мектепте оқитын Темірхан, Қаһарман, Дәулет пен балабақшаға барып жүрген Дәулен, Қазкендер бас қосқанда, базарлы үйдің бақытына қызығасын.

Базарбек мұғалім болады деп жүргенде, Назарбек сол мамандықты таңдап, бір кездегі ана ренішінің орны толды. Сегіз ұлдың ортасында екі қыз — Базаркүл мен Жеңіскүлдің еркелігі, назы мен әзілі қандай жарасымды. Ата-ана да жайдары, балалардың шуылы, дуылдасып күлгені ешқашан олардың ойын бөліп, мазасын алған емес. Өйткені, олар бос шуылдап, бекер жүгіріспейді. Бәріне әдет болған жақсы қасиет — еңбек сүйгіштік. Ана дәрежесін де көтеріп, әкені де құрметке бөлеген еңбек екенін бұл үйдің тұңғышынан кенжесіне дейін жақсы біледі.

Бұл үйде әрқилы мамандық иелері бар. Семья басы Ғалымбек — бухгалтер, Тұрар — тігінші, Базарбек — экономист, Базаркүл — сатушы, Жеңіскүл — дәрігер, Назарбек — болашақ мұғалім, Төрехан — радио шебері, бұған күйеу баласы Жақанның инженерлігі мен келіні Тілеулестің тігіншілігін қосыңыз... Ұлдардың бәрі де спортпен айналысады. Төрехан мен Темірханның бокске деген ықыласы ерекше. Аудандық жарыстарда жүлдегер

атанып жүр. Ал Базарбек тек экономист мамандығымен шектеліп қойған жоқ, ол киномеханиктің, шофердің қызметін де қиналмай атқара алады.

Барлығы бас қосып жиналған кезде, дастарқан басындағы салтанатты сәттерде алдымен ауызға алатындары — қашан да ойларында жүретін, өздерін тәрбиелеген марқұм Күләй әженің жақсылығы.

* * *

— Менің бала тәрбиесінен қол үзген сәтім жоқ, — дейді әңгіме үстінде «Ардақты ана» Тұрар Бостанова, — фабрикада да, үйде де өзімді жас ұрпақтың келешегі үшін жауапты сезінемін. Жылда біздерге, тәжірибелі тігіншілерге үйренуші қыздарды жұмысқа баулу тапсырылады. Осы өндіріс орнында алпыстан астам қыз баланы еңбекке баулып, тігіншілікке үйретіп шығардым. Шәкірттерімнің бәрі дерлік осы фабрикада, қадамдары сәтті, шетінен еңбек озаттары. Сәбира Тазабекова, Гүлнәр Бердібаева, Әсия Базиева, Светлана Чегай, Шолпан Серікбаева және басқа көптеген өрендерді іске де үйреттім, партия қатарына өтуге кепілдеме де бердім.

Күнделікті еңбек, қоғамдық жұмыс, үй шаруасы, бала тәрбиесі... Осылардың бәрін атқара жүріп Тұрар арнаулы орта білім алды, астанадағы жеңіл өнеркәсіп техникумын сырттай оқып бітірді.

Әрине, бұл айтқандардың бәрі де оңайлықпен орындала салған емес. Түн ұйқысын төрт бөліп бөбегін тербетуге, еңбек ете жүріп, сырттай оқитын техникумның емтиханына әзірленуге уақыт табуда табандылық та керек.

Жас нәрестемен техникумға емтихан тапсыруға жол тарту... Әр түрлі жиындарға қатысып, депутаттық борышты өтеу, сайлаушылардың аманаттарын орындау, фабрикадағы шәкірттерімен жұмыс... Міне, осының бәріне уақыт табуға жолдасы мен балалары көмекке келді. Балаларға деген сүйіспеншілік, дұрыс тәрбие — көп баланың «қолбайлау» болмайтындығын дәлелдеді.

Әйел бақыты — ана болу. Ана болуды армандамайтын, сәбиге жүрегі елжіремейтін әйелден қандай жақсылық, қандай нұр тарайды дейсің? Тіршіліктің тұтқасы аналарға деген ықылас та біздің елімізде ерекше. Он баланы тәрбиелеп, қанаттандыруға үкіметіміз бен партиямыздың игі қамқорлығы қаншама! Бірде газеттен оқып, ерекше тебіренген оқиға ойына оралды.

Атақты бір актриса «бала творчестволық өсуіме қолбайлау болады» деп нәресте көтермей, орта жастан асқанын бірақ біледі-міс. Ермек үшін ол енді үлкендігі ақ тиіндей күшік асырап, жетектеп жүреді. Ақ тиін аула балаларының сүйіктісіне айналады, ылғи солармен асыр сала ойнап жүгіреді. Бір күні ауырып, аулаға шықпай қалады. Балалар бұған кәдімгідей уайымдап отырса, тиіннің иесі — әдемі әйел келе жатыр екен.

— Өне «Ақ тиіннің мамасы» келе жатыр, — деп қуанып кетеді олар. — Жүріңдер одан ақ тиіннің халін сұрайық...

Міне, қандай қайғылы да күлкілі оқиға...

Ешқандай атаққа, даңққа, творчестволық өсуге бала қолбайлау болмақ емес. Қайта мәртебенді өсіретін, өміріңнің мәнін арттыратын сол — бала...

* * *

Бұл семьядағы балаларға ортақ тағы бір әдет — жазғы каникул күндері әжетке жарайтындарының бәрі еңбекке араласады. Яғни, семьяның бюджетіне көмек жасайды. Ондайда үй маңындағы бақша-бауды күту, малды қарау — кішкентай Қаһарман мен Дәулеттің үлесіне қалады. Дәулен мен Қазкенді балабақшаға апару мен әкелу де олардың бұлжымас міндеті.

...Үйдің оншақты бөлмесінің бәрі де балалардың табына орай, жас шамаларына сәйкес жиһаздалған. Назарбек — студент. Ол көбінесе түннің біраз уақытына дейін сабақ оқиды, конспекті жазады. Ендеше оған ешкім бөгет жасамайтындай, оның өзі де ешкімнің мазасын алып, көзіне шам жарығын түсірмейтіндей жағдай жасау керек. Жеңіскүл ауруханадағы мұнтаздай тазалыққа үйренген, басы артық, керексіз затты жақтырмайды. Үйдің де тазалықшысы сол. Ал Төрехан жансыз қорапқа жан бітіретін «сиқыршы», демек, ол отырған бөлме кішігірім шеберхана... Темірханның спорттық жабдықтары — гантель, былғары қолғап... Бұған Қаһарман мен Дәулеттің қағаз-қаламы, кітаптары, кішкентай Дәулен мен Қазкеннің ойыншықтары мен түрлі-түсті суретті кітаптарын қосса! Міне, балалар әлемі деген осы! Ойыншық машинадан бастап ең құрметті орын — төрдегі шкафта қаз-қатар тізілген кітаптарға дейін балалар талпынысының соқпағы жатыр созылып. Сол екі аралықта ана көңілі бөбегі үшін, жасөспірім баласы үшін,

мұрты тебіндеген балаң жігіт, жүзіне нұр ұялаған бойжеткен қызы үшін қанша тебіренді, қанша қобалжыды десеңізші!

Айналдырған екі баласына айтқанын тындата алмайтын да ата-ана бар. Он баланың барлығының да ата-анасын, үлкендерді ерекше құрметтейтін ілтипатты, инабатты, кішіпейіл болуының сыры неде?

Осы орайда халық аузында жүрген бір мәтел еске оралады. Бұл мәтел балаңды жетіге жеткенше патшаңдай құрметте, жетіден он жетіге жеткенше құлыңдай жұмса, он жетіден әрі өзіңмен тең тұт деген нақылды өзек етеді. Әрине, бұл аса айшықты пікір емес, дегенмен балаға қай жасында қандай көзбен, қандай көңілмен қараудың да үлкен мәні барлығын көрсетеді.

— Жолдасым Ғалымбек те балаларымен ашық, бүкпесіз сөйлеседі,—дейді Тұрар.— Сондықтан балалар да бізге қатысты шаруаны жасқанбай айтып, ақыл-кеңес күтеді. «Ақылдасып пішкен тон келте болмас» дегендей, әр іс өз жөнімен, шешім табумен көңілге қонымды.

«Сен кіммен дос екенінді айт, мен сенің кім екенінді айтайын» дегендей, Тұрар балаларының достарына да ана көзімен сынай қарайды.

Дос демекші, Ғалымбек екеуінің де достары жан-дүниесі өздеріне ұқсас адам. Мәселен, Әшімтай мен Клара... Олар да тоғыз бала тәрбиелеп отырған ынтымақты семья... Тіпті, Клара мен Тұрардың бала тәрбиесі халқында тәжірибе алмасар сәттері аз емес. Ал фабрикадағы құрбылары Рая Шалаева, Валентина Великая, Валентина Бубликова... Сонау «Красный Октябрь» артелі кезінен бері иық түйістіре бірге еңбек етіп, олардың қуанышын да, ренішін де бірге бөлісіп келе жатқан ең жақын құрбылары.

* * *

Біршама әңгімелескенмен «Ардақты ана», өндіріс озаты Тұрар Бостанова туралы бәрін қамтып жаздық деп айта алмаймыз.

Бұл жолдар оның айтқан әңгімесінен өрілген үзік-үзік сырлар ғана...

Өтепберген Әлімгереев,
Төлеген Жаңабаев

ӨРКЕН

— Сәнжан! Мені көптен толғанып жүрген, бала-шағамыз болып ақылдасып шешетін бір ұсыныс бар, соны әуелі өзіңмен ақылдасып алайын деп едім...

Қою шайды сораптай отырып, Өтеген жаңа бір әңгіменің шетін шығарды. Жұбайы «не айтайын деп отыр» дегендей, таңырқай қарап, ерінің бетіне қадала қалған. Бірақ ол сөзін қапелімде әрі жалғастырып әкетпеді. Тағатсызданған Сәнжан:

— Тағы да не ойлап таптың екен?— деді күлімсіреп.

— Жо-о-жоқ! Өзгеше ештеңе жоқ. Міне, отау құрғанамызға биыл отыз жыл толды. Өмірдің ащы-тұщысын көрдік. Уақыт бізді есейтті. Есейтіп қана қойған жоқ, мол тәжірибе жинақтаған байсалды азаматтар қатарына қосты. Осы күнде бізді ешкім де қой баға алмайды деп айта алмайтын шығар. Орган қол малшы атанғанамызды үкімет пен партияның бізге берген наградаларынан да айқын аңғаруға болады емес пе?

— Иә?

— Задында, көпсінбей-ақ қояйық. Бірақ жұртқа біраз болса да, өзімізге білінбейтін сияқты. Бұл өмірде он бес перзент сүйдік. Шүкір, бәрі де ер жетіп келеді. Дегенмен солардың кәмелетке толғандарының бәрі осы күнде әр түрлі мамандық қуып, әр жақта жүр. Сол ұл-қыздарымыздың басын біріктіріп, Есовтер әулеті болып мая бағып, қой өсіруші комсомолец-жастар бригадасын құрсақ қайтеді деген ой келді. Өткенде ферма басқарушысы, әлгі өз аттасымды айтамын, соның да осыны құлақ қағыс қылғаны бар еді.

— Балалардың басын бір жерге тоғыстырамын деген

нің жақсы ақыл ғой.— Сәнжан әуелі қуанып кетті, артынша үнсіз ойланып отырып қалды...

Отыз жыл. Уақыт не деген жүйрік еді? Ол Ұлы Отан соғысының аяқталғанына бар болғаны төрт жыл толған кез болатын. Халық аңсап күткен жеңіс қуанышымен жүріп, тұрмыстағы ауыртпалықты елең қылған емес. Жыртық киім бүтінделер, аш қарын тоғаяр, тек тыныштық болсын-дағы. Армандарын тоғыстырған екі жас Сәнжан мен Өтегеннің тілегені осы ғана. Олардың үйлену тойлары да қазіргідей бүкіл ауыл-елді жинап, екі-үш күн бойы қазан көтеріп, ат шаптыратындай дәрежеде болмады. Төңіректегі азын-аулақ көршілер, ағайын-туғалар бас қосып, бір кеш дуылдасқаны бар. Той үстінде жұбайларға неше түрлі ақ тілеулер айтылды. Сәнжанға, әсіресе, көне көз қариялардың шын жүректен ақтарған баталары ерекше әсер қалдырды. Жаңа түскен келін қымсынып, қысылғанмен, жақсы сөздерді қалт жібермей жүрегіне түйе берді.

— Айналайын, Сәнжан! Ибалы бол. Еңбекте алда, тұрмыста үлгілі болындар. Үбірлі-шүбірлі, өркен жайған семья атанындар. Ең бастысы татулық екенін ұмытпаңдар!

Мың жасағыр қарттардың сол айтқандары қандай айнымай келді десеңші! Шаңыраққа шаттық толды. Отау құрғанынан кейін бір жылдан соң олар ұлды болды. Сәнжан мен Өтеген тұңғыштарына қояр есімді көп таңдады. Ақыры кешегі сұрапыл соғыста қазақ баласы Төлеген Тоқтаров көрсеткен асқан ерліктің құрметіне нәрестеге Төлеген есімі берілді. Сондағы торсық шеке бала бүгін де Ленин орденді «Передовик» совхозының ең алдыңғы қатарлы механизаторларының бірі. Ол да бір отаудың иесі. Бағына қарай Ағила да инабатты адам болып шықты. Үй жұмысын да, түз жұмысын да шырқ үйіріп алды. Қазір екеуі айдынды Атырау жағалауында қоғамдық малға жемшөп дайындау қамымен ауылдан жырақтау жүр. Әке-шешесін сағынып жүрген шығар.

Ойлап отырса, сол Төлеген отыз жасқа иек артыпты. Бірақ бұларға әлі сәбидей көрінеді. Одан кейінгі балалары Роза да өз теңін тауып, жарасты семья құрды. Зылиха болса, тігіншілік мамандықты қуып Орал қаласына оқуға кетті. Бақыт Индер руднигінің озат шофері. Жақында үйге келіп:

— Жайлауды көрмесем тұра алатын емеспін. Бір кезек рульді тастап, сіздердің қастарыңызға келіп, қой

баққым келеді. Даланың кәусар ауасына, шыңырау құ-
дықтың тереңнен шыққан нұрдай суына не жетсін,— де-
гені бар. Сонда Сәнжан:

— Немене, жүрген жеріңнен су шықты ма?! Жасың
да біразға келіп қалды. Тайғанақтамай, бір жерде тұ-
рақты жұмыс жаса. Біле білсең, шоферлік жаман ма-
мандық емес. Ауа, су деп қит етсе қарашыл аттай ау-
ылға шапқылай беруді қой,— деп ұрсып тастаған. Енді,
міне, әкесі тағы «Ұл-қызымыздың басын біріктіріп, Ес-
овтер әулеті болып бір жерде мал бақсақ» деген ұсыныс
айтып отыр. Ойланарлық жәйт...

— Әйтсе де,— деді Сәнжан басын көтерген күйі Өте-
генге қарап,—«Кеңесіп пішкен тон келте болмас» деген
емес пе. Балалармен ақылдасайық, олар не дейді?

— Мен де осыны ойлап отырмын. Ертең бәрі келеді
емес пе? Сонда мәселенің басын ашып алайық. Гүлнәр
да орта мектеп бітіреді. Ол да дыңдай шопан болып шы-
ға келмей ме? Өзі қарғадай болса да, малға үйір-ақ.

Жұбайының өз ойынан табылғанына Өтеген қатты
қуанды. Қуаныш желімен тысқа терін баспай шықты.
Ай сүттей жарық екен. Қотандағы қой бырт-бырт күй-
сейді. Тынышсыз жүрген тек ала төбет қана. Көкжал то-
руылдап жүрмегей. Қыр астындағы ауылдан айтақта-
ған дауыс естіледі. Өтеген қой шетіне қарай аяғын же-
дел басып, адымдай түсті.

...Ертесіне шопан үйінде кіші-гірім той болғандай,
абыр-сабыр көбейе түсті. Дастарқан үстінде төрт көзі
түгел жиналған балаларына аналары әке ойындағысын
бүкпесіз жеткізді. Үлкен ұлы Төлеген әбден тыңдап ал-
ған күйі, ойындағысын көп ірікпей:

— Несі бар, әкеміз ұйғарған екен, қосылуымыз ке-
рек. Солай емес пе?— деп әуелі келіншегі Ағилаға қарап
еді, ол бас изеп қоштады, өзгелері де мақұлдаған рай
танытты.

Сөйтіп, олар өріске қой жайып кеткен әкелері орал-
ғанша, ортақ шешімге келіп те қойған-ды.

* * *

1979 жылғы 20 июньде «Передовик» совхозының
«Тасқара» жайлауы ерекше думанға бөленді. Бұл күні
мұнда Есовтер семьясынан құрылған қой өсіруші ком-
сомолец-жастар бригадасының шаңырақ көтеруіне ар-
налған салтанат өтті. Салтанатта совхоз партия ұйымы-

ның секретары Самат Бисалиев, жұмысшылар комитетінің председатели Мұрас Тілегенов, ферма басқарушысы Өтеген Ахметжанов және басқа да дос-жарандар, әріптестер ізгі тілектерін айтып, тыныс-тіршілігі жаңаша жас коллективке — Есовтер әулетіне еңбек жолында сәт-сапар тіледі.

Қыр баурайында әдеттегідей емес, бұл жолы екі отар қой жатты. Ерлі-зайыпты Өтеген мен Сәнжан Есовтер, балалары Төлеген, Бақыт, Құмарғали, Гүлнәр, келіні Ағилалар болып, салтанатты түрде шопан таяғын қабылдады. Сонау Ес қарттан немерелеріне ауысқан ата кәсіптің белгісін — ақ таяқты көп көзінше қолға алу олардың жүрегін тебіrentіп, айрықша сезім құшағына бөлегендей. Жүздері бал-бұл жанып, нық сеніммен қажыр-қайратқа мінгендей, бәрі де тас-түйін болып алған.

Өтегеннің әкесі Ес кезінде колхоз құрылысына белсене араласқан, артельді басқарған, кейіннен өзі де малшы болған. Еңбекқор, іскер жан еді. Әке өнегесінен тәлім алған Өтеген де Есекецнің жолын қуып, қолына таяқ алды. Он сегіз жасында осы Сәнжанға үйленді де бозбалалықты тастап, қоғам малын бағуға біржолата зейіні ауды. Алғаш сиыр баққан ол 1955 жылдан бері шаруашылықта аға шопан болып келеді. Сол ширек ғасырға таяу уақыт ішінде Өтеген мен Сәнжан талай рет алқалы топта алдыңғы лектен көрініп, озат атанды. Әр жүз қойдан 145—150-ден қозы алды. Оныншы бесжылдықты да тәуір аяқтады. Жаңа бесжылдықтың екі жылының көрсеткіші мерей өсіреді. Әр жүз саулыққа 133 қозыдан келтіріп, социалистік міндеттемені асыра орындады. Бір жеңнен қол, бір жағадан бас шығарған тату-тәтті ерлі-зайыптылар осылайша еңбек табысын тасыта түскен. Семья басы, қой өсірудің қыры мен сырына қанық Өтеген бәрінің ұстазы болса, он бес баланы дүниеге әкелген «Ардақты ана» Сәнжан — семья ұйтқысы. Ата-ана ұл-қыздарына сенім артса, балалары әке мен шешенің ақыл-кеңесін арқа тұтады. Осыдан барып семьядағы бірлік өрбіп жатыр. Жайлау төріндегі өткен салтанатта партком секретары осы жағдайды орынды еске салып өткен еді:

— Есовтер семьясы тың бастама көтеріп отыр. Бір әулеттің бір жерде бас біріктіріп ірілендірілген комсомолец-жастар бригадасын құруы — Жайық жағалауын-

да еңбекті ұйымдастырудың тұңғыш көрінген жаңа және тиімді формасы. Бұл өркен жаяр үлгілі іс.

— Дұрыс айтасыз!

— Құптарлық бастама! Бригада аты «Өркен» болғаны жөн.

— Табылған ақыл!

Әр жерден айтылған қоштау мен ұсыныстарға ду қошапалақтау ұласты...

Сонымен, Индер ауданының «Передовик» совхозында құрылған семьялы бригада Гурьев облысындағы жақсы бастаманың алғашқы қарлығашы болды.

* * *

Биылғы қыстың басы жаймашуақ басталғанымен орта тұсында, әсіресе қаңтардың соңғы онкүндігіндегі аптаға жуық соққан дүлей боран талай шопанға үлкен сын болды. Әр жүз саулықтан 115-тен қозы алып, әр қойдан 3,2 килограмнан жүн қырқуға уәде еткен «Өркен» комсомolec-жастар бригадасының мүшелері қора аузын қар сипап кеткенде табиғаттың қыңыр мінезін түсіне алмай бас шайқасып, аңтарылғандары бар.

Сонда:

— Шопан болған екенсіңдер — мұндайдың әлі талайын көресіңдер, — деген әке мен шешенің ақ жарқын сөздері оларға жігер берді.

Аспан мен жер тұтасқан ақ түтек боран күндіз-түні бірдей соқты. Сонда да олар мойымады. Қолдарына күрек алып, қар аршыды, малға жем берді, суарды. Үскірік желмен алысып жүріп, Төлеген тракторын қыздырып, малға шөп жеткізді. Қой әдеттегідей қорадан мезгілінде шығарылып, азықтандырылды. Желіні жеткен арық-тұрақтар бөлектелініп бағылып, күтілді. Ақыры, табиғаттың асау мінезімен жекпе-жекте бригада мерейі үстем болды.

Алғашқы сыннан мүдірмей өткен Есовтер семьясы бүгін де бір дастарқан басында бас қосқан. Үй-іші жайнап тұр. Теледидардан көңілді жадыратар сазды әндердің бірінен соң бірі төгілуде. Қабырғаларға тұтылған кілемнің түсіне астасқан Құмарғали салған суреттер үй ішін одан бетер құлпыртып жіберген. Жұмыстан қолы босаса болды, Құмарғали қыл қалам мен бояуға жармасады. Өтеген мен Сәнжан күндегіден де ақжарма болып кеткен тәрізді. Балаларының боран кезіндегі ерлік

қимылына ерекше сүйсінгендігін айтып, шалқып отыр. Шайдан кейін балалар техника жаңалықтары жөнінде пікір таластырып кетті. Бақыт ауыл шаруашылығы техникумында сырттай оқитын.

Біраздан кейін даладан трактор гүрілі естілді.

— Сірә, қора төңірегін аршуға келе жатқан бульдозерші Қайыржан Сағиев болар,— деп Өтеген киіне бастады.

— Ауылшыл еді, осы трактормен кішкентай Аманкелдім де келіп қалмасын,— деп бәрінен бұрын Сәнжан сыртқа желең шығып кетті.

Есовтер аулындағы еңбек дабылы түннің бір мезгілі болса да, толас табар емес...

Сәнжан бүгін совхоз орталығына барып келуге елең-алаңнан тұрып, әзірленді. Интернаттағы балаларының жай-күйін біліп қайтпақшы. Көп ұзамай Бақыт екеуі жолға шықты. Қыр жолында «Нива» автомашинасы зулап келеді. Рульдегі Бақыт ыңылдап әнге басты. Ал Сәнжан болса, алты баласын көргенше асық. Әншейінде машинаны ақырын жүргізгенді ұнататын ол бұл жолы газды баса түскен баласына ештеңе дей қойған жоқ. Олар әп-сәтте-ақ Өрлікке келіп жетті. Совхоз орталығы жыл сайын сәулеттеніп, өсіп барады. Қаз-қатар көшелер, ақ шаңқан үйлер көз қызықтырады. Еңселі Мәдениет үйі қасынан өткен адамдардың назарын өзіне бұрғызбай қоймайды. Бірақ қазір Сәнжанға осының бәрінен де, балалары жатқан интернат ыстық тәрізді.

Интернат ауласы шат күлкіге толы. Бұлардың келіп тоқтағанын көрген мойнында қызыл галстугы желбіреген бір-екі бала Сәнжанның балаларына хабарлауға жүгіре жөнелді. Бірінші болып кенжесі Аманкелді жетті. Қуаныштан көздері жайнап кеткен. Келе мамасынын мойнына асылып жатыр, тіпті үлкендеріне жол берер емес.

— Мама, папам неге келмеді? Машиналарың жолда тұрып қалған жоқ па? Бақыт құйғытып қатты жүргізген шығар? Мама, сен қорыққан жоқсың ба?— деп, сұрақты үсті-үстіне қойып жатыр.

Ал, Бибігүл болса есейіп қалғанын сездіріп тұр. Сөзі салмақты, өзі байсалды.

— Ауыл аман-есен бе? Шаруаларың қалай, апа?— дейді.

— Жағдай жаман емес,— деді Сәнжан бойжетіп қалған қызына сүйсіне көз тастап.— Биыл да әр жүз саулықтың соңынан 125-тен қозы өргізіп, берген уәдеден

асып түстік. Мал күйлі. Ауылдағылар сендерге сәлем айттып жатыр. Сен оныншы класты бітірген соң өзіміздің бригадаға барып еңбек етемін депсің ғой. Біздер құптадық. Әуелі еңбекте шыңдал, содан соң да оқу қашпас.

— Мамандық таңдау кешінде солай айтқаным рас. Сіздер де естіп қалған екенсіздер ғой,— деп таңданды Бибігүл.

Сәнжан балалары жатқан бөлмелерге кіріп көрді. Бөлмелер жарық, кең еді. Тізілген керуеттер үсті әсем жиналған. Әр бөлмеде кітап сөресі, шифонер, айна бар.

«Қазіргі балалар қандай бақытты!» деп ойлады ол. Содан соң балаларына әкелген ауыл дәмі — бауырсақ, құрттарды үлестіріп берді. Содан соң совхоз кеңсесіне баруға сыртқа шықты. Ойы — совхоз директоры Райхан Құспановқа кіріп, бригада қораларын жаңартып салу жайында сөйлеспек еді.

Директор кабинетінде екен. «Ардақты ананы» жылы қарсы алып, орындыққа отырғызды.

— Ауыл-аймақтарыңыз аман ба, Өтекеннің денсаулығы қалай?

Сәнжан қыр адамдарына тән ұяңдықпен:

— Жаман емес, жұмысында жүріп жатыр ғой,— деді.

— Өткенде отарларыңызды өрісте жүрген жерінен байқап, аралап кеткенбіз, күйі жақсы екен. Биыл да өткен жылғы деңгейден түспей, әр жүзге 125—130-дан төл алу мүмкіндіктеріңіз бар ғой деп отырмыз,— деген ауыл ағасы шопан-ана не айтар екен дегендей, оған көз тастады.

— Жаз жайлауымыз да, күздік те жаман болған жоқ. Оның үстіне соңғы кездегі ақ жауын құрап бара жатқан шөптің қайтадан бой көтеруіне игі әсерін тигізді. Соның септігі болса керек, күйек алу науқанында да көп қиындыққа кезіккен жоқпыз. Бәрі де ойдағыдай аяқталды. Ендігі бір өтініш бригаданың қораларын жаңарту болып отыр...

Байырғы шопан сөзін қалтқысыз тыңдап отырған директор:

— Бұл сөзіңіздің жаны бар, өтінішіңізді қанағаттандырамыз,— деді.

Осы кезде бөлмеге совхоз партия ұйымының секретары С. Бисалиев кіріп келді.

— Көктен іздегеніміз жерден табылды ғой. Саламатсыз ба?— деп ол да «Ардақты ананы» көріп, қуанып қалды.

— Айтпақшы, сіздерге барғалы жүр едім. Өтекең екеуіңіз де биыл 50 жасқа толады екенсіздер және отау тігіп, шапырақ көтергендеріңізге де отыз жыл. Соны көп болып дүркіретіп атап өтсек... Соған тек сіздердің келісімдеріңіз керек.

Директор хатшы ойын қоштап, мақұлдай жөнелді:

— Дұрыс айтасыз. Бүкіл ғұмырын туған өңірде өткізген әрі өзінің күш-қайратын, маңдай терін совхоз экономикасын дамытуға арнаған сіздердей жандар құрметтеуге тұрады. Оның үстіне, ауданда шопандар әулеті бригадасын алғаш құрушылар да сіздер. Сәнжан жеңеше-ау, тіпті, сіздің өзіңізді ғана он бес ұл мен қыз тәрбиелеген «Ардақты ана» ретінде де құрметтеу борышымыз ғой. Ешқандай қысылмаңыздар, бәрін өзіміз көтереміз.

— Рахмет! Рахмет, інім! Бізді ақ жұмыртқа, сары уыз етіп жерге түсірмей мақтадың ғой. Осы жарар. Ризамыз. Еңбек ету қай-қайсымыз үшін бірінші міндетіміз,— деген Сәнжан әңгімені келте қайырды.— Ондай ниеттеріңіз болса, қарсылық жоқ. Бірақ балалардың пікірі қалай екен, үй-ішіміз болып кенесейік, ақылдасайық. Бәрінен бұрын отағасы бұған қалай қарайды екен, білейік.

— Ендеше, біз сіздердің жауаптарыңызды күтеміз.

— Бір-екі күннің ішінде Өтекеңнің де өзі соғып қалар, сонда хабарын айтады ғой.

Сәнжан марқайған кейіпте тысқа беттеді. Сыртта ұлы Бақыт машинасын қыздырып, әзір тұр екен. Ана мен бала ауылға қарай бет түзеді. Тақтайдай таспа жолда су жаңа «Нива» зулап келеді. Кеудесін қуаныш кернеген Сәнжан Есова қатарласып қалмай келе жатқан жалпақ жондарға көз жүгіртіп еді, бейне ол да мұның жүрек жарды қуанышын қуаттап, «Өркені өскен Есовтер әулетіне мың да бір рахмет!» деп алақан соғып тұрғандай болды.

«Ой-хой, туған жер-ай! Әр перзентің сенің даңқыңды шығару үшін еңбек етіп, тер төксе, қандай бақыт!»

Мерейі тасыған ана көңілі шарықтап, биіктерге самғайды...

ҚОС ЖҰЛДЫЗ

Аяқ астынан үлкен ұлы Досмұрат үйленетін болып, Айнагүлді қатты толқытқан. Өзімен бірге жұмыс істейтін кісілер әзілдеп:

— Айнагүл-ау, міне балаңның алды ер жетіп, семья құрғалы жатыр. Нақ осы жолы «ақ түйенің қарнын жаратын-ақ» шығарсың,— деген.

Оларға айтар қандай уәжі болсын. Дос-жаранның тілеулес көңілі де баяғы. Сонысын білдіріп, бір жағы Айнагүлдің де көңілін аулайтындай. Сондықтан бәріне де риза. Тап мынадай қуаныш үстінде томаға тұйық, үнсіз қалмай, қаумалай кететіндері көңілге демеу.

— Несін айтасындар, сендерге риза боларлық той жасамай, маған не бопты сонша?!— деп Айнагүл де ойындағысын ақтарып салған.

— Е, сөйтіп өзің бір белсеніп шықпасаң, отағасың Балғабай жұмыс-жұмыс деп қолы тие ме? Ол кісіге қарайламай-ақ бастай бер!

— Жарайды, бұл жолғы билікті менен ешкім тартып алмас. Балғабай да айналып келгенде, маған тоқтамай, неғылар дейсің. Онан да бәрің бірің қалмай тойға келетін болындар.

Расында, Балғабайдың көбіне-көп үй шаруасына бұрыла бермейтін әдеті. Қашан көрсең де темір-терсегін арқалап, темір жол бойында жүргені. Жұмыс десе, ішкен асын жерге қоятын күйеуіне анау-мынау деп, үйшілік тірлікті айтып мазалай бермейтін. Оның есесіне артылып қалар шаруа да шамалы, бәрін де, жұмыс арасында өзі-ақ бітіріп тастайды. Тіпті, алды ер жеткен ұлқыздары қолғабысына жарап қалған. Әйтеуір осы кезге

дейін «от басы, ошақ қасы» өзінің үйде отырып қалған кезі жоқ. Әлі күнге күйеуімен бірге темір жол бойында еңбек етіп келеді. Онда да сол Балғабайдың қарамағында жұмысшы. Балғабай болса, жол жөндеушілер бригадирі. Талай жылдардан бері Қазанбасы станциясының маңында үзбей тер төгіп келеді.

Рас, бұрынғы жылдары семьяға оңай болған жоқ еді. Шиеттей балалары болса да, қатардан қалмай еңбек етуі керек. Әрине, аш-жалаңаш отырған кім бар дейсің. Әңгіме жұрт жұмылған жұмыстан қол үзбеуде ғой. Ол шақта көрші-қолаң, қарт кісілердің де көмегі аз болған жоқ. Бұл да бала тудым деп, үйде отырып қалмады.

Енді ойлап отырса, Досмұраты да семья құруға жетіп қалған екен-ау. Әйтеуір ұзағынан сүйіндірсін! Бұл Айнагүлдің көптен күткен қуанышы ғой.

Ауыл-аймағы жиналып, құтты болсын айтысып жатыр. Досмұраты болса, бүлдіршіндей келінін әкеліп, алдымен өзінің алдынан өтті. Екеуінің де маңдайынан сүйіп, ұзақ та тату-тәтті ғұмыр тіледі.

— Беу, Айнагүлде мұндайда не жан қалсын! Ана болып еміренудің жөні бөлек-ау,— дейді жұрт.

— Қолың ұзарды деген осы, Айнагүл!

— Келінің де өз балаң енді,— деген жақсы сөздер жалғаса берді.

— Сіздерге де осындай қуаныш тілеймін!— деп Айнагүл жылы-жылы жауап қайтарды.

Сол күнгі шаттығында шек жоқ еді. Аяғынан тік тұрып, қанша тыным таппаса да, мүлде шаршамайтын секілді. Сөйтсе де, өзінің апырып-жапырып тындырғаны шамалы, қуаныштан тізе бұғу есіне де келмепті. Дегенмен жұмысты бітіріп, тойды атқарып жүргендер де, ағайындары мен еңбектес әріптестері еді. Бүнікі жәй баскөз болу ғана. Баласының тойында ешкімнің де көңілін қалдырмай, ризалықпен аттандыру. Қуанышты көпшілікпен бірге тамашалау еді. Ақыры, сол ойынан шықты да. Той тарқағанда барып, «Уһ!» деп демін бір-ақ алған. Әр ана өз перзентінің есейіп, ержеткенін қалай тілесе, Айнагүл де дәл соны бастан кешірді. Оны жан жүрегімен сезініп, төбесі көкке жеткендей, еңсесі көтеріліп қалды.

Досмұраттан кейін де үйелмелі-сүйелмелі ұл-қыздары өсіп келеді. Құлтайы болса, техникум бітіріп келген, ауданда бір мекемеде қызмет істейді. Құлзайра мен Әлиясы мектеп бітіріп, бүгінде еңбек етіп жүр. Бұлар-

дан кейінгі Жамал, Әзиза, Ұлмекен, Айгүл, Қуаныш мектепте оқиды. Ал ең кішілері Сүйіндік пен Ерік қана балалар бақшасына барады.

Он бір балалы «Ардақты ана» Айнагүл өзін бақыттымын деп санайды. Бұл да партия мен үкіметтің аналарға деген шынайы құрметі мен қамқорлығы секілді. Нақ осындай сыйға бөленіп отырған ана үшін басқа қандай мәртебе керек!

Ұрпақ тәрбиелеу, еңбек етіп, дем алу бәрі де біздің еліміздің азаматтарының ұлы правосы. Ал осындай «қой үстінде бозторғай жұмыртқалаған» заманда Айнагүлдей ана бақытты емес пе!

Өзінің тұңғыш келінінің есімі де Бақытгүл екен. Бейнебір семьяға ырыс келгендей болды, Айнагүлге келінінің еңбекқорлығы салған жерден ұнап еді. Бірде Досмұрат екеуін шақырып алып:

— Ал, шырақтарым, тең-құрбыларыңнан қалмай еңбек етеміз десеңдер, біз жолдарыңа бөгет болмайық. Өз ойларың болса, ашып айтыңдар,— деген.

Бұл әңгіме үстінде келіні Бақытгүл әдеп сақтады ма, ашылып ештеңе дей қоймады. Бірақ Досмұрат ортақ ойларын білдіргісі келгендей:

— Апа, бүгінде көштен қалып жатқан ешкім жоқ қой, менің бір айтарым бар еді,— деді.

— Айта бер, балам.

— Онда былай, өткенде көрші совхозға барып қайтқанымда, совхоздың директоры жолығып қалып, «Досмұрат, сен бізге шопан болып келсең қайтеді?» деді. Егер папам екеуіңіз рұқсат етсеңіздер, сонда барғымыз келеді.

Айнагүл баласының бұл айтқанына қарсы болған жоқ. Қай жерде жүрсе де, еңбек ету парыз. Әсіресе жастар тіршіліктің мәнін ұқса, абзал.

— Жарайды, балам, мен сендерге әр кез ақ жол тілеймін. Папаң да бұларың жөнсіз дей қоймас. Тек өздеріңе-өздерің бекем болсаңдар болғаны.

— Ешқандай қам жеменіз, апа!

Сөйтіп, бұлардың семьясынан алғаш рет бір балапан түлеп ұшты. Тіршіліктің мән-мақсаты, от басынан аспай қалмау керектігін ертеден-ақ ұғынған Айнагүл бұл жолы жас отауға сәт-сапар тілеп, аттандырып салды. Сүттей ұйып, өз алдарына түтін түтетіп кете алса, несі айып?! «Қайда жүрсеңдер де аман жүріңдер, қарлығаштарым!» деп аналық қамқор көңілмен қала берген. «Ту-

ған жерде, туған ел үшін еңбек еткеннен артық абырой болмақ емес»... Бұл сонда оларға айтқан сөзінің түйіні еді.

* * *

...Балғабай үйіне енді ғана келіп, жуынып-шайынып шайға отыра бергені сол еді, телефон шылдыр ете түсті. Мезгілсіз уақытта телефонның соғылуы — темір жол жөндеушілері үшін үйреншікті нәрсе. Дегенмен «аяқ астынан не болып қалды екен» деген екі ұшты ой Балғабайды дереу телефонның жанына әкелген. Темір жол бапкері тәуліктің кез келген мезгілінде қандай жағдайға болса да, дайын тұруы керек. Оған қоса, мұндай міндет әркімнің адамгершілік арына, жауапкершілік пен іскерлігіне байланысты.

— Алло, тындап тұрмын...

— Балғабай аға, бұл — мен ғой. Дистанция бастығының нұсқауы келді. Ертеңнен бастап Тобылдан отыз шақырым жердегі околотка маңына баратын болдық. Тығыз жұмыс. Соны есіңізге салайын деп едім.

— Жақсы, түсіндім.

Телефон соққан №21 Тобыл жол дистанциясына қарайтын, осы өздері еңбек ететін тоғызыншы околотканың шебері Бапаш Исабаев еді. Өзі бір көп сөзі жоқ тындырымды жігіт. Қашан көрсең де, істің басы-қасында белсене араласып жүргені. «Кемедегінің жаны бір» дегендей тығыз шаруа болса, Балғабайға хабарласпай қалмайды.

Ертеңіне Балғабайдың бригадасы белгіленген жерге келген. Іштерінде Айнагүл де бар. Қайдан үлгіргенін кім білсін, дистанцияның бастығы Владимир Федорович Пластовец те, бас инженер Ғалымжан Бекежанов та осында жүр. Істің күрделі екендігі бірден түсінікті болды.

— О, Бәке, келіп қалдыңыздар ма? Жақсы болды. Талай жылдан бері жол бойында жұмыс істейсіз, оның ширек ғасырға жуық уақытында бригадир болып келесіз. Сондықтан сізбен ақылдасар жайлар аз емес. Өз околотқаңызда ақауға жол бермей келесіз. Соның сырын бүгін ашып, іс жүзінде үлгі-өнеге етіп көрсетерсіз?

— Владимир Федорович, істі тындырмай тұрып, тым колпаштап жіберген жоқсыз ба? — деп, Балғабай да өзінің сыпайы мінезімен, байыптылық танытқан.

— Жоқ, Бәке, тіпті де олай емес. Мен сіздің тәжірибеңізге сенгенім ғой. Ал адал еңбегіңізге ешкім де шүбә келтірмес,— деп дистанция бастығы бұл жолы күле сөйлеп, айналасындағыларға жадырай қарады.

— Әрине, «кеңесіп пішкен тон келте болмайды...»

Осы кезде жас инженер Ғалымжан сөзге араласып, атқарылар істің жайына тоқталды.

Жұмыс қызу басталып жүре берді. Мәселе осы аралықтан өтетін поездардың қауіпсіздігі жайында. Соңғы кезде бұл маңнан жолдың жарамсыздығы жиі байқала бастаған. Оны реттеп, жөндеп, қауіпсіздікті жою осылардың мойнында. Қай кезде де қиындықты жеңу оңай емес. Жолшылар күн-түн демей еңбек етті. Ескі рельстерді жаңасымен ауыстыра бастады. Әрбір шпалдың орналасуы мен болттардың мықты бекітілуі, рельс түйіскен жерлердің дұрыс майлануы сияқты бәрінің де өзіндік мәні бар жұмыстар еді.

Ертеректе салынып, ағаш шпалдарға бекітілген рельстердің ұзындығы 12,5 метр болатын. Ал қазір жүздеген метрлік темір-бетон шпалдарға бекітілген рельстер пайда болды. Мұның бәрі заманымыздың жетістігін паш етумен бірге, бұл темір жолдың қауіпсіздігінің де кепілі. Тобылдан бастап, Қазанбасы станциясын басып Аманқарағайға өтетін поездың темір жолы егіз. Демек, әр жол бір бағыттағы поездарды ғана өткізеді. Қос жолдың біреуіне әлгіндей жаңа да, ұзын рельстерді төсеу қажеттігі туды. Барлық жұмыс ыңғайы да соған бағындырылды. Бұл көптен бері шешімін күткен іс еді. Тіпті, қарама-қарсы бағыттағы екінші жолды да, жаңа рельстермен ауыстыру қажет. Міне, бригадир Балғабай Мырзахметовты мазалайтын да осылар.

Жол бойында ешқандай төтенше оқиға болмаса, еңбектің де ақталғаны. Темір жол жөндеушінің жұмыс қорытындысы балмен есептеледі. Мәселен, 15 балға дейін «өте жақсы» делінсе, онан әрі асқан соң-ақ еңбегін жана бермейді. Сол үшін де ұсақ-түйек шаруа темір жолда назардан қағыс қалмауы керек. Бәрі дәл өлшеммен жүреді. Поездардың бірқалыпты, ешбір кідіріссіз өтуі осыған байланысты.

Бұлар кезектен тыс жұмыс жүргізілген аумақта бірнеше күн айналып қалды. Күні бойы жұмыс. Іс үстінде бригадир көзі әрнәрсені аңдағыш-ақ. Талайларға ақыл-кеңесін айтуға тура келді. Қас қарая шаршап-шалдығып вагонға келіп тынығатын. Қазір техника қаншама

шарықтап өссе де, темір жол бойында қолмен атқарылар жұмыс әлі аз емес. Оның ауыртпалығына шыдай білу керек.

Балғабайды ұйықтап жатқан жерінен біреу даурыға түртіп оятты.

— Бәке, тұрыңыз!

— Жайшылық па?

— Светофордың бер жағындағы рельс сыныпты!..

Асығыста әлгінің кім екенін де түстеп үлгерген жоқ, орнынан ұшып тұрған. Бригаданың басқа да адамдары осы түннің бір уағында бірнеше километр жердегі «оқиға» болған жерге жетті. Бұл шақта ауа райы бұзылып, жауын бүркіп тұрған. Дала тастай қараңғы. Проектор жағу қажет. Абырой болғанда, светофордың қызыл шамы жанып тұр екен. Әйтпесе, кабельдердің де зақымданып, істен шығып қалуы ғажап емес-ті. Ондайда светофордан да тиісті белгі болмайтыны түсінікті. Әне, қауіптің ұшы қайда... Мұндайда жол жөндеушілер ғана емес, түрлі қызмет салаларының адамдары түгел жиналады. Электрикер, байланысшылар, тағы басқалары... Олардың әрқайсысы кемшіліктің неден болғанын анықтап, соған орай жұмыс атқарады. Дер кезінде жол оқиғасын болдырмаудың шарасын қарастырады.

Бұлар терге малшынып, сынған рельсті ауыстырғалы жатқанда алыстан тепловоз жарығы көрінді. Кәдімгі жолаушылар поезы екен. Машинистер де байланыс арқылы хабарды естіп үлгерсе керек, поезде жайлап қана кідіртті. Қызу жұмыспен санаулы минуттер өтіп жатыр. Поезды ұзақ тоқтатып қоюға болмайды. Аянып қалар кез емес, нағыз қайратың осындайда керек. Бұл әрбір адамның сынға түсер кезі десе де артық емес. Айнагүл де ерлерден қалыспай жұмыс істеуде.

Тарс-тұрс... Соғылған ауыр балғаның үні естіледі. Бірауыз сөз айтуға мұрша жоқ. Бәрі де жұмыла кіріскен. Балғабай соңғы кастельді қағып бітіп, қасындағы бригаданың ең жас мүшесі Баймұхамбетова Рақияға бұрылған. Өзінің қызындай көретін Рақия кілт пен болты қатайтып жатыр екен. Тіпті, майысып, белі бүгіліп барады.

— Кілтті маған бер, қызым, мен бұрайын. Ал өзін дұрыстап болттарды майлап шық.

— Жарайды, аға.

Арада аз уақыт өткенде, жөндеушілер жұмысты бітіріп, демдерін алған. Енді поездың да аман-сау өтуіне

жол ашқан. Бұлардың тұсынан жолаушылар құрамасы жылжып өте берді. Жөндеушілер мәре-сәре қуанысып қалды. «Иә,— деп ойлады Балғабай осы сәтте, жайлы вагондағылар бұлардың қазір не істеп, не қойғандарын білмеуі де мүмкін-ау. Қайта сонысының өзі жақсы. Әр кез аман болындар, жолаушылар! Біздің қызметіміз өздеріңе арналмақ».

— Балғабай!

— Ау?— мойын бұрып қараса, Айнагүл екен.

— Жүрмеймісің?

— Ә, кеттік.

Бұлар машинаға қайта отырды. Әлгіндей емес, біртүрлі көңілдері жайланған. Қалжың аралас әңгіме де басталды.

Жұбайы Айнагүл бригаданың белді мүшесі. Бригадада Балғабай өзін қоса есептегенде он бір адам бар. Мына бір сәйкестікті де айтқан жөн. Балғабайдың семьясында да он бір баласы болса, үлгілі семья басының бригадасы да сол өз туғанындай. Балаларының ғана емес, бригададағылардың да әкесі іспетті. Осы уақытқа дейін талай өмір өткелінен өткен адам үшін бәрі де жарасымды. Ұлы Отан соғысына қатысып, Румыния, Венгрия, Чехословакияны азат етіп, сонау Берлинге дейін барып қайтқан Балғабай тіршіліктің талай қиындығын басынан өткерсе де, оны нағыз азаматтарша көтере білді. Міне, енді бейбіт еңбек майданында да алғы шепте жүр. Ол мұны коммунистке тән іс деп қана біледі. Қашанда сол қарапайым қалпы.

Өзі басқаратын бригада өткен оныншы бесжылдықтың тапсырмасын төрт жыл тоғыз айда орындап шықты. Бұл да бригаданың ұйымшылдығы арқасында келген жетістік. Бригадир ретінде сіңірген еңбегі де аз емес. Тәжірибесін әрбір бригада мүшесіне жалықпай үйретіп отырды. Темірдей тәртіп, іске жанашырлық, жақсы мен жаңаға құлшыну алдымен бригадирден бастап бойға сіңген қасиеттер. Кез-келген істе бастаушы бола білген Балғабай бүкіл жол дистанциясы коллективі арасында лайықты құрметке ие болған. Ұстаз ретінде де қанша шәкірт тәрбиеледі десеңізші. Олардың кейбірі басшылық қызметке көтерілген. Соларға білім алып, азамат болу керектігін де кезінде өзі ұғындырған. Қазіргі бригада мүшелерінің кейбірі темір жол институтында сырттай оқып жүр.

...Жол бойында жұмыста жүрген.

— Бәке, Социалистік Еңбек Ері болуыңызбен құттықтаймын!— деді ойда жоқта көрші оқолотканың шебері М. Ерәлімов.— Жаңа үйден келіп едім, соңғы хабардан естідім.

Сол-ақ екен, тілектестік білдірген жылы лебіздер жауды да кетті. Өзі де оларға рақметін айта берді. Бұл — Балғабай өмірінің аса қуанышты сәті еді. Қуанышқа, әрине, Айнагүл де ортақ.

Сөйтіп, СССР-дің Құрметті теміржолшысының омырауындағы қос Ленин орденімен қатарласып «Алтын Жұлдыз» медалі тағылды.

* * *

Бір семьядан шыққан қос жұлдызды Айнагүл мен Балғабай талай-талай семьяға үлгі-өнеге боларлық жан-дар. Осы бір тамаша семьяның әрбір күні ұлағатқа толы. Қостанай облысына қарасты Қазанбасы станциясының жұлдызды тұрғындарын маңайындағы көрші ауылдар орынды мақтан етеді...

Бірде басқа салада еңбек етіп жүрген Күлзайра әдеттегідей өз сырын әуелі анасы Айнагүлге айтқан.

— Менің сіздермен бірге жұмыс істегім келеді.

— Неге, қызым-ау, қазіргі жұмысың бар емес пе?

— Жоқ, сіздермен бірге болсам деймін.

Осы кезде сырттан кірген Балғабай да әңгімеге құлақ түрген. Сөз аужайын білгеннен кейін:

— Біздің кәсіп тым ауыр екені рас, бірақ бригадамызда Рахия, Жұмагүл секілді қыз балалар да еңбек етіп жүр. Келем десең өзің біл, шырағым,— деген.

Көптеген жастарға өз тәжірибелерін үйретіп, ұстаздық танытқан әке мен шеше тағы бір ізбасар табылғанына танданған жоқ. Жұмысшы әулеті осылай бастау алмақ. Өмірде қарапайым еңбегімен бағы жанған адамдар аз ба?! Солардың бірі Күлзайраның өз ата-анасы екені елге аян. Ендеше, алдында құс жолындай сайраған тәлімді жол жатқанда, Күлзайра да биікке бастаған жолмен өрлей берері ақиқат. Тек өзгеге салмақ түсірмеуі керек. Әркім өз мақсатына өзі талпынар болар.

БАҚЫТ ЖОЛЫ

Күз лебі біліне бастаған кез еді.

Жұмысқа жиналып, есік алдына шыққан Қадиша зеңгір аспанға көз тікті. Қарлығаштар қанатының сусылы таныс әуендей естілді. Сөйткенше болған жоқ, бір топ қарлығаш оның төбесінен жұлдыздай ағып өте шықты. Аппақ бауырлары жарқ-жұрқ етеді, күміс қанаттары көз шағылыстырғандай. Қимылдары қым-қуыт. Бірін-бірі қуалап көкке тік шаншыла көтеріледі де, әлгідей болмай, қанаттарын қомдап алып төмен қарай құлдилайды-ай кеп. Дегенмен, балапан қарлығаштардың қолтықтары әлі еркін сөгіле қоймағаны байқалып тұр.

Кенет төңірек түнере қалды. Теріскейден ескен жел ақшулан бұлттарды тұтастырып жіберген еді. Жуырманда тігісі ажырайтын түрі көрінбейді. Сәлден соң тентек жел күшіне еніп, ышқына соқпасы бар ма. Қадиша көзін көлегейлей қарап қарлығаштарды іздейді, көрінбейді. Ол осыған мұңайып тұрғанда, бір топ қарлығаш жартылай ашық тұрған қақпаның үстіне келіп тізіліп қалды. Бірақ олар көп отырған жоқ, дүр етіп орындарынан көтерілді де, құзар биікке тағы да самғап кетті.

Қарлығаштарды көз ұшына дейін ұзатып салған Қадиша қақпаны жапты да, фермаға қарай бет алды. Әлсін-әлсін қарлығаштар кеткен жаққа қарап қояды. Міне, төбесінен әлгілердің ізін ала тағы бір тобы ұшып өтті.

Қадиша көңіліне оралған бір әуезді ән жолдарын іштей қайталай берді. Иә, олардың мына кең даланы қимай кетіп бара жатқаны анық. Олар бауыр басып кеткен бақтарымен, өздерінің балғын шақтарымен қош ай-

тысып барады ғой, қазір. Келесі көктемде де келер-ау, бірақ талай сындардан өтіп шыңдалып, канаттары қатайып оралады енді. Демек олар үшін балалық бал дәурен шақ қас-қағым сәтте өте шыққаны ғой.

Ол да өзінің балалық шағымен ерте қоштасқан еді. Қадишаның ойы өткен күндерге ойыса берді. Оны, әлі он беске толмаған балауса қызды тай-құлындай тебіскен құрбы-құрдастарының думанды ортасынан жұлып алып, жұмысқа салған қандай күш еді?.. Ол Ахтановтар семьясының асқар тауы құлаған күн болатын. Сол күні ол мектептен ерте оралған-ды. Алдынан анасы шықты аңырап. Жүрегі бір сұмдықтың болғанын сезе қойды. «Көке, көке!» деп жан даусы шыққан күйі төргі бөлмеге жан ұшыра ұмтылған...

Сөйтіп, әзіз әке дүниеден өтті де, артында ана, әлі оңы мен солын танымаған тоғыз бала қала берді. Сол уақыттарда талай күндерді ұйқысыз өткізіп, көз ілмей шығатын. Он ойланып, мың толғанып тұжырымды шешімге келе алмай қиналатын. Ол сонда өзінің алдында жатқан бір-ақ жолды, еңбек жолын көрді.

— Мен жұмыс істеймін,— деді ол бірде шай үстінде.

Анасы Рахима селт еткен жоқ, үнсіз отыра берді. Қадиша естімеді ме деп сөзін тағы қайталады. Сонда ғана анасы басын көтеріп, бұған қадала қарады.

— Құлыным-ау, қатарыңнан қалма, ана ағаларың әскерден келгенше өзім де бір қарекет жасармын,— деп Рахима көзіне жас алды.

— Жоқ, апа!— деді ол жұлып алғандай.— Бәрі келеді, не жұмыс берсе, соны істеймін.

Содан ана мен бала түннің бір уағына дейін көз ілген жоқ. «Жұмыстың қандайы болмасын мерейлі» деген ана сөзі Қадишаға ой салған-ды. Ол ертеңін көз алдына елестетіп, тәтті қиялға беріледі бір сәт. Сөйтіп жатып өзінің қалай ұйықтап кеткенін де аңғармаған.

Таңертең ояңғанда анасы жұмысына кетіп қалыпты. Стол үстіне дайындап кеткен тамағын апыл-ғұпыл ішті де, кеңсеге тартты.

Бөлімше басқарушысы оны жылышыраймен қарсы алды.

— Апаңа көмектесем дегенің дұрыс,— деді ол.— Сендер үшін ыстыққа күйіп, суыққа тоңып жүрген жоқ па. Сосын ол «қолыңнан келсе, істеп көр»,— деп Қадишаны фермаға жұмсады. Қадиша бас тартқан жоқ.

— Жарайды, аға,— деді жайраң қағып.

Арада бірнеше күн өткеннен кейін Қадишаникіне мал фермасының бригадирі Жүкенов келді. Алғашында апамда жұмысы бар шығар деп мән бермеген Қадиша, сәлден соң әңгіменің өзіне байланысты екенін аңғарды.

— Сауыншы жетпей жатыр, Қадишаға келдім.— Бригадир бұл сөзін Рахимаға қарап айтты. Сауыншылықтың қыры мен сырына бес саусағындай қанық Рахима:

— Қайдам, қолынан келсе,— деп екі-ұшты жауап берді.

— Несі бар, үйретесің. Жас қой, көндігіп кетеді. Ол енді Қадишаға бұрылды.

— Бұған қалай қарайсың?

Қадиша көп ойланып жатпай-ақ:

— Барамын,— деді бірден.

Сауыншылықтың қандай қиын жұмыс екенін жас та болса Қадиша жақсы біледі. Өткен жылы анасының сол қолын үсік те шалғаны оның есінде. Бірақ ол сонда да еңбектен қол үзген жоқ. Қиындықтарға төзе жүріп, әріптестерінен оза білді. Осы жайды ойлаған Қадиша айтқанынан қайтар сыңай танытпады.

Ертеңіне шешесі түн қараңғысынан тұрып жұмысына жиналғанда, бұл да бірге ере шықты. Ол осыдан жиырма төрт жыл бұрын фермаға осылай келген еді.

Он алты жасар қыздың сауыншы шелегін қарына ілуін әркім әр түрлі жорыды. Біреулер «белі бекіп, бұғанасы қатпаған жас қызды бейнетке белшесінен батырғаны несі екен» деп шешесін жазғырса, енді біреулері «талабы таудай екен, шешесіне қолқанат болуға талпынғаны дұрыс екен» деп шын көңілден сүйініштерін білдірісті. Кейбір қаңқу сөздер Қадишаның құлағына да жетіп жатты. Бірақ ол бұған мән берген жоқ, қайткен күнде де анасын, өзіне сенім артқан адамдарды ұятқа қалдырмау үшін намысқа тырысып бақты.

* * *

Уақыт ұшқыр ғой. Бүгінде Қадишаның өзі де үлкен семьяның ұйтқысы, жеті баланың анасы. Оның тұңғышы Марал Совет Армиясы қатарында азаматтық борышын өтеуде, орта мектепті бітірген Бибігүлі өзі тіленіп еңбекке араласты, совхозда жұмысшы. Айжан, Арал, Гүлнәрі — мектеп оқушылары, Оралы мен Гауһары балалар бақшасына барып жүр. Не ішем, не кием демейді

олар. Бауыр еті балаларының болашағы бүгінгіден де жарқын боларына ана сенімі шүбәсіз. Осылар туралы ойласа, Қадишаның қара торы жүзі нұрлана түседі әркез. «Баршаны бақытқа бөлеген партия мен үкіметке мың да бір рахмет!» дейді ол жүрек тереңінен алғысын ақтарып.

Ойлап отырса, еш қиындық көрмеген сияқты. Тіпті, балаларына алаңдап еңбектен қол үзген емес. Жұмыстан шаршап келгенде балалары «мамалап» алдынан жүгіре шыққанда, ол өзінің қалжырағанын да ұмытып кетеді.

...Рас, бірде ол бала бағып, үйде отырмақ та болған. Оған жолдасы Жоламанның: «Балалар жас, екеуміз бірдей күн-ұзақ жұмыста жүреміз, осы сауыншылықты қойсаң қайтеді» деген сөздері тұрткі болған еді. Сөйтіп Арал туғаннан кейін фермаға қайта оралар сыңай танытпады ол. Мұндайда кім не айта алады. Содан да болар, бөлімше басшылары да оны «жұмысқа шық» деп қыстай қоймаған. Қызының бұл қылығына Рахима шешей ғана қынжылыс білдірді.

— Қарттардың қатарына қосылған екенсің, қайырлы болсын,— деді ол бірде қызына ренішін білдіріп.

Анасының нені меңзеп отырғанын түсіне қойған Қадиша:

— Кішкене балалар өссін,— деп күмілжіген еді. Осыдан кейін шешесі тік кетті.

— Немене, жас кезінде істемеген жұмысты қартайғанда істеймін дейсің бе. Баланы бәріміз де өсіргеміз. Бірінді жетелеп, бірінді арқалап жүріп соқа да айдағамыз. Сөзді қой да, жұмысыңа шық. Қызым керемет еңбекқор деп жүрсем...

— Шыбық басын сындырмай отырған әйелдер көп қой.

— Сонда немене, сен де күйеуіңе масыл болып отырмақсың ба? Оның үстіне бөлімшеде сауыншы жетіспей жатқан көрінеді. Жұрт күлмей ме, «орденді сауыншы үйінде отырып қалды» деп. Оның үстіне өзің депутатсың. Сені жұрт Советке сайлағанда «сенімімізді ақтамайды» деп ойламаған болар, сірә.

Осы сөздерден кейін Қадиша анасына уәж қайтара алмаған. Шынында да, оныкі әбестік екен. Анасының ренжитін жөні бар. Ол өз уәдесін тез ұмытыпты. Оның бұл шешімін естісе бригадир Жүкенов не дейді, жарыс-

тасы Айман не айтады. Ұят-ай! Ол сол жерде ұяттан өртеніп кете жаздаған.

«Қызым керемет еңбекқор деп жүрсем». Анасының осы бір сөздері оның ойынан шықпай қойған. Шынында да, бұл кезде Қадишаның есімі аудан жұртшылығына кеңінен мәлім болатын. Жыл сайын қарамағындағы әр сиырдан 2600—2700 килограмнан сүт сауып, социалистік жарыс көшін бастаушы еді. Бұл еңбегі елеусіз қалған жоқ-ты. Еңбек Қызыл Ту орденін өңіріне қадады, селолық Советтің депутаттығына да сайланды. Әлде, оның осы табыстардан басы айналды ма екен?

Жоқ, Қадиша өзгені ұмытса да, бұл табыстың онайлықпен келмегенін естен шығармақ емес. Ол биік шептерді еселі еңбегімен, тынымсыз ізденісімен жеңіп алған. Сол жолда оған талай қиындықтар да кездесті.

...1960 жылы шешесі құрметті демалысқа шыққанда Қадиша оның сиырларын қабылдап алған. Қас қылғандай сол жылы сүттің күрт кеміп кетпесі бар ма. Әр сиырдан небәрі 1910 килограмнан сүт сауған Қадиша сол жылы көш соңында қалып қойды. Ол сонда келесі жылға үміт артқан еді. Бірақ не керек, үміті ақталмады. Сонда да ол жасымаған. «Еселі еңбек еш кетпейді» деген ана сөздері жебеген оны сол кезде. Бейнетсіз зейнет жоқ екенін терең сезінген ол өзі қалап алған іске бар жүрек жылуын жұмсап баққан.

Күн артынан күн өтті. Кешікпей Қадиша сағына күткен, сарыла күткен қуаныш сағаты да соқты. Ол 1963 жылы қарамағындағы әр сиырдан 2665 килограмм сүт сауып, «Жамбыл» совхозы сауыншылары арасында социалистік жарыс көшін бастады. Табыстың жарқын жолына осылай шыққан Қадиша Бегенова кейінгі жылдары да тізгінді босатқан емес.

Осыдан кейін ғана ана ашуы тарқап, Қадишаның үйіне жиі соғатын болған. Келе сала фермадағы жайдан сыр тартады. Ал Қадиша ферма бойынша орта көрсеткіш 2300 килограмнан айналғанын айтқанда, Рахима шешей, тіпті, көңілденіп кетеді.

— Бәрекелді, бәрекелді!— дейді қарт ана қуанып отырып. Сосын: «бүгіндері 2500 килограмнан сауса да, көп емес қой» деп бір қояды. Бұл Қадишаны қайрай түскені оның.

— Кешікпей оған да жетеміз,— деп Қадиша да алда алар асуының биік екенін аңғартады.

Әдетте ана мен бала арасындағы әңгіме осылай бас-

талып, бірте-бірте семья жайына ойысушы еді. Бүгін Рахима шешей бірден төрге озған жоқ.

— Қадиша, сені шақырды ма?— деді ол екі жасар Гауһарға кәмпит ұстатып жатып.

— Кездесуге ме?— деді анасының нені мезгеп тұрғанын айтқызбай-ақ ұққан Қадиша.

— Кездесу дей ме, анық білмеймін, әлгі Ермұқанның Жабағысы келіп шақырып кетті ғой.

— Иә, бүгін клубта жастардың еңбек ардагерлерімен кездесуі болады деген.

— Мені әуре қылып қайтесіндер деп едім, кетпей отырып алғаны ғой. Онысымен қоймай, «сөз сөйле» деп қолқалағанын қайтерсің.

— Сөйлесең несі бар?

— Сендердің ауыздарыңа біреу түкіргеннен сау ма өзі. Қарағым-ау, мен не айта алам. Балаларың жайында айт дейді, бала өсіріп отырған жалғыз мен бе, осы ауылда.

— Дұрыс қой, балаларың бүгінде бір-бір үйдің несі болып отыр. Соларды қалай өсірдің, қалай тәрбиеледің? Бүгінгі жастар осының бәрін біле бермейді ғой...

Қадиша осыларды айтқанда, анасы сөзден тосылып қалған еді. Темірбайдың тоғыз баласы тоғыз жерде түтін түтетіп отырғаны рас. Тұла бойы тұңғышы — Рақымжан совхоздың озат механизаторы, жиырма бес жылдан бері жүгері өсіруші. Оныншы бесжылдықта ол жыл сайын орта есеппен гектар сайын 200 центнерден көк балауса алып, әріптестері арасында үздік көрінген. Оны ауылдастары майталман механизатор ретінде құрмет тұтады. Сол құрметтің белгісіндей бүгіндері Рақымжанның өңірінде ІІІ дәрежелі Еңбек Даңқы, «Құрмет Белгісі» ордендері жарқырайды. Одан кейінгі ұлдары Қайыржан мен Ғалымтай да жастайынан техникаға үйір болып өсті. Бірі — бөлімшеде реттеуші шебер де, екіншісі тракторшы.

Қызы Құсни осы Суаткөлде фельдшерлік-акушерлік пункттің меңгерушісі болып істейді. Басы ауырып, балтыры сыздағандардың бәрі, соның шипалы қолынан ем тауып жатады. Одан кейінгі ұлы — Мұқаш совхозда шофер, қысы-жазы жол үстінде. Оның да «Үздік жүргізуші» атағы бар. Есләмі көрші совхозда бөлімше басқарушысы, әл Әскері мен Бәтимасы осы ауылдағы сегізжылдық мектепте ұстаздық етеді. Бәрінің де өз семьялары, бала-шағалары бар. Солардың басы қосыла қалғанда,

Рахима шешей әркез өзінің кеңейген өрісін көріп қуанады.

Қадиша мен анасы клубқа келгенде халық жиналыпта қалған екен. Бөлімше партия ұйымының секретары Жабағы Ермұқанов Рахима шешейді құрақ ұша қарсы алды.

— Кешегі сөзіңізге қарағанда келмей қала ма деп қорқып едім!— дейді партия ұйымының секретары.

— Менікі жай сөз ғой, шақырғанға келмейтін мен кім едім, тәйірі. Рахима шешей осылай дегенде жұрт жамыраса күлген еді.

Күткен кеш те басталды. Оны қысқаша сөз сөйлеп ашқан Жабағы Ермұқанов:

— Рахима шешейге сөз береміз,— дегенде жұрт дүркірете қол соқты. Алдыңғы қатарлардың бірінде отырған Қадиша мінбеге беттеген анасына көз тоқтатты. Бойы еңкіш тартқаны болмаса, қимылы әлі ширақ. «Апам не айтар екен?». Анасы асығар емес, мінбеге көтерілді де жанарымен отырғандарды бір шолып шықты.

— Не айтайын?— деді ол тамағын кенеп.

Алдыңғы қатарда отырғандардың бірі:

— Балаларыңыз туралы айтыңыз,— деді.

— Балалар туралы, не айтатыны бар, міне, отыр ғой өздері де. Күнде кездесіп, күнде көріп жүрсіндер.

— Ендеше өзіңіздің еңбек жолыңыз туралы айтыңыз.

Ана ойланып қалды. «Өткенге оралғысы жоқ еді, көпшілік сұрап отыр, енді қайтпек?»

Ілкі сәттік тыныштықтан кейін әңгімесін сабақтады. Қарт ана өзі қатарластардың қиындық үстінде шыңдалғанын бір айтып өтті. Колхоздастыру, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы ел суретін жиналғандардың көз алдына қайта бір елестетіп кетті.

— Сендер бақыттысындар,— деді ана сөзінің соңында. Партия мен үкімет не жақсылықтың бәрін жасап отыр ғой. Өз қолымызбен керегесін жайып, уығын қадаған Жамбыл атындағы совхоздың Солтүстік Қазақстан облысындағы іргелі шаруашылықтардың бірі екенін айту — қандай мақтаныш. Тіпті, оның бөлімшесі Суаткөлдің келбетіне қараңыздаршы. Уақыт әкелген, адам жасаған өзгерістерді көреміз. Кешегі Суаткөл қандай еді, бүгінгі Суаткөл қандай?! Салыстыру еш мүмкін емес. Не қажеттің бәрі бар.

Айтса, айтқандай. Бұл күнде Жамбыл атындағы совхоздың № 2 бөлімшесі—Суаткөл ауылының бейнесі мүл-

де танымастай өзгерген. Қаз-қатар тізілген ақшаңқан үйлер, сәулетті мәдениет ошақтары көздің жауын алады. Бұлардың бәрі бертінде бой түзегенін Қадиша жақсы біледі. Осыдан он бес жылдай бұрын бұл ауылда небәрі елу шақты тұрғын үй, төрт жылдық мектеп, ал мәдени мекеме дегеннен төбесі шымтезекпен жабылған шағын ғана клуб болатын. Қадиша өз сайлаушыларымен алғаш рет сол клубта кездескен еді.

Әлі есінде, еңбекшілердің сайлау алдындағы жиналысында селолық Советтің депутаттығына кандидат ұсыну жөнінде сөз болғанда жұрт бірауыздан оның есімін атаған.

— Бегенова Қадишаны ұсынамыз!

— Дұрыс айтады, Қадиша лайықты кандидат!

— Біз де қолдаймыз, озат сауыншы, қоғамдық іске де белсене қатысады!

БАСПАНОВТАР БАСТАМАСЫ

Қарт көкірегі қақырап кетердей. Аһ ұрғанда аузынан ақ жалын атады. Оның осылай күйзелердей орайы жоқ еді. Сынған сүйек септелген, жарақат орны бүтінделген. Қазір өз үйі, өлең төсегінде. Кім жаза баспайды, кім жаңсақ баспайды. Қраншы қыздың орнын жоқтатпаймын деп жоғары көтеріле бергенде, құлап кетіп, мынадай бейнетке ұшыраған екен, күллі коллектив басын салды, ақ халаттылар да аянған жоқ. Арада айлар өтер, жыл да жылжыр, әйтеуір қарияның айығып кетері аян. Тек «сабыр түбі — сары алтынға» жеңдіріп, шыдамдылық жасаса болғаны.

Өзі де шыдамды-ақ еді. Осы жолғы өкініші тән жарасынан гөрі жан жарасы қатты батқандықтан сыздап шығатын тәрізді. «Апыр-ай, айдың-күннің аманында», — дей береді. Ішкі әлемі ала-түлей. Кешегі қанды жорықта бүкіл Европаны жаяу жортып өткен ол аурухана төсегін көрмеген еді. Жамбасқа түскен зақым, жіліншіктегі жарақат жол-жөнекей жазылып кеткен-ді. Ақсай басып жүріп-ақ жексұрын жауға есесін жібермеген. Ерлік істер омырауға награда болып тағыла берді, тағыла берді.

Міне, енді ойламаған жерде от басып... Әйтпесе, арматуршының көтергіш кранда несі бар еді? Бір есептен бос тұрыс, бос жүрісті қаламайтын адамға «несі бар?» деудің де қисыны келмейтіндей. Өршілдік, өмірге деген құштарлық Нұрмағамбеттің қанына сіңген қасиетті. Ол ауыл баласы болып өсті. Бұғанасы қатпай жатып кетпен шапты. Боз даладай боз жігіт ат жалын тартып міне бергенде, ел басына бұлт үйірілді. Қасиетті Отанға

қатер төнді. Сол күні үйленіп еді, сол күні жас отаудың ошақ оты маздап еді. Майданға суыт шақырылды. Желегі түспеген жас келіншек үзеңгілікке жабысып, қозы көш жерге шығарып салған. Хош десерде жанарынан жас төгіп тұрып: «осынау жалғыз дарақ түбінде күтіп аламын. Есен-сау келгейсің, сүйіктім. Өзің секілді екпінді колхозшы, стахановшы атанып, абырой үстінде қарсы аламын» деген еді. Айтқан сөзі айна-қатесіз орындалды. Соғыстан кейінгі ауыртпалыққа ерлі-зайыптылар иықтарын қатар тосты. Соның өзіне қара шаңырақтың кәрі иесі Баспан ақсақал көңілі толмай тосын сыр аңғартты. Ер большевик, қызыл партизан, колхоз құрылысының ардагері Меңдібаевты Арал, Қазалы түгел білетін. Ел ардақтысының сөзін от басы қалай тыңдамас!

— Шырағым, сен кіндіктен жалғызсың,— деді қара шал көкшулан мұртының жебелігін сипай отырып.— Солай екен деп еркелетіп өсіргенім жоқ. Бір жағынан сені өмірдің өзі шыңдады. Қазір алмас қылыштай жалаңдап тұрған кезің. Мұндай шақта азамат өзін қиындықтың ақ дауылында сынап болар. Артель тіршілігі сенсіз де қалпына келеді. Заманның атан бел азаматқа зәру боп тұрған тұсына сына боп қағыл.

Нұрмағамбет ақсақалдың нені меңзеп отырғанын толғай алмай, әрі-сәрі күйге түсті. Ақ теңізден Амурға дейінгі аралықтағы жаңалықты қапы жібермейтін көкірегі ояу қарт осы жолы облыс төңірегіндегі бір өзгерісті тіл ұшына алған еді. Алып құрылысқа өзі сұранып баруға күш-қуаты кемдік етеді.

— Келін де киіктің асығындай шымыр боп түсті. Сен екеуің плотина құрылысында бақ сынасаң қайтеді!— деді.

Сонан соң ерлі-зайыптылар Қызылордаға тартып кеткен. Бұлар қырық мың кетпеншінің тобына қосыла кетті. Жаңа арна қазылмақшы. Асау өзен ағысынан жаңылып жаңа арнаға құймақшы. Құй талғап жатқан жан баласы жоқ. Қамыс күркеде тұрып-ақ алапат істі атқарып жатыр. Жойқын қимыл кезінде оқыс оқиғалар да болады. Бірақ соның өзі дүлей күштің қабатында білінбей кетеді. Бас пайда, күнкөріс қамы дегеніңіз ұлы мақсаттың ырқына бағынған. Сонымен алып арна қазылып бітті. Енді оның табанына темір тор төсеу, тас қалау ісі бірінші кезекке шықты. Нұрмағамбет пен Палау бұл кә-

сіпті де шебер меңгеріп алды. Нағыз құрыш білектілердің өзі.

— Айналайын, орыс адамдары! Қашан да әділ, қашан да парасатты ғой,— деді бір жолы Нұрекең ораулы затты Палауға ұсына беріп.— Сый-сияпаттың базарлысын бізге бағыштапты.

Күйеуінің құрылыс басшыларына риза болғанын сезген Палау:

— Сірә, біз Тасбөгетте түпкілікті қалатын шығармыз,— деді.

— Қалсақ қалармыз!

Плотина құрылысы аяқталды. Арынды дария ырыққа көнді. Тетікпен басқарылатын шлюз қатты ағысты кейде ойға домалатады, кейде өрге өрмелетеді. Мынау қақпан бел бөгеттің оң қапталына іркіп қоятын сәттері де аз емес. Ендігі мақсат билікке бағынған суды Қызылқұмның қалың шұбарына асырып, шөлейт өңірлерді гүлдендіру. Ол жерлерде Арал теңізімен астасатын Қуандария, Жаңадария арналары бар. Сегіз ғасыр бойы құрғап жатқан бұл ескі жүйелерде Сырдың сарыала толқынды суы ырғала жөңкілмекші. Сол үш өзеннің тоқайласар тұсында Мүлкаман қылтаңында шлюз салынбақшы.

Ер большевик сөзі еске түседі.

— Азамат өзін қиындықтың ақ дауылында сынар болар.

Ерлі-зайыптылар Мүлкаманға сұранып кетті. Көрген бейнет, тартқан азап белшеден. Ақырында олар үлкен объектіні іске қосып, Тасбөгетке қайтып оралды. Өкінішке орай, осындағы құрылыс учаскесінің жаңа бастығы жай оғындай жайсыз хабар айтты:

— Бос орын жоқ. Қайда барсаң, онда бар!

Морт мінезді Нұрмағамбет:

— Мен сізден қызмет сұрап тұрғаным жоқ. Екі қолға бір жұмыс керек деп тұрмын. Өзіңіз еске салғандай, ізденуді, арыз-шағым айғуды және білмеймін,— деді.

Тоңмойын жігіт қыңырайып отыр. «Бөлмені босатыңыз» дегендей, есік жаққа қол шошайтты.

Азамат қатты күйзелді. Азамат зайыбы көз жасын көлдеткен күйі «Қзылордаводострой» тресінің бастығы Гукасовқа келді. Көлденең қиянат Эрик Хриетофоровичтің жүрегін сұмдық сыздатты. Бірақ жұмысшы алдында сыр бермеске бекінді. Қас қағымда ашуды ақылға жеңдіру оңай емес-ті. Осылай толқи отырып:

— Учаскеде екі адам қалса Баспановтар қалады!— деді.

Сонан соң ол нұрлы жүзіне күлкі үйіріп, әдемі бір сыр шерткен. Тасбөгетте құрылыс материалдары комбинаты салынбақшы екен. Бұл қуатты кәсіпорын облыстың ғана емес, бүкіл республиканың қажетін өтейтін көрінеді. Енді арматурашының жұлдызы жанады деген сөз.

Палау Баспанованың жас толған жанарында қуаныш нұры ойнады. Ойына оңтайлы сөз оралмай, «рахмет, інім, көсегең көгерсін» дей берді.

Гукасов өз жұмысшысын қолтықтап есікке дейін ұзатып салды.

Адамдар қандай әр алуан? Бір бастық «бөлме босат» деп қол шошайтады. Бір бастық ерекше құрметпен шығарып салады.

Адам жаны өткірдің жүзіне ұқсас. Мұқалып қалу оңай, қайта ұшталу қиын. Келімді басшы сол қиындықтың бетін қайыра білді. Жар-қосағының іштей түлеп, сырттай құлпырып келгенін көрген Нұрмағамбет те бір жасап қалды.

Құштарлықпен суарылған қайрат-күш сарқылмайды екен. Елудің үстіне шыққан жұмысшылар бір жарым норманы місе тұтпай, екі норма орындауды дәстүрге айналдырды. Олардың қолында «БО-6» станогі ұршықша ойнайды. Бетон кеспектердің қапсырма бөлшексіз, торкөз шыбықсыз күні қараң. Арматура — шыңырау құдықтар мен тоспа-бөгеттердің де шымыр сүйегі. Ірі комплекстерге, зәулім сарайларға жұмсалатын темір бетондарда да арматуршы еңбегінің үлесі зор. Сол қат-қабат қауырт жұмыстар арасында жүріп Палау Баспанова он баланың анасы болып та үлгіріпті. Өндіріске араласпай-ақ шетінен тәртіпті, шетінен еңбек-сүйгіш, өршіл ұрпақтар тәрбиелеудің өзі ерлік іске пара-пар ғой. Оның омырауына «Ардақты ана» орденімен қоса Ленин, «Құрмет Белгісі» ордендері, қос-қос медальдар жарқыраса, оған қалайша қуанбасқа?! Оның үстіне социалистік жарыстың жеңімпазы, коммунистік еңбек екпіндісі деген атағы және бар.

Жұмысшы еңбегі — таза еңбек. Бұрау темір артық жазылмайды, бір бөлшек жаңсақ қосылмайды. Еңбек иесі санап алған затын санап береді. Сондықтан да олардың ар-ождандары сүттен ақ, судан таза. Қайсыбіреулер әр жерде тиіп-қашып жүріп жұмыс істеп, соң-

ғы жылы мол олжамен демалысқа шығады екен. Нұрмағамбет пен Палаудың ондай құбылысқа жаны қас. Тіпті, Нұрекеңнің өзі тұрғыластарына:

— Ақтық демім біткенше станоктан айрылмаймын,— дегені бар.

Сол серттен төтен оқиға алыстатып жібергендей болды. «Айдың-күннің аманында» деп күйінетіні сондықтан.

Көп қиналыстың арасында және бір шерді сыздатты. «Мұрагердің болмауы да жанға батады» деді. Осы мұн үй-ішін түгел шарпып өткендей еді. Лиман қыз әке жанына жетіп келді.

— Көкетай, қиналмаңызшы! Орныңды өзім-ақ басамын,— деді.

— Сен әлі тоғызыншы кластасың ғой.

— Оныншыны кешкі мектепте оқып бітіремін.

Қарт аударылып түсті. Сол аударылған жағына қарай және бір ұрпақ қиыстады.

— Ізбасарың болайын деп едім,— деді Ермағамбет. Бұған Пірмағамбет қосылды.

— Мен де!..

Зілбатпан қайғы сыпырылып түскендей болды. Сонау бір жалын жұтып, от шайнаған күндеріндегідей, Нұрекең жүзі алабұртып, алаулап сала берді.

— «Болмасаң да, ұқсап бақ» деп ақын аталарын айтқандай, пейілдеріне ризамын, құлындарым!

Ұрпақ сөзінің іске айналуын сырттай бақылап жүрген біз сәуірдің сәулелі күндерінің бірінде құрылыс материалдары комбинатына соққан едік. Бірінші болып Палау жеңгей жолықты. Станок жанында бір тоннадай қапсырма бөлшек үюлі жатыр. Бүгінгі өнімнің кешегіден басымрақ екенін цех бастығына сыпайылап жеткізген ол енді-енді қоштаса бергенде, дәл өзінің көшірмесіндей Лиман қыз келіп тұра қалды. Станокқа жан бітті. Елті қолда болат қаңылтыр қамырдай иленіп, кеспек-кеспегімен түсіп жатыр.

Партком секретары Сексенбай Тұрбаев сыбырлай сөйледі:

— Көрдіңіз бе, жолдас, осы цехты қыз-келіншектер «жаулап» алған. Бұрын нар жігіттер ғана жұмыс істейтін.

— Қалайша?

— Лиман өз құрбыларының осында келуіне ықпал жасады. Қалалық партия комитетінің мүшесі, халық де-

путаты Лиман Баспанова өндірісте ғана емес, қоғамдық істе, саяси-бұқаралық жұмыстарда да зор белсенділік көрсетіп жүр. Ол өзіне тапсырылған аманаттарды орындап қана қоймай, көптеген жаңа шараларды жүзеге асырды. Істің сапасы мен мөлшерін айыруда бұрын әжептәуір жаңсақтық кететін. Бұл ретте тонна көрсеткішінің тиімділігін ашқан да, осы алғыр жас.

Сейфуллиндей сұңғақ бойлы, сұлу мұртты бір жігіт кезіккен. Мұрт қоймаған, бірақ кескін-кейпі әлгіге ұқсас және бір бозбала ұшырасқан.

— Ермағамбет, Пірмағамбет дегеніміз осы қос азамат болады,— деді заводтық комитеттің председатели Айдар Қуанышбаев.— Екеуі үш-үштен алты операция атқарып, төрт адамның жұмысын орындайды. Міне, сом темірлерді баудай түсіріп, турап жатыр.

Комсомол ұйымының жетекшісі сөз қосты:

— Баспановтар әскерлік міндетін өтеп келген жігіттерді де осында үгіттеп әкеп,*арматура дайындаушыларды көбейтіп жіберді.

Ермағамбет «Мақсатың қандай?» деген сұраққа ақылды жауап қайырды:

— Тоғыз жүздің бірі болмай, тоғыздың бірі болғым келеді.

Баспановтар жарыс нәтижесін бес күн сайын емес, күн сайын шығарудың тиімді болатынын дәлелдеген. Смена соңында артта қалғандардың атын атап, түсіп түстеудің де қажеттілігін айтқан. Комбинат жұмысшылары бұл күндері қақпа алдындағы қызыл тақтаға көз тоқтатпай кетпейді.

Комбинат директоры Владимир Андреевич Ким озаттарға сый-сияпат ұсынарда, Баспановтарға әдейі бір сыбаға артық сақтауды еске салады екен.

— Олар үздік көрсеткіш иелері ғана емес, жарқын бастамалардың да ұйтқысы,— деген.— Баспановтардың бастамасы айқай-шуға, даурықпаға құрылмаған. Сырт көзге байқалмайтын өзгеше ықпалымен ерік-күшті билеп алатын бастама. Бізде жұмысшылар, озаттар әулеті тобының көбеюі — міне, соның әсері.

Асқан сезімталдықпен айтылған жүрекжарды шындыққа кім-кім де кесе тұра алмайды.

Ал, біз болсақ, өнеге төркінін сонау қарт партизанның өмір тағлымынан іздейміз. Жақсы үлгі атадап балаға, баладан кенже ұрпаққа ауысса, бұған тек қуана қол созу керек.

Қуаныш Жиенбаев,
Ертай Айғалиев

ОН БІР ЖҮРЕК ДҮРСІЛІ

Заңғар таулардың ұшар биігін ақшағыл қарлар биыл ерте шалыпты. Ақша бұлттар маңғаз жылжиды. Күлімхан осы таудың баурайында жарық дүниенің есігін ашыпты. Зымыран уақытқа не дауа?! Мінеки, елуді еңсерді. Адам қызық қой, бірде күлесің, бірде қайғырасың. Қайтсе де, саумалдап тартқан үміт жібі алға жетектей береді. Баз біреулер айтады: «Маңдайыңа жазылған тағдырдан озып еш жаққа бара алмассың. Тек өмірдің айтқанына көне бер.» Қартайып отырған бұл жоқ. Әйтсе де, өмір өткелдеріндегі қиындықтар ана самайына мынау туған жердің тауларына ұқсатып ерте ақ шалдырыпты. Оның өмір бойы бойтұмардай сақтап жүрген құпиясы да жоқ емес. Кейбіреулерге ұқсағысы келмегендіктен бе? Жоқ. Өз жүрегінің ғана дүрсілі: «Адам өз бақытын өзі жасайды...»

Сары күздің екінші айы биыл өте-мөте өктемсі келгенді. Тіпті бір-екі күн қатарынан қар жауғанда, әсіресе, шопандар қауымы абдырап-ақ қалған. Күздеуге бет бұрып, жылдағыдай емес, кешеуілдеп, көші-қон шаруасына енді ғана кіріскен тау бөктеріндегі шопандар саспағанда, кім сассын?! Әйтеуір, абыр-сабыр науқанды шақта әзер дегенде күн райының беті бері қарады-ау. Қазан айының бүгінгі әлпеті, тіпті ғажап. Боз жусанның иісі танауды жарады. Ауылға табаны тигеннен бері ананың әжім сызғылаған маңдайы жазылып кеткендей. Содан мінеки, бар болғаны екі шақырымға толар-толмас қияс қара жолда машинадан әдейі түсті. Үйелмелі-сүйелмелі қос кішкентай қызының бірін жетектеп, бірін көтеріп, ол асығып келеді. Жұбайы Елеу жападан-жалғыз

қайбір жетісіп жүр дейсің. Әнеукүні кетерде қаршығадай қатыңқы жігіт ағасының қысыңқы көздерінің кәдімгідей-ақ боталап қалғанын сезімтал көңілі тез-ақ аңғарған. Жыландай иретілген бишігімен жазған жерді ызалана бір салып, теріс бұрылып жүре беріп еді-ау...

— Апа... апа! Шен мені тыңдамайсың ғой,— деді Күлімханның ойын бөлген үлкені Фани бұртиып.

— Не дейсің, көкем? Айта ғой, айта ғой.

— Мен енді қалаға балмаймын. Шол, балмаймын деген шон, балмаймын. Папама көмектесемін.

— Неге бармайсың, күнім-ау? Қала жақсы емес пе? Балмұздақ жейсің, паркке барасың,— деді анасы күліп.

— Шені доғдиға жатқызып қойса, біз қалып қоямыз ғой. Егел доғди тағы іздеп келсе, шені қойдың аясына жасынып қоямыз. Иә, ма, апа! Иә, деші.

— Мақұл, мақұл, құлыным менің!— дейді ол емірене үн қатып.

Қаршадай қызының айтып отырғанын қарай гөр. Әнеукүні ғой, әп-сәтте ауа райы шарт бұзылды да, алдымен себелеп жаңбыр жаусын. Көшейін деп буынып-түйініп отырған бұлар әбіржіп те қалған. Ол аздай-ақ, таңсәріде тұрғанда, айналаны тобықтан келген ақша қар басыпты. Тау жақтан ызғарлы жел еседі. Сол күні жапалақ-жапалақ қар зауал ауғанша тыным тапсайшы. «Әне-міне, машина келеді» деп, тосып отырған Күлімхан дағдарды. Өзі болса, бір сәрі. Мына кішкентай екі қызын қайтпек? Алайда, анау-мынау жүгін жинастырған болды. Бір уақ қар күреді. Күндегідей емес, ызғар беті қайтса керек, жауған қар еріп жатыр.

Ақшам жамырай денесі әлденеге дел-сал болып, ауыр тартқанын сезді. Басы ауыра бастады. Басының ішінде мың-сан құмырысқалар шағып жатқандай, дегбірін кетірді. Не істеу керек? Ай дала. Ал уақыт өткен сайын ана әлсірей бергенін өзі де сезді. Қан қысымы көтеріліп жатыр. Түн жамылып Елеу атқа қонды. Саржелген күйі ол тіке ауылға тартқан.

Шіркін, ана көңілі-ай! Аурумен жанталасып жатып өзі емес, он бір перзентін ойлаған. «Ойпыр-ау, дүниеден көшіп жүре берсем, олардың жағдайы не болар екен?» Ана махабатының шексіздігі де сол. Ешқайсысын бөле-жармайтын. Әйтеуір, солар ренжімесе дейтін. Қолында қалған үш-төрт жаманы болмаса, барлығы да өз күнін көретіндей халге жетті ғой. Бәрінің де бетін қайтарған жоқ. Қызығы сол, әрқайсысы әрқилы мамандықты ен-

шіледі. Үй болып, түгін түтетіп отырғандары да бар. Немере де сүйіп үлгірді. Сонда да Күлімхан соларды ойлап, алаңдайтынын қайтерсің.

Түн ұйқысыз өтті. «Дәрі-дәрмектеріңізді тастап кетсеңіздерші. Өткінші науқас қой менікі» дегенге қараған жоқ, таңсәріден екі кішкентай қызымен ауруханаға алып кетті. Қас қылғанда, сонда барғаннан кейін кәдімгідей-ақ тәуір болып қалды. Тап мұнсыз қой бағылмайтындай-ақ алаңдай берді. Жападан-жалғыз жүрген жұбайы көз алдына елестеді. Тынымсыз көңілі ақыры дегенін істеген. Ол кезекші дәрігермен келісіп, ауылға тартқан да отырған.

Қайдағы?! Ертесінде салып ұрып бас дәрігердің өзі келді:— Немене, өмір сүргің келмей ме? Рұхсатсыз неге қашып кетесіз?

Күлімхан күмілжи берді. Тағы да аурухана. Қас қылғанда, қымыран іридінің кебі келді де. Бас дәрігер оны шақыртып алды да, астанаға жолдама жазып берді.

— Емделіңіз. Алдағы татар тіршілігіңізді ойлайсыз ба? Түсінбейтіндей бала емессіз ғой,— деді ол сөзінің артын нығырлап.

Ию-қию шуы мол қалаға үйренсеші. Үлкен қызы осында бухгалтер. Қайтсін, құрақ ұшып жүгіріп жүр. «Апа деймін. Өте білгір профессормен келісіп қайттым. Құлан таза жазылып қайтатын болдың» дейді ол қуана. Дәрігер «ертең кел, бүрсікүні кел» деп кәдімгідей-ақ, сандалтып қойды. Қызы жұмысқа кеткенде, ананың үйде айналдыратыны — ұршық пен ой. Бір минут қарап отырғысы жоқ. Бос болды ма, ауылға аңсары ауады. Тау. Тап-таза ауа. Ақтылы қой жотаны бөктерлеп өріп бара жатады... Сағынса керек, кішкентай Ғани да: «Ауылға қайтайықшы» деп қыңқылдайды. Кішкентай қызы ойынан дөп түсті. Апыл-ғұпыл жүнін, ұршығын дорбаға атып ұрып, Күлімхан жолға шықсын.

Саф ауаны сіміре жұтады. «Кешке жұмыстан қызым келгенде, мұның орнын сипап қалады-ау, ә!»— Ана күлімсіреп қойды. Ғани домалай жүгіріп барады. «Па-па-а!» Бұлар қалада жүргенде, жұбайы қоныс жаңартыпты. Қай уақытта үлгіріп жүргенін кім білсін, қараша үйді тігіп те қойған. Екі жасар Алмасын жерге түсіріп, жетектеп алды. Әлі де үйге дейін әудем жер. Тырбық боз жусанды бытырлата үзе ол рахаттана иіскейді. Күн әлпетінің де бұларға жақтасқаны да. Алтын-жалқыны кілкіген ару күн өрмелеп жүріп ұлы сәскені де болдырыпты.

Тау өңірі сияқты емес, бұл ара жалаңаш. Көзге ілінер бұта жоқ. Осылай шопандар жазымен Суықтөбе баурайын жайлап өтсе, бұл өңірді қыстау етеді. Орталықтан 200 шақырым шалғайда.

Мінеки, ақ таяқты қолға алып, шопандықты кәсіп еткендеріне де жиырма жыл уақыт болыпты. Шүкір, сыйқұрметсіз емес. Қолхоздағы алдыңғы қатарлы шопандардың санатында. «Ардақты ана» жақында «Еңбектегі ерлігі үшін» медалімен наградталды. Аға шопан деген аты болмаса, жұбайы екеуінің бұл ортақ табысы ғой. Осылай өмірдің қызығын да, қиындығын да осы өңірде қой соңында жүріп көріп келеді. Бәрі де бір сарынды тәрізді. Жазда жайлауға, қыста қыстауға көшесің. Көңіл құлазытар егіз қозыдай ұқсас, күйбең-күйбең тірлікке толы күндер. Алма-кезек. Қаладағыларды ойлайды. Аптасына екі күн демалыс. Қалай ғана іштері жарылып кетпейді екен, ә? Жыл он екі ай демалыссыз жүресің. Үйреніп қалғандікі ме, осы кәсібінді тастағың келмейді.

Ананың бір жасап қалатын маусымы жадыраған жаз ғой. Қаникулдан балалары келіп, мәре-сәре болып жатқаны сол. Әрқайсысына мейірлене қарап, бір тойсайшы. Өзінше шаңырақ көтеріп отырған Ерікбай қазір өздері сияқты шопан. Осы мезгілде оны отарымен қастарына алады. Балаларының сыңғыр күлкісі мен тастан-тасқа секіріп, ағып жатқан тентек бұлақтың сылқ-сылқ үндері үндесіп, төңіректі әсем сазға бөлейді. Әртісі де, киносы да осылар. Айжан мен Әлиясы өлең айтса, Бақыты мен Қаныбегі домбыраны алма-кезек тартып, құлағының құрышын қандырады...

— Апа, апа!— дейді үрейлене жүгіріп келе жатқан Ғани. — Ана қаяшы. Қашқи, қашқи!

Қалт тұрып қалған Күлімхан алғашқыда өз көзіне өзі сенбеді. Мұнартып жатқан жампаз төбелерді бетке ала жортып барады. Бұларды әлде байқамады, әлде алдында өзге қомақты олжа күтіп тұр ма, мойнын да бұрған жоқ.

— Қорықпай-ақ қой. Көрші ауылдың бұралқы иттерінің бірі де. Ойнай ғой, көкем!

Қарақат көздері жәудіреген сәби бұған иланды. Ал ана көңілі алай-түлей, өзгеше бір күйге енгенді. Аза бойы қаза тұрар қасқырлардың ұлыған дауыстары жаңағы бір сәтте жаңғыра құлағына келіп еді. Сол бір оқиға, сірә да, есінең кетпес...

Сол жылы қытымыр қыс қаһарына мініп алды. Онда да осы «Бассу» қыстауында отырған. Әлиясы әлі мектепке бармаған. Қасында екі қызы ғана. Елеу совхоз орталығында өтетін партия жиналысына кеткен-ді. Бәрі де баз қалпында: Әлия мен Ғаниды тас-түйін киіндіріп қойды. Өзі көк атты шанаға жегіп, отарға шөп тасыды. Қар қалың. Отар осылай тек жемшөпке қарап қалған Шыңылтыр аяз. Аспан ақшандақ. Баяу ғана ызғарлы жел еседі. Алғашқыда бойы тоңазығандай еді. Алқым-жұлқым қимылдан кейін ыстықтап кетті. Күрекпен алдымен қар басып қалған шөпті аршыды. Сонан соң айырды әбден басылып қалған шөпке олай да, бұлай да салды. Бытысып қалған шөп оңайлықпен алынбай, Күлімханды әбден ығыр қылды. Ағыл-тегіл аққан терін сүрте-мүрте қыздарына қарап қояды. Екеуі де шашылған шөпті жинап, көмектескен болады. «Кұлындарым-ай» дейді күбірлеп ана жүрегі елжірей.

Түс ауа табиғат кәріне мінді. Азынай соққан ызғырық желдің арты аққұйрық боранға ұласты. Дес бергенде, әйтеуір отарға біршама шөп тасып үлгерген-ді. Екпіні де адам жығардай боранмен алысып жүріп, үйге отын кіргізді. Ана даладағы отарға алаңдай берді. Үйден шығайын десе, қос қызы көздері жәутендеп бірге шықпақшы. Боран түнімен толас таппады. Кішкентайлары ұйқыда. Күлімхан түнімен көз ілген жоқ. Түнімен үй мен отарды қасқырлар торуылдады. Түнімен отардың о шеті мен бұ шеті сан рет дүркірей үріккен. Мұндай қиналмас. Мазасыз түн қойнауын селт еткізе гүрсілдете жиі-жиі мылтық атады. Қораның екі жағына іліп қойған қос аспалы шамның бірін боран «жұтқан» да қойған. Қияңқылығын қарай гөр! Қасқырлардың ұлыған дауысы құлақ тұндырардай. Айнала жылт-жылт. Мың сан қасқырлар қазір тап беретіндей көрінді. Тағы да осынау алқара түннің тыныштығын мылтық дауысы бұзды, тағы да лап еткен жалын қара түнді бір жалап үлгіреді. Сәлден соң ана сүріне-қабына үйге, қыздарына асығады.

Бірте-бірте жарығын себезгілетіп таң да атты. Құтырған боран басылсашы. Әдетте, таң атысымен кейін шегініп, жым-жылас жоғалатын қасқырлардың ұлыған даусы да сенбеді. Қорада аш қойлар маңырап, әбден зықысын шығарған. Қыздарын үйге қамады да, амалсыздан шанамен шөп тасыды. Жалғыз адамға қайбір өнеді дейсін. Түске дейін үш-ақ қатынады. Ашығып тұрған

отар әп-сәтте-ақ жалмап жатыр. Сол екі ортада ол тағы да үйге асығады.

Түс ауғанда Күлімхан әбден шаршаған-ды. Жұбайы Елеудің жуық арада келе қоймағанына назаланған ана еріксіз көз жасына ерік берді. Осындай қиын сәтте қыр астынан трактор гүрілі естілгенде, ол балаша қуанды. Бәрінен де мектептегі балалары, тіпті астанада оқып жатқан Ғалиясы мен Ерланы қоса келгенде, күйеуіне деген өкпесін ұмытып, күлімдей берген...

— Папам келді, папам!

Апыл-тапыл басып келе жатқан Алмасы да «папалап» ұмтылып қояды. Көз ұшындағы төбені бөктерлей салт атты бұларға қарай далақтап шауып келеді. Құлағында ызындап келе жатқан қасқырлардың ырылдаған дауысы да сап басылды. Ананың қоңырқай жүзіне күлкі үйірілген. Неге екенін өзі де білмейді, он бір ұл-қызы алма-кезек көз алдында елестеп өткен. Он бір жүректің дүрсілі ана құлағына қазіргі сәтте айна-қатесіз естіліп тұрғандай. Еңбекте озат «Ардақты анаға» олардың амандығынан артық бақыт керек те емес еді...

* * *

«Айналайын, адамдар!» Осы бір сөздерді қай жерден оқыды екен. Әлде өз жүрегінің дүрсілі ме? Адамзат тарихымен салыстырғанда, бір адамның ғұмыры тым қысқа ма деп қаласың. Қып-қысқа ғұмыр... Әрі барсаң жүз жасарсың. Сонда да мынау гүл жайнаған бейбіт өмірді, талай рет сүрінгенде демеген адамдарды қимайсың. «Адамның күні — адаммен» дейді ғой. Күлімхан осы өмірінде адамдардан көп жақсылық көрді, жақсылардан үйренді. Рас, өмірдің күңгейімен бірге көлеңкесі де бар. Ондайды бастан кешкенде, еріксіз ренжіп, бірнеше жылға қартайып кеткендей боласың. Десе де, жамандық болмаса, жақсылықтың дәмін сезінбейсің. Өмір күреске толы. Күресте жеңе білсең ғана адамсың.

Өмір демекші, өткен жылдан бермен Күлімхан басында ерекше бетбұрыс болды. Ол — құрметті демалысқа шықты. Күнделікті тіршілікпен қабаттасып жүріп, жылдардың қалай өткенін де сезінбей қалады екенсің-ау. Бәрінен де он бір баланы өсіру оңай дейсің бе? Ананың бір байқағаны, баланың кішкентай кезінен гөрі ер жеткен, бойжеткен кезінде тәрбиелеу қиын екен. Расында да, бала жас кезінде өз қолында болады. Не болса да,

өз көзіңмен көресің, өз иығыңмен көтересің. Бала өскен соң қолда тұрмайды, алысқа ұшқысы келеді. Алыста жүрген соң, олар туралы ой үнемі көңіліңде маздап тұрады. Ананың мұндайда көңілге демеу берері хат пен хабар. Біреуінен хат келсе, қайта-қайта оқып, көңілінің алаулаған сағынышын басады. Хабар келсе, демеу көреді. Алда-жалда өздері келе қалғандағы ананың қуанғанын көрсеңіз. Ауылдастары айтатын: «Күлімхан бақытты ғой. Балаларының бәрі оқыған, бәрі еңбеккер, бәрі тәрбиелі. Одан артық бақыттың керегі не?»

Бұл сөздер айтуға ғана оңай. Ананың бір тілегі бар: «Балаларының барлығы көз алдында жүрсе ғой, шіркін. Бір қызығы ұлдың ересегі Ерікбай қол созым жерде ғана тұрады. Екі баланың әкесі. Қолхоздың білдей озат жылқышыларының бірі. Сонда да бір күн көрмесе, сағынып қалады. Зайыбы Елеу ашу шақыратын: «Немене, бір күн бармасаң, тамақ батпай ма? Ең болмаса, араға бір күн салсаң қайтеді. Бала емес, ауылдың үп-үлкен азаматы. Бақтым, қақтым. Енді олар маған көмектессін, бізді бақсын...» Күлімхан не десін, күледі де қояды.

Тіршілік... Әне-міне дегенше алпысты алқымдап қалыпты. Қолхоз абзал ананы құрметті демалысқа шығарып салды. Бірақ өмір бойы еңбек етіп үйренген адам үйде отыра алмайды екен. Қызық болғанда, жиырма жылдан астам баққан отарын өткізген соң, ал ойлансын. Шүкір, балалар өсті, кішкентайлары әлі де қолда. Елеу ауылда, анау-мынау жұмыс істесе де, көштен қалмас. Ол айтты: «Жоқ! Ауылдағы жұмысқа көндіге алмаймын. Ең болмаса, бір отар тоқты алайық. Саулықтан гөрі оңайырақ қой». Бір байламға келе алмай, екеуі ертеңіне қосарланып кеңсеге келді.

Қолхоз председателі бұларды көргенде таңданып қалды. Мән-жайға қанғаннан соң, еріксіз жымыған. Сонан соң ол көңілге қонар уәж айтқанда, ерлі-зайыпты екеуі қосарлана қуанды.

— Неге қолдан келмесін. Балаларымыз бар көмектесетін, өзіміз де тұғырдан түсіп отырған жоқпыз. Елеу әу бастан жылқы дегенде, ішкен асын жерге қояды. Келістік,— деді Күлімхан кесімді сөзін айтып. Елеу де бұл сөзін құптады. Мінеки, сонымен Елеуі екеуі жылқышы болып шыға келді.

Одан бері арада жыл өтті. Жатырқаған бұлар жоқ. Былтыр ауыл адамдары Күлімханның тіл үйірер қымызының дәмін татқанда, таңдай қақты, жоспар да асыра

орындалды. Биылғы қыс та көңілдегідей сырғып өтті. Наурыз айында Жамбылда жұмыс істейтін төртінші баласы Ерғали демалысқа келіп кетті. Жалғыз өзі келмей, қара шаңыраққа келін әкеліп түсірді. Тоқсан алтыға келген қайын атасы Әбу де, қайын енесі де бұлардың қолында-тұғын. Адам қартайған соң бала болып кете ме, Әбу атасы тойда билеп жұртты күлкіге батырды. Балаларының ойдағысы мен қырдағысы түгел жиналып ұй-іші мәре-сәре салтанатқа бөленгенде, Күлімханның қуанышында шек жоқ еді. Келіндерімен қабаттасып зыр жүгірді. Үлкен семьяға тағы бір адам қосылып, той-тойға ұласып жатса... Ана өзінің жасарып кеткенін сезінді. Он бір баласының әрқайсысын күніне мың айналады, әрқайсысына қарай бергісі келеді.

Сәуір айы... Ақ боз атқа мінген ақ самайлы ана қожыр-қожыр алып таудың етегіндегі жалғыз аяқ жолмен жортып барады. Бағыты — жайлау. Сылдырай аққан тау бұлағы аңғарды жаңғырықтырып, асығып ағады. Күлімхан осы өңірде дүниеге келді. Сонан соң... сонан соң... Ой деген таусылмайды екен: Елеу екеуі бақытты ғой, бақытты. Артына ерген қаралары бар. Солар аман болсын. Ана күбірлеп барады: «Айналайын, айналайын...» Осы бір жүректен жарып шығып, тебіреніспен айтылған сөз әлденеше мәрте қайталанған болар...

Астаналық облыстың партияның XVIII съезі атындағы колхоздың қарт еңбеккері, «Ардақты ана» Күлімханның есімін бүкіл Жамбыл ауданы біледі.

Иә, бұдан артық мерей болмас, сірә!..

Нұрлытай Үркімбаева

АНАНЫҢ АСЫЛ АРМАНЫ

Біз Жамбыл облысы, Мойынқұм ауданындағы Бірлік селосының Абай атындағы көшесін бойлап жүріп келеміз. Сап түзеген биік те еңселі үйлер, жарқын жүздер... Әне, анабір маңында бүлдіршіндер құлдыраңдай шапқылап, мәз-мәйрам ойнап жүрген аула — сол біз бет алған үй.

Мектептен келісімен үй тіршілігіне қолқабыс тигізуге ұмтылған балаларда тыным жоқ. Ертең — жексенбі. Келетін біраз қонақтар бар. Сондықтан дастарқан дайындығына осы бастан кірісе беруді тапсырған еді Ырысты жеңгей.

Жексенбі де келді. Балабақша мен мектепке баратындарының бәрі де үйде, сондықтан бұл отау бүгін кіші-гірім «базар» іспеттес. Сәбилердің былдырлаған бал тілдері мен күміс күлкілері үлкен үйді бақыт пен нұрға толтырып тұрғандай.

Балалардың үлкені Жәзира анасының кеңесімен қазанға ет салып, ал Нағима мен Дина түрлі-түрлі тіл үйірер тәтті печеньелер мен торттар пісіруге кіріскен еді. Ырысты жеңгейдің қолынан шығып жатқан сары бауырсақтар да түс ауа берекелі үйдің кең дастарқанынан орын алған болатын.

Ауыл үстін жұмсақ түн тұмшалай бастаған сәтте жиналған қонақтар жадыраңқы көңілмен төрге оза бастады.

— Бәрекелде, осы Сарыбаевтардың қолы шебер. Дастарқанды құлпыртып тұрған солардың өнері емес пе? Әйтпесе, осынша тағамды Ырысты келініміз жалғыз өзі пісіріп үлгірер ме еді? — дейді сүйсінгенін жасырмай

айтқан Зейтана апай. — Мектепте оқытындарының бәрі бастауыш кластарда менен дәріс алған шәкірттерім. Мен үнемі ойға қаламын: үйлерінде осыншама қыруар жұмыс істеп, кішкентай сіңлілеріне қарайтын қыздар қалайша сабақта да жақсы үлгіріммен көзге түседі, әрі бәрі дерлік қоғамдық жұмыстарға қатысады. Сонда осының бәріне бұлар уақытты қайдан табады? Кейбір ата-аналар балаларына түк істетпей, «Айналайын, бізге берген көмегің сол болсын, әйтеуір, сабағыңды жақсы оқышы» десе де оқуын жарытпай жүреді. Шын мәнінде де осы Сарыбаевтар семьясына қарап-ақ сөз болып отырған түйінді мәселені дәл шешкендей боласың. Баланың жақсы тәрбиеленіп, саналы қалыптасуына тиімді әсер ететін де еңбек.

— Оныңыз рас, — деп сөзге араласты Әлиман апай, мен Ырыстылармен бірнеше жылдан бері көрші болып келемін. Атасы мен әжелерінің де көзін көргенбіз. Жақсы тәрбиенің түп-тамыры сол кісілерде жатса керек. Аталары Сарыбай Жылқыбаев та, әжелері Тұрайым Таубалдиева да аса еңбекқор, біреудің «ала жібін аттамаған» біртоға, момын жандар еді.

Сарыбай атай көбінесе немерелерінің кішкентайлығына қарамастан, шүпірлетіп жанына отырғызып қойып, оларға домбырамен ән салып беретін, белді ақындардың жырын оқитын.

— Шал-ау, бұлар әлі кішкентай емес пе, жыр түсінетін халге жете қойған жоқ қой. Неменеге әуре қылып отырсың, жібер одан да ойнасын, — дейтін сонда әжелері.

— О несі ей, тәйірі, жыр түсінбейді деген не сөз ол. Сөзін ұқпаса да, жақсы жырдың ырғақ әуені, әсем мақамы, сырға толы ұйқастары қалсын зерделерінде, құлақтарына сіңісті бола берсін де. Балғын кезінде берген тәрбие тасқа басқан жазудай. Ол мәңгілік қалады, — деуші еді сонда жарықтық.

Кейінірек дерт меңдеп, төсек тартып жатқан шағында да Сарыбай атай Абай жырларын жатқа оқып отырушы еді оларға. «Апыр-ай, қандай сырлы ақын, пай-пай, қандай сұлу дүние десейші!» — деп бас шайқаған атасына қарап кішкентай Жазира танданушы еді. Сондағысы қарияның ізгі ниет, сол ізгі ниеттен туған жақсы тілек екен ғой. Немерелерім зерделі, жыр ұғатын, өнер сүйер жеткіншек болса деген іңкәр арман екен де.

Баласы мен келіні қызметте жүрген кезде күнұзаққа немерелері жанында қалатын қариялар тәрбие мәселе-

сіне келгенде, бірі «баланы жастан» дегендей, немерелерін үй тірлігіне там-тұмдап тартып, шаруа жайын үйреткісі келсе, екіншісі — олардың әлі буындарының беки қоймағанын дәлелге алып, немерелерін үй тірлігіне емес, осы бастан өнер өріне тарта беру керектігін айтып, екеуі «қызылкенірдек» болысып жататын. Ал түптеп келгенде, қос қарияның да ойлайтыны немерелерінің саналы азамат, еңбекқор, өнерпаз, асылдың қадірін білер санаткер боп қалыптасуы болатын.

Жарықтық әжелері ақкөңіл кісі еді. Тіпті, қыздықыздымен өздерінің жалынды жастық шақтарын мақтанышпен еске алушы еді. «Жас кезімізде шаршау дегенді білмеуші едік. Бір өзімізде «тау қопаратын» арын болатын. «Жас кезде берген бейнет — қартайғанда зейнет» деген осы да» деуші еді. Қазір ойлап қарасам, соның бәрі балаларына, немерелеріне жасаған құлаққағысы екен де!

Сол асыл әжесінің немерелеріне «Қарақтарым-ау, көмектескендерің, жұмыс істегендерің өздеріңе жақсы ғой» деп әрбір үй шаруасының қыры мен сырын жете ұғындыруға тырысатынын көруші едік. «Ата көрген — оқ жонар, ана көрген — тон пішер» деген осы да...

Кеш бойы қонақтардың осы отауға деген ыстық ықыластары, жақсы ниеттері бір толастаған жоқ. Ауыл адамдарының қазақтың даласындай кеңпейіл көңілдеріне тән аса бір қызықты отырыс, думанды кеш қызып жатты. Сырға толы «Сырымбет» те, сағынышқа толы «Ауылым» да, назға толы «Мойынқұмда» әні де шырқалуда. Кеш бойы бір байқағанымыз, кейбір үйдің балаларындай дастарқан жағалап қыңқылдап бір нәрсе сұрап, не шешелерінің мазасын алып, етегінен тартқан бір бала да байқалмады. Осыны байқаған төрде отырған Шайбай ағай:

— Оу, осы үйдің кішкентай артистері қайда жүр? Шақырындар бері, өнерлерін тамашалайық, — деді.

Көп кешікпей, әкпелерінің жетектеулерімен, ұяла басып қонақтар отырған төргі бөлмеге бала бақша жасындағы Айгүл мен Ғалия кірді. Тәрбиешілері мен үлкен әкпелері үйреткен әндерін айтып, тақпақтарын оқып, ол екеуі отырғандарды мәз-мәйрам күйге түсірді. Екіден енді-енді асқан Айжан да олардан қалысар емес, өлең айтуға тілі келмесе де, Айгүлдерге қосылып билеп жүргені. Осылайша балалар өздерінің сәбилерге тән наз қылықтарымен отырысқа өзгеше мазмұн, сән бергендей.

Ендігі жерде қонақтардың қолқа салуымен ән кезегі үй иесі Қамшыбек ағай мен Ырысты жеңгейге тиген еді. Қамшыбек ағай көп ойланбастан домбыраны қолына ала, жұбайының ең сүйіп айтатын әні «Ақсұңқарымға» салды. Жайшылықта ескеріле бермейтін, осындай тебіреністі сәтте ғана еркіндік алатын сыңғыр үн сезімнің сан түрлі пернелеріне қозғау салып, жаныңды ұйыта түскендей. Аяулы жар, бақытты ана ерекше тебіреніс үстінде. Сон-а-ау балғын балдәурен сәттері қайта оралғандай, күйбең тірліктің жетегінде айтыла бермейтін, байқала қоймайтын мөлдір сезімін дәл қазір әнмен жеткізердей, ерекше толғаныспен ән қайырмасын көтеріп әкетті.

— Батылдым, баяндым,
Дархан той, базарым,
Ақ көңіл, аяулы, Ақсұңқарым...

Қамшыбек ағай да тебіреніс күйде. Сонау бозбала шағында осы бір қоңыр домбыраны серік қылушы еді ол. Аса көп ән сала бермегенімен де, ол үнемі сырлы әуендерді шертіп, қос пернеден күміс күй төгілтуші еді. Қарындасы Сонакүлмен бірге оқитын көрші қыз Ырыстының сондай сәттерде домбыра үнін ұйып тыңдайтынын көбіне аңғара бермеуші еді бұл. Баласынатын... Қыз баланың бойжетуі әп-сәтте-ақ емес пе? Бірер жылдар шамасында сұлулана таралып өсіп келе жатқан көрші қыз сымбатына қарап қайран қалған еді.

Сонан соң тілек қоса, білек қоса бірігіп шаңырақ көтерді. Екі-үш балаға дейін де Ырысты талай рет сахнадан төгілте ән салып, бірнеше рет аудандық, облыстық байқаулардың жүлделі орындарын иеленіп жүрді.

— Аяла гүліңді,
Ұмытпа үнімді.
Бір жырла жырымды, Ақсұңқарым...

Сол күні көңілді кештен қайтқан әрбір қонақ көкірегінде осы бір әуен шырқалып, тымық ауыл түнінде сонау алыс, мәңгілік әлеміне сіңіп жатқандай еді. Мәңгі тербеп өтетін мәңгілік сезімдер-ай!

Дәл осы сәтте біздің ойымызға Қамшыбек ағаның мана бір әзірде айтқан сыры оралды.

— Сөздің шынын айтқанда, осы шаңырақтың алтын діңгегі — жеңгелерің. Ал үйдегі он екі баланың бойынан кездесер жақсы әдеп, өнегелі тәрбие болса да — Ырыстының арқасы. Әрине, мен де кезі келгенде әкелік ақы-

лымды айтып, балалар тәрбиесіне араласып отырамын. Дегенмен, кей жағдайда үйде не болып, не қойып жатқанын да аңғара бермейтін кездерім бар. Бұл мүмкін өзімнің біртоға мінезімнен болар. Әлде жеңгелеріңе сенгендікі ме екен? Әрине, үй болған соң «қазан-аяқ сылдырамай тұрмайтыны» белгілі. Мұндай кезде жеңгелеріңнің ашу жетегінде кетпей, асығыс шешімдерге бармай, үнемі сабыр сақтап жүргені. Кейбір тікбақай құрбыларым мен келіндерімді көргенде, терең ойға қаламын, жеңгелеріңнің қадір-қасиетін сонда жете түсінгендей боламын. Кейбір замандас әйелдердей: «Ақшаны көп таппайсың, елден асып киініп, басқалармен жарыса дүние жинауым керек. Қаладан қалаға қыдырып, курорттарда демалғым келеді» деп, буынсыз жерге «пышақ салып», жағымсыз жайттарды жіпке тізіп, көңіл қалдырған емес. Соған қарағанда, семья бақыты ең әуелі әйелге байланысты ғой деймін. Шүкіршілік, мен тағдырыма ризамын...

Дүйсенбі күні Жәзира мен Нұрлан жұмыстарына, қалғандары мектебі мен бала бақшасына кетті де, үйде әлі бірге толмаған Гүлфира мен екідегі Айжанның жанында Ырысты жеңгей және түстен кейін оқитын, екінші класс оқушысы Әлия қалды. Әкпелері мектептен келгенше кішкене Әлия дастарқанды реттеп, үй-ішін жныстырды. Содан соң сабақ әзірлеуге кірісті. Дайындығы біткен кезде шығарған есебі мен жазған жазуларын мамасына көрсетіп алып, тиянақты әзірленген күйі мектепке кеткен еді.

Енді біз жеңгемізден сыр тарта бастадық:

— Қазіргі кейбір құрбыларымның көп баланы тәрбиелеп өсіру мүмкін емес, қиын деуі — бекер сөз. Шынын айтқанда, алдыңғыларын тәрбиелесең, кейінгілері де солардың үлгісімен өседі екен. Былайша айтқанда, балалар бір-бірін тәрбиелейді. Марқұм Тұрайым енем де бала десе, ішкен асын жерге қоюшы еді. Тіпті, сол кісінің барында: «Балалар не болып жатыр?» деп мазасызданған емеспін. Әжелерінің нұсқауымен қыздарым үй тірліктерін тындырымды істеп, жұмыстан шаршап келген кездерімде, алдымнан жайдары шығып қарсы алушы еді. Қазір, міне әже орнында бас-көз боп өзім отырамын.

Балаларым айтқанымды екі еткен емес. Тек істің мәнін түсіндіріп айтсам болды, ары қарай өздері дөңгелетіп әкетеді. «Арпа ішінде бір бидай» демекші он бір

қыз, бір ұлым бар. Бірақ оны жалғыз ұл екен деп еркелетіп, көтермелеп жатқан біз жоқ, бәрімен бірдей көреміз. «Артықшылық, өктемшілдік сияқты жаман қасиеттен балаларымның қай-қайсысы да аулақ болса екен» деп ойлап жүремін.

Балаларымызды кішкене кезден барды қадірлеуге, байлыққа құнықпауға қолымнан келгенше баулып келемін. Тәрбиеден болар, «кластас қыздар ананы алыпты, мынаны киіпті, мама, мен де кигім келеді» деп біреуі орынсыз мазалап көрген емес. Сонда да болса, мүмкіндігінше осылар жақсы киінсе екен, қатар құрбыларынан кем болмаса екен деумен, тіпті, өзім үшін көп нәрселерден бас тартамын. Барымды дастарқаным салып, үйді берекелі ұстауға тырысамын. Соған қарағанда, тәрбиенің ең мықты буыны жеке үлгі-өнегеде болса керек.

Құдайға шүкір, қазір, міне, екі үлкен балам еңбекке араласты. Еңбекақыларына өздеріне арнап бір нәрсе әперейін десем, азар да безер болады. «Мама, өзіңізге жұмсаңызшы. Біздің де еңбек жемісімізді қызықтаңызшы, бізді тәрбиелеп өсірем деп аз қиыншылық көрген жоқсыз ғой» дейді. Міне, осы ниеттерінің өзі-ақ жетіп жатыр маған, жаным марқайып сала береді. Күйеуім совхозда жұмыс істейді, ал өзім болсам село ауруханасында асхананың аспазымын. Көп балалы семьяға төленетін ақшалай көмек тағы бар. Қысқасы уыстап ақша ұстап, «Жоқ, жоқ, өмірі бізге жетпейді» дейтіндердің ауылынан емеспіз. Меніңше, семья берекесі, шаңырақ дәулеті ақшаның аз-көптігінде емес, соны қалай ұстай білуде сияқты. Себебі, семья үшін ең маңызды буын — кішкене «мемлекеттің» экономикасын дұрыс жүргізе білу ғой. Олай болса, бұл мәселе әр семьяда әр түрлі тәсілдермен шешілуі мүмкін. Мен өз басым айлық алған күні шетінен шөкімдеп тасымай, қажет азық-түлікті мол етіп алып қоямын. Ал содан қалғанын қонақ күтуге, ағайын-туғанмен алыс-беріс сияқты ата дәстүрімізді атқару үшін және балаларды киіндіруге жұмсаймын.

Ата дәстүрі демекші, бабаларымыздың өнегелі салт-дәстүрлерін кейінгі жас ұрпақтар бойына дұрыс дарыта, оларға түсіндіре білу, меніңше, әке-шешенің міндеті. «Мен ешнәрсені білмеймін және білгім де келмейді. Мен үшін салт-дәстүрдің бәрі бірдей ескілік»,— деп безеріп тұратын жастарды жаным сүймейді. Әрине, жағымсыз

әдеттерден кез-келген көзі ашық азаматтың бойын аулақ ұстағаны дұрыс.

* Бірақ атамыз қазақтың қонақты күту, алыс-жақын ағайындармен дұрыс қарым-қатынас жасай білу сияқты асыл дәстүрлері бар емес пе? Неге соны білмеске, кейінгілерге білдірмеске. Мен мысалы, өсіп келе жатқан қыздарыма ең әуелі қазан ұстау сырларын үйретіп отырамын. «Жамбас кімге салынып, бас кімге тартылуы керек, құйрық-бауыр кімге арналады» деген сияқты жайларды олардың білгендері жөн. Әйтпесе, сәби мінездес қарияларды орашолақ әрекетіңмен өкпелетін алуың қиын емес. Былайша айтқанда, кіммен аралассаң да, ақ ниетіңмен, шын жүрегіңмен сыйласуды, әлгі кішкентай «мемлекеттің» ішкі-сыртқы саясатын қалай жүргізуді бар хал-хадарымша ұғындыруға тырысамын. Себебі, бүгінгі шолжаң ұл — ертеңгі әке, бүгінгі ерке қыз — ертеңгі ана, бір семьяның берік тұтқасы. Әйтеуір, қалай болғанда да, балаларды мектеп қабырғасынан-ақ болашақ өмірге, семья тірегі бола білуге баулу керек сияқты. Менің ойымша бала біздің болашағымыз екенін әсте естен шығармаған дұрыс.

Иә, айтса айтқандай, мерекелі үйдің берекесі де өзіне сай екен. Мұндай көп балалы үйде тәрбиеленген жеткіншектің бойында коллектив мүддесін дұрыс түсінетін, бауырмал, кең пейілді, іскер жан болып қалыптасу, дау жоқ, әке-шеше тәрбиесінің жемісі.

Брысты жеңгейден кейінгі үй тірлігін ұйымдастырушы тұңғыштары Жәзира екен. Нұрлан болса, жұмыстан келген соң сиырға шөп салу, суару, отын жару сияқты ауыр жұмыстарға кіріседі. Жаз бойы үй іргесіндегі жоңышқаны орып, жинаушы да Нұрлан. Сіңлілеріне киім тігіп, шұлық, шәркей, бас киім тоқу Нағиманың үлесінде. Бес бөлмелі үйді жинаушы Гүлзира да, ал дастарқан жайылған сайын ыдыс-аяқты тап-тұйнақтай етіп реттеуші — Дина мен Мәдина. Бесіктегі сіңлісіне қарау Дәмира мен Әлияның үлесінде. Бала бақшаға баратындары да там-тұмдап еңбекке тартылып келеді. Біз ойға қалдық: «отыздарында да мұртты сәби боп әке-шеше мойнынан түспейтін соқталдай азаматтарға шынында да, айтар дауа жоқ екен-ау» деп.

Жәзира айтады:

— Көктем шыға бәріміз бірігіп үй іргесіндегі бау-бақшаны өндеуге кірісеміз. Үй дастарқанына қажет овощ пен жеміс-жидекті егіп, жаздай күтіп баптап, күз

түсе қызығын көреміз. Білек түре кіріссек болғаны, банкі-банкi неше түрлі салаттар мен тұздалған помидор, қиярлар, тосаптар дайын бола қалады. Жыл сайын 200-ге тарта осындай банкіні жауып аламыз да, соның арқасында дастарқанымыз тарылып, қонақ келгенде тарығып көрген емеспіз.

Алғашқы жылдары Ырысты жеңешем (әжемнің бауырында өскендіктен мен осылай деп атаймын) тосап, салат жасау сырларын үйрететін бізге. Қазір өзіміз меңгеріп әкеттік. Дайын дүниені сатып алғанша, осылай тер төге еңбек етіп, оның жемісін жеу ерекше мәнді болса керек. Қазір сіңлілерім дәмді етіп тағам пісіріп, әсем ғып киім тоқығанда, ол кісі «Менен де асып кеттіңдер-ау», деп күліп қояды. Әрине, іштей мақтаныш сезімінде болады біз үшін.

Мен айтар едім: іске беріктік пен уәдеде тұра білуді әкемізден үйрендік деп...

Үй тірлігі біршама біткен кезде балалар бір кісідей үлкен бөлмеге жиналып алып, сабақ әзірлей бастайды. Бірінің білмегенін екіншісі түсіндіріп, бір-біріне көмектесіп жатқандары. Мұндайда мектепке әлі бара қоймаған төрт сәби басқаларына бөгет болмайық дегендей, аулада ойнап жүреді.

Әдеттегідей кешкі шай басында ұзағырақ сұхбаттасып отырған Қамшыбек ағай мен Ырысты жеңгей бүгін де екі інінінен дем алған сары самаурынды ортаға ала ұзақ сырласуда.

— «Кейінгіні көріп қартайрсың» дегендей, биыл, міне, байқап отырсам, сен баяғыда асып өткен қырықтың қырқасына мен де жетіп қалыппын. Саған елудің төбесі көрініп қалды-ау, шалым. Қосылғанымызға да жиырма жыл толыпты. Шүкіршілік етіп, ендігі жерде осы балалар жетілсе, елінің айтулы азаматтары болса, деген ниетпен күн кешеміз ғой. Ең бастысы аспанымыз ашық, бас аман болсын де, — деп ойын түйіндей түсті жеңгей.

— Шынында, зымырап бара жатқан бұл уақыт шіркінді қойсайшы. Күні кеше ғана сияқты еді, сенің омырауыңа «Ардақты ана» орденін таққаның. Күні кеше сияқты еді осы Жәзира мен Нұрландардың әр қадамын қызықтап, тәй-тәй басқанына мәз болысқанымыз. Міне, енді олардан кейінгі Нағима да мектеп бітіргелі отыр. Енді тек осы балалардың қызығын көруді тілек етеміз де, — деп ағай да жарының сөзін қостай түсті.

Халқымызға тән кеңдік пен дархандықты, кіші-

пейілділік пен қарапайымдықты ту қып ұстанған, бабаларымыздан мирас боп келе жатқан кішінің үлкенді сыйлауы, үлкеннің кішіге деген қамқорлығы сияқты жақсы қасиеттерді бойына сіңіріп өскен, татулығы жарасқан советтік тату-тәтті семья шын мәнісіндегі көңіл қуанышыңды арттыра түскендей...

Хантауы жақтан тағы да самал жел есті. Саф ауа жан-дүниенді жадыратып, өне бойыңды сергітіп өткендей. Бейне бір сылқым самалдың шашпауын көтере түскендей боп тал-терек біткен қоса ырғалуда.

Көне көздердің айтуынша осы «Көктерек» совхозы алғаш құрыла бастаған жылдары ауылдың орта тұсына қариялар қолымен қос терек отырғызылған екен. Ауылдың Көктерек атануы да соған байланысты болса керек.

Содан бері қос бәйтерек талай оқиғалардың куәгерлері боп келеді. Неше мәрте қар жамылып, мұз құрсанып, олар талай рет аспаннан жауған ақ нұрға саусақтарын созған. Талай көктемде бүршік атып, жаздың аптап ыстығында өзін паналаған жандарға, сапарға шыққан жолаушыларға сая болған. Жасын ойнаған аспанға тәкаппарлығын паш ете қасқая қарап, талай рет таң алдындағы күміс күннің алғашқы шапақтарына өз сырларын ақтарған.

Бүгінде сол қос бәйтерек тамырларын тым тереңге жайған күйі, саялы қойнынан талай сезім шуақтарын таратып, асқақ тұр.

Орынбай Оралбеков

ЖЕР МЕН АДАМ

Баршын мен Қорғалжынның арасы жүздеген километр. Бұл Целиноград облысындағы ең табиғаты көркем, ғажайып өлке. Осынау даланың ғажабы сол — мидай жазыққа ойдым-ойдым көлдерді мөлдірете жайып салып, бар әсемдікті сыландыра қойған сияқты. Осы әсем табиғатты өлкенің тағы бір ерекшелігі — мұнда ерте көктем мен қоңыр күзге дейін Сарыарқа мен Бетбақты баса-көктеп, мыңдаған километрді артқа тастап келетін ақбөкеннің топ-тобымен мекен ететіні. Үлкенді-кішілі көл үстінде үйрек, қаз, тағы басқа да сирек кездесетін құстар ұшып-қонып жүреді. Төңірегіндегі мидай ашық даладан бір тұрақтар жер таппай, бәрі де осы көлдерге жеткенше асығатын сияқты.

Табиғаты осындай әсем, шұрайлы жердің бір шетін нектей Қорғалжын ауданының Аманкелді атындағы совхозы орналасқан. Мұнда атақты механизаторлар әулеті — Геллерттер тұрады.

1.

Көктем шыға жауыннан көз аштырмайтын табиғат бұл жылы бұрынғы әдетінен жаңылғандай, көгілдір аспанды бұлт торласа да, сәлден соң өкпек жел айдап, ара-арасы сөгіліп, батысқа қарай жөңкіп бара жатады. Күн ыстық. Жер сарғайған. Нәр тамбағалы біраз болған. Ошақ басында күйбендеп жүрген Марта Людвиговна тершіген маңдайын асықпай сүртіп:

— Мына күн қайтеді-ай, жер-дүниені өртеп жіберер ме екен? — деп қояды.

Осы кезде біреу аулаға кірген. Әйел оны аңғармай

қалды. Келген адам «уһ» деп сырттағы көлеңкедегі орындыққа отыра кеткенде ғана байқады — күйеуі Владимир Иванович екен. Өңі күреңітіп, шаршап келгені байқалады. Оған жанарын тастады да:

— Ал нең бар, әкел! — деді.

— Қазір, Владимир, — деп Марта Людвиговна дастарқан жайып, пісірген тамағын стол үстіне әкеле бастады.

Тамақ үстінде Владимир Иванович:

— Әлгі Наташадан хабар бар ма? — деп сұрады.

— Жаңа әзірде телефонмен сөйлесті. ВЛКСМ XVII съезі өз жұмысын кеше аяқтапты, бүгін самолетке отырмақшы. Ертең кешке үйде болатынын айтты.

— Е, дұрыс болған екен, — деді шалы көңілденіп. — Егін салуды тезірек аяқтап, комбайндарды жөндеуге кірісу керек. Әйтпесе, мына күннің түрі жаман. Жер кеуіп барады. Апырым-ай, биыл қалай болар екен? Ауа райы мұншалық қолайсыз болар ма?

— Бір Наташаға қарап қалған жұмыс бар ма? Бірер күн тынықсын. Жұр ғой басқалары да егін басында, — деп, «Ардақты ана» Марта Людвиговна кейістік білдірді.

— Кемпір, ол кейін дем ала жатар. Қазір егінші үшін әр минут қымбат. Басқалары Наташадай қайдан болсын, шалағайлық жасап алмай тұра ма? Олардың сындырған агрегатын жөндеп беріп үлгіре алмай жатырмын, — деп Владимир Иванович шынын айтты.

Шалы шеберханасына кеткен соң, Марта Людвиговна ойға қалды. Бұл үйдегі 11 баланың бәрі дерлік әкесінің жолын қуды — алтауы механизатор. Соның бәрі де ересек ұлы Эдуардтан басталды. Ол алдымен тракторды жүргізуді игерді, сонан соң машинаның да тілін білді. Ақырында институтқа түсіп, инженер-механик болып оралды. Қазір осында еңбек етеді. Содан кейінгі екі ұлы Роберт пен Эдик те, қызы Наташа да механизаторлықты қалап алды. Оларға іле-шала Елена, Владимир, Анна механизаторлық білім алды. Енді, міне, екі жылдан бері Геллерттер звеносын Наташаның өзі басқарады. Бәрі де шетінен еңбекшіл, ынтымақты, бауырмал. Әсіресе, қызы Наташаның жөні бөлек. Осы жылдар ішінде облыстық Советтің депутаттығына екі рет сайланып, Паша Ангелина атындағы сыйлықтың лауреаты атанды, Еңбек Қызыл Ту орденімен, «Еңбекте үздік шыққаны үшін» медалімен, ВЛКСМ Орталық Комитетінің «Алтын масақ», «Бесжылдықтың жас гвардияшысы» белгісімен наградталды,

Қазақстан Коммунистік партиясының XIV съезіне делегат болып қатысты. Енді, міне, ВЛКСМ съезіне делегат болып барып отыр. «Апырым-ау, ертеңгі тойыма әзірлеуім керек екен ғой. Барлығымыз бір бас қосып, дуылдасар шақ осы емес пе? Әрі келесі күнгі жұмыстың жайын да бәрі кең отырып ақылдасар» деп Марта Людвиговна ойдан серпіліп, орнынан шапшаң көтерілді.

«Шүкір, басқа балаларым да жаман емес, Наташамдай дүрілдеп тұрмаса да, жемісті еңбектері елеусіз қалып жатқан жоқ. Грамоталар, бағалы сыйлықтар алмағаны жоқ!» «Ардақты ана» погребке түсіп, қыс бойы жақсы сақталған тұздаулы қиярын, капустасын, помидорын шығарып, тойдың әзірлігіне кірісіп те кетті.

Түнделетіп жұмыстан ұл-қыздары оралды.

— Мама, Наташадан хабар бар ма? — деп, Елена мен Анна алдымен анасын төңіректеді.

— Әпкемізді сағынып қалдық. Онсыз ісіміз де өнбей жатқан сияқты. Жер де бізді бөтенсиді ме, қалай? Наташадай біз қайдан болайық! — деді Елена.

— Ол мұнша Москвада жатып алмаса, қайтеді? — деп Анна да сағынғанын сездірді.

— Съездің біткені кеше екен, ертең келіп қалармын деп телефон соқты, — деп анасы екі қызын емірене құшақтады. — Оны біз де сағындық, қыздарым!

Бөлмеге жаңа кірген Роберт:

— Жаңағы сөзіңіз рас па? — деп сұрады.

— Рас, Роберт, сүйінші, әпкем ертең келеді! — деп Елена анасынан бұрын жауап берді.

Кешкі тамақтарын ішуге отырған ағайынды Геллертер өте көңілді еді. Бәрі де жұмыстан шаршап оралғанын ұмытқан. Жүздері жадыраңқы, сөздері жарқын-жарқын. Бір кезде үйге:

— Кеш жарық! — деп Қазі кіріп келді.

— Ешкім арық, жолдас шеберхана меңгерушісі, жоғары шық! — деді Эдик қазақ тілінде.

Орталарынан орын алған Қазі:

— Наташаның съезден келетін кезі болды ғой, ә? — деп сұрады.

— Ертең кешке келіп қалар, — деді Елена.

— Жайша ма? — деді Роберт байсалды үнмен.

— Бір ақылдасатын шаруа бар еді, — деп Қазі Бекішев жымып отыр.

— Соңғы кезде ағаларымыздан гөрі Наташада шаруаңыз көбейіп кетті ғой, оған не себеп болды екен, Қа-

зи? — деді Анна ашық-жарқын күле сөйлеп, шешесінің шынтағынан түрткеніне мән бермеген күйі сөзін жалғап. — Бізге жезде болып жүрмеңіз!

Қази сасқан жоқ:

— Ой, Анна, сен осындай қызғаншақ па едің? Атағы жер жаратын әпкеннің маңынан жүру де оңай емес қой,— деді күліп. — Жұмыс бабы ғой, әйтпесе...

— Оны уақытында көрерміз,— деп Анна жымыып, сөзін бөліп кетті.

Екеуі де бұдан әрі сөз жарыстыруды жөн көрмеді. Геллерттер мұнда тың игеру жылдарында Қазалы қаласынан келген-ді. Бұл қала өзімен аттас теміржол станциясынан он екі километр қашықта орналасқан. Сырдария осы маңнан ағып өтетін. Апрель айында өзен жағасындағы тораңғы, жиде, изен, жыңғыл гүлдегенде, төңіректі хош иіс аңқып, мұрынды қытықтайтын. Онда өзінің осы үлкен балалары бауырмал қазақтармен бірге ойнап, сабақ оқып, бірге өскенін Марта Людвиговна мақтанышпен дәл қазір тағы да есіне алды. Содан ба, бәрі де шеттерінен қазақ тілін жетік біледі, тіпті, көбіне өзара да осы қазақ тілінде сөйлесіп жүргені. Көшіп келген жылы мұнда да қазақтар арасына түскенде, олар өз бауырларын қарсы алғандай күтсе, бұлар да өз туыстарына келгендей ыстық қауышып еді.

— Қази, тамақ алып отырсайшы,— деді ана қамқор үнмен.

— Рахмет пейіліңізге, Марта апай,— деп Қази әдеттегідей жайдары тіл қатты.

Келесі күнді бір үйлі жанмен бірге Қази да асыға тосқан еді...

Түс ауа бергенде орталық көшеден шаң шықты, шаң сейілгенде, келе жатқан жеңіл автомашина екені анық байқалды. Қызыл түсті «Жигули». Марта Людвиговна елендей орнынан көтерілді. Мынау партком секретарының машинасы болатын. Аудан жақтан келе жатыр. Наташасы да бірге келе жатпасын? Ол үйдің ауласынан шығып, күтіп тұрды. «Е, айналайын, Наташамды ала келген екен ғой» деп ананың жүрегі лүпіл қақты. Қуаныш лүпілі. Жүзі шырайланып, езуіне күлкі үйірілді. Осы қызы Экономикалық Өзара Көмек Советіне мүше елдері механизаторларының Тулада өткен жер жырту жарысына үш рет қатысып, бір алтын, екі күміс медаль алып оралғанда да, Целиноград қаласына өз аты жазылған

«Кировецті» «ноқталап» мініп келгенде де тап мұндай сабырсыздана тоспаған болар. Бұл Геллерттер өміріндегі ең үлкен оқиғаның бірі еді. ВЛКСМ XVII съезінің делегаты! Жас коммунист қыз үшін қалай қуанбады шешесі. Наташаның көз алдында өткен өмір жолын ой елегінен өткізіп болғанша, «Жигули» ақырын сырғып келіп, есік алдына тоқтай қалды.

— Мама! — деп Наташа есікті ашып түсе сала анасын құшақтай алды.

— Съезд қалай, Москва қалай? — деп Марта Людвиговна сұрап жатыр.

— Тамаша, мама, бәрі де ғажап! — деді Наташа көтеріңкі леппен.

— Ой, Марта Людвиговна, саламатсыз ба, балаларыңызды көрсеңіз, басқа жанды көзіңізге де ілмейсіз-ау! — деп совхоз парткомының секретары Ғабдолла Тайыпов та машинадан түсті.

— Ойбай-ау, қызыммен қауышып, есім шығып кетіпті ғой, — «Ардақты ана» шын қысылып қалды. — Үйге кіріңіз, Ғабдолла, шай ішіп кетіңіз.

Сол жылдың алтын күзінде Наташа Геллерт «Союз-22» космос кораблінің командирі В. Быковский мен борт инженері В. Аксеневтен құттықтау телеграмма алды, онда: «Егін орағында қол жеткен табысыңызбен құттықтаймыз. Мықты денсаулық, бақыт тілейміз!» — деген сөздер бар екен.

Владимир Иванович сонда әйелі Мартаға қарап:

— Ауа райы қолайсыз басталғанымен, жазға салым жауған көл-көсір жаңбыр қызымызды ұятқа қалдырмай, уәде үдесінен шығарды-ау! — деді мұртынан жымыып.

— Е, сен де айтады екенсің! Еңбексіз қай табыс өзінен-өзі келіп еді, маңдай терінді төкпей, қашан жер жомарт болып еді?! — деді «Ардақты ана» күйеуіне тойтарыс беріп.

— Мен — жеңілдім, сен — жеңдің! — деді отағасы тағы да жымыып.

2.

Наташа қысқа қидырған шашын көкшіл орамалымен таңып алды да, айнаға қарады. Көкшіл орамал көк комбинезонымен жарасымдылық тауып, ықшам да ашаң бойына қона кеткендей екен. Айнадан екі көзі мөлдіреп, қасы қап-қара, ақсары қыз қарап тұрды. «Сен, ертерек үйден шық, бүгін атқарар істер қаншама!» деп айнада-

ғы суретіне қарап күліп қойды. Осы кезде есік ашылып, анасының тұлғасы көрінді.

— Наташа, әлі кетпегенсің бе? — деді шешесі.

— Қазір шығамын, — деп есікке қарай жүре беріп, кілт тоқтады. — Мама, мен бүгін шеберханада боламын. Орақ таяуда басталады, сондықтан комбайндардың жөнделу сапасын тексеріп шығамын.

— Роберт пен Эдик сүдігер жыртып жүр ме? Бүгіннен бастап, жұмыс басында түстенетінін айтты.

— Иә, оларға алаң болмаңыз. Егін басында Анна мен Еленаға да жұмыс жеткілікті. Ақбөкендер қазып кеткен шаршылардағы ойдым-ойдым шұңқырларды тегістейді, оның өзі де аз жұмыс емес. Биыл ақбөкендер ерте оралды ғой, солардың «ісі» бұл. Оқа емес, жеріміздің сәні — ақбөкендердің де тіршілігі керек бізге, — деді Наташа ойын байсалды қалыпта түйіндеп.

Марта Людвиговна оның бөліп-бөліп айтқан сөздерін мұқият тыңдап алды да, қызының айна алдында біраз кідіру сырын жаңа ұққандай, жымың етті. «Е, бәсе! Шеберханаға барады екен ғой!» Шеберхана меңгерушісі осы үйге үйір, Наташаның кластасы Қазі Бекішев болатын. Бойдақ. Қызының да ол десе, жаны бөлек. Ұлдары да Қазимен дос, жолдас.

Бүгін ауа райы ашық, күн де онша ыстық емес-ті. Салқын жел бар. Алакеуімнен тұрып бар баласын жұмысына жөнелткен Марта Людвиговнаның көңілі жайланып, таңғы жанға жайлы самалды кеуде кере жұтып, есік алдындағы орындыққа отырған еді. «Ұлдарым мен қыздарым жаман өсіп келе жатқан жоқ. Шүкір, бәрі де аяғынан тік тұрып кетті. Үлкен ұлым Эдуард болса, жеке отау тікті, келінім де жаман адам емес. Ендігі бір ойының айналып соға беретін қазығы — осы Наташасы. Еңбегі жанып, Геллерттердің атағын шығарды. Әне, беделді-беделді мәжілістерге, съездерге қатысып жүр, жемісті еңбегінің айғағы ретінде ордені мен медалі бар. Осы атақ-даңқына қызығып, көз салушылар болмасын, онда қызының бақыты жана ма! Е, үй болып, отау тігу оңай, жарасымдылық тауып кету қиын. Жарасымды тұрмыс өміріңді гүлдетеді емес пе? Ал егер... Қой, ондай жеңіл шешімге келетін Наташа емес. Ақылы жетеді бұған!» деп ана енді күпті көңілін жұбата бастады. «Осыным не өзі? Бір жағдай болса, Наташа ақылдаспай жүр ме бізбен. Жоқ, ақылдасады. Сонша күйректенгеніме жол болсын». Марта Людвиговна орнынан көтерілді. Ары-

бері күйбендеп үй тірлігімен жүрді, бірақ ананың жаңа басталған ой толғанысы бітпеді. Қайта жалғаса берді. «Қази жақсы жігіт. Жаман атын естіген емеспін. Мінезі де жайлы. Оның үстіне Наташамен бір мектепте оқыған, әбден сыралғы». Оның ағасы Ғабдолла Наташаның званосында істейтін, сол есіне түсті. «Ағасы да бір мың болғыр жігіт, озат қомбайншы. Робертім Ғабдоллаға ілесіп отырсам «озаттар қатарынан қалмағаным» дейтін. «Былтыр он мың центнер астық бастырды» деп ол туралы Наташа да айтып отырғаны есінде еді. Роберт пен Эдиктің де көрсеткіші осы деңгейде болатын. Соны да есіне түсірді. «Биыл егін бітік шықты, міндеттемеден асып түсетін түріміз бар» дейді Роберт. Ал Наташада алдынала аптығу жоқ. «Алдымен міндеттемені орындау парызымыз. Одан асып жатсақ, тіпті тамаша!» дейді. «Е, бұлардың бәрі де сайдың тасындай, бір өңкей тәуір жігіт-қыздар болды ғой! Бәрі де Наташаның арқасы...»

Марта Людвиговнаны Наташаның кейінгі кездегі жүріс-тұрысы ойландыра берген еді. Тұрмысқа шыққалы жүргенін ана жүрегі сезеді. «Кімге?» Енді, тек осы сұраққа жауап алу ғана қалған сияқты.

Ана жүрегі алдамапты. Көп ұзамай Қази Бекішев пен Наташаның үйлену тойы ауылда дүрілдеп өтті.

3.

Қази мен Наташаның отау тіккендеріне бір жылдай өткен. Бұлар ол кезде совхоздың ескі үйінде тұратын. Марта Людвиговна кұнаралатып қызына соғып тұрады. Осы жерде құдағиы Сақыш та табыла кетеді. Ол да үйінде байыз тауып отыра алмай, келінінің айы-күні жеткенін ойлап, үй тіршілігіне септесуге келеді. Бұл жолы да ол Марта Людвиговнадан бұрын жеткен екен. Тершіген маңдайын сүртіп қойып, шай қамдап жүрген. Құдағиын көріп:

— Марта құдағи, төрлет, жоғары шық,— деді жылы қабақпен.

— Е, Сақыш құдағи, сіз де осында екенсіз ғой,— деп ол төрге озды.

— Наташа сенің қызың болса, маған келін, бірақ мен оны өз қызымнан кем көрмеймін.

— Е, оған дау бар ма! — деп Марта Людвиговна да жылышырай білдірді.

Екеуі әңгімелесіп отырып, шай ішісті. Бір кезде бас-

қа бөлмеде тынығып жатқан Наташа кіріп келді. Өңі солғын, қабағы салыңқы. Ол:

— Ене, Қазиды телефон соққан жоқ па? — деп сұрады.

— Жоқ, Наташажан, жайша сұрадың ба? — Енесі қалбалақтап қалды.

Келінінің қуқыл жүзіне қан тепті. Әлденені айтуға қысылатын сияқты. Соны аңғара қойған Марта Людвиговна сөзге араласты:

— Қызым, толғатып тұрғаннан саумысың?

— Білмеймін, солай сияқты ма... — деп, қабағын сәл шытқан Наташа столға отыра кетті.

Енеде жан қалмады:

— Ойбай, дәрігер шақыртайық, — деп телефонға жүгірді.

— Ене, алдымен Қазиды шақырыңызшы, — Наташаның үні ақырын шықты.

— Мақұл, айналайын, мақұл...

Сөйтіп, сол күні перзентханаға түскен Наташа келесі күні таңсәріде босанып, осы тұңғышы Жанаркүлін дүниеге әкеліп еді. Тұңғыш бала бұл үйдің бақытын бақытқа ұластырғандай, Наташа мен Қазидың қуанышында шек жоқ болатын.

Арада екі жыл өткенде Наташа Геллерт Ленин орденімен наградталып, СССР Жоғарғы Советінің депутатығына сайланды. Сол жылы бұл семьяға совхоз төрт бөлмелі кең де еңселі үй салып берді.

— Мама, — дейді Наташа Жанаркүлін ойнатып отырып. — Бақыт дегеніңіз — еңбекте екен ғой!

— Иә, — деді Марта Людвиговна. — Еңбек бар бақыттың бастауы ғой.

4.

Республика өмірінде өткен жыл үлкен той жылы болды. Қазақстанның Россияға өз еркімен қосылуының 250 жылдығы атап өтілді, СССР-дің құрылғанына 60 жыл толды. Әсіресе, партиямыздың Азық-түлік программасын қабылдаған май Пленумы — еліміздегі зор оқиға еді.

Пленумның Азық-түлік программасын қабылдауы Геллерттер үйінде де зор оқиға ретінде қабылданды. Осы кезде Марта Людвиговна Наташаға қайта-қайта:

— Биыл ғана емес, бидайдан жыл сайын тұрақты мол өнім алуды партиямыз ауыл еңбеккерлерінің алдына басты міндет етіп қойып отыр екен. Осыны ұмытпаңдар, — деп ескертеді.

— Рас айтасыз, мама,— дейді Роберт байсалды үнмен. — Біздің звено екі жылдан бері қатарынан астықтан екі жоспар беріп келеді. Мұның бәрі Наташаның еңбекті ұйымдастыра білуінен, резерв көздерін тауып, әрі уақыты тиімді пайдалануынан. Партиямыздың Азық-түлік программасында алға қойып отырған міндеттерді орындауға біз де шама-шарқымыз келгенше үлес қосамыз.

— Роберт дұрыс айтады. Бірақ Наташаның қайнағасы Ғабдолла Бекішев пен мына Аннаның күйеуі Сәрсен Жылқыбаевтың да бұл істе еңбектері елеулі болмақ. Өйткені екеуі де озаттарымыз ғой,— дейді Эдик.

— Оларыңыз да дұрыс сөз. Бірақ ағамыз Владимир де, әпкем Еленаның да жаман еңбек етпейтінін айту керек,— дейді Анна күйеуі жайлы айтқанда, ақсары жүзіне қан тепкенін сездіргісі келмей.

Сол кезде Наташа түйінді сөзін бір-ақ айтты:

— Бауырларым, бәріңнің сөздеріңнің жаны бар. Звеномызда артта қалушы бірде-бір адам жоқ. Бір кісідей жұмылғандықтан, табыс та мол, еңбек те өнімді. Ынтымағымыз жарасқандықтан осындай биікке көтеріліп отырмыз. Мамамыз дұрыс айтады. КПСС Орталық Комитетінің 1982 жылғы май Пленумы Азық-түлік программасын қабылдады. Бұл — өміріміздегі зор оқиға. Еліміз астықтың түсімін молайтуды алға қойып отыр. Осы іске үлес қосу әр совет адамының борышы. Соған біз де өз үлесімізді қосамыз деп ойлаймын.

— Иә, жөн сөз! — деді басқалары.

Марта Людвиговна балаларына қарап сүйсініп отыр. «Айналайындар, еңбек десе жанып түседі ғой бәрі де. Мына Аннаның да күйеуі жап-жақсы бала өзі. Еңбекшіл, табанды, байсалды, сөзіне тұрақты жан екен. Бұл қызым да сәтімен құтты орнына қонды ғой!» деп толғанған ана жүрегі елжіреді.

... Таң алакеуімнен Геллерттер егіс даласына қарай беттеп барады. Табиғаты әсем жердің жаны сұлу, еңбекшіл адамдары егіс даласында еңбек жырын тағы да шерте бастады...

ӨЗ ОШАҒЫҢНЫҢ ОТЫ ЫСТЫҚ

Шәми шешейдің шат-шадыман жүзінде ерекше бір толқу, тебірену, қуана қобалжу нышаны бар. Күле береді. Күле жүріп қалың түбіт орамалының бір ұшын тартқылап, түзете береді. Сәл тұрып үйге кіреді, сәл отырып қайта тысқа шығады.

Бір уақ есік алдында қазан-ошақты қолдарына алып, лапылдатып от жағып, бауырсақ-тоқаш пісіріп, бас-сирақ үйтіп той қамына қызу кірісіп кеткен қыз-келіншек, абысын-ағайындарының қасына келіп жөн айтпақ болады. Онда да жарытып еш нәрсе дей алмай, у-шудан сытылып қақпа алдына шығып сонау келін келер Марқа жаққа көз тігеді. Дабырласқан жастар бұл жерде де тыныштық бермей:

— Апа-ау, үйдегі шаруаға көз болсаңызшы, шаң көрінгенде өзіміз де хабар айтып, жетеміз ғой,— десе, енді бірі:

— Әлде, сүйіншіні қымай жүрсіз бе? — деп те әзілге басады.

Той, қуаныш үстінде бәрі де жарасымды емес пе, Шәми шешей оларға:

— Е, қарақтарым, сүйіншілеріңнің садағасы болайын. Қалағандарыңды алыңдар. Сағатбегімнің қуанышынан немді аяйын,— деп риясыз күле жауап береді.

Үйге кірсе, ағайын-туыс, абысын-жеңгелерінің ортасына түсіп, тағы да тұс-тұстан олардың әзіл-оспағының ортасында қалады.

— Үйбай-ау, келін түсіретіндей емес, өзің дәп бір қыз ұзататындай-ақ қобалжыдың ғой, Шәміш. О, несі... Қане, былай қонақ тауып отыр да, той қамыңды көрсет бізге.

— Рас-ау. Көрейік те...

— Қане, аш, әбдіренді.

— Е, бәсе, ел ортасында отырып, көрші совхоздың бір қызын қарсы ала алмаймыз деп қорқып отырсың ба? Әлде, қуаныштан есің шығып кетті ме? — деп кеу-кеу-лескен әйелдерге Шәми шешей не дерін білмей абдырап:

— Жоқ, а. Неден қорқайын. Бірақ он екі ұл-қыз өсіріп отырып, құтты босағамнан аттар он үшінші баламның қандай боларын ойлап, қобалжимын да. Қандай ортада өскен жан екен? Қанша дегенмен, кісі баласы ғой, біздің ортамызда тез үйреніп кете ала ма? Соны ойлап қобалжимын. Әйтпесе, алғашқы келінімнен аянып қаларым жоқ, — дейді.

— Е, қайтсін-ай!..

— Ойланатын түгі де жоқ. Еменәлінің қызы болса, топты қараның ортасында өспегенімен, әке-шешесінің үлгісін көрген, тәрбиелі бала.

— Рас-ау, рас...

— Дегенмен, қайтсін, шеше байғұстың ойлайтыны әменде осы ғой. Келіннің аяғынан демекші, әйтеуір, сүттей ұйыған бұрынғы татулық берекесі бұзылмаса, екен дейді де.

— Жөн ғой, жөн...

Бірі қолпаштап, бірі басу айтып жатқан әйелдердің әзіл-қалжың сөздеріне құлақ қоя отырып, Шәми шешейдің әйтеуір көңілі алабұртып, әр нәрсені бір ойлай береді. Іштей: «Қуанышым жалғаса берсе екен, құт берекем ортаймаса екен», деген ізгі тілеуді қайталайды. Әлі бір отауы шеттеп бөлінбеген үлкен шаңырағына бүгін келіп қосылар жас келінінің жақсы адам болуын, жарасым тауып кетуін қалап, іштей тілек тілейді.

Бір ғана өзі емес, барлық аналарға тән осы ізгі тілектен арыла алмай, бүгінгі қуанышына қоса алдағы күндеріне алаң болған жүрек қобалжуын жасыра алмай, Шәми шешей осылай мәре-сәре болады. Ел-жұрттың, баласының, тіпті, сырттай танып-біліп жүрген ағайын-туыстың айтуынша, тәрбиелі, инабатты бала сияқты. Сондықтан да, бір көруге асығып, мазасызданып отырғаны. Әйтпесе, той қамына алаң болар жайы жоқ. Ел іші, шіркін, қандай салмақты болсын көтеріп, қуанышты бөліп әкетуге бар ғой...

Бірауық отағасы Тұрысбекті іздеп, оның қараторы жүзіне барлай қарап еді, бір топ ақсақал-қарасақалдардың ортасында темекісін езуіне қыстырып, сабырлы, бей-

қам тұрғандай көрінді. «Е, еркек ойланып, толғанатындай шаруа ма бұл? Үйдегісінен түздегісі көп оларға не уайым. Жақсылық, жамандыққа күйіп, алаң болатын баяғы ана байғұс та...»

Осылай ойласа да, орнықты отырған отағасын көріп, көңілі орнына түскендей болды.

— Әй, мана әбдіреңді аш дедіңдер ме, ал ашайын. Көріңдер, қане,— деп көңілдене түпкі үйге беттеді.

— Ә, бәсе...

— Қолы ашық Шәми едің ғой, шашылшы бүгін бір,— деп бір топ әйел дуылдай, оның сонына ерді...

* * *

Боран ауылында бүгін үлкен той. Осы шаруашылықтың ірге тасын қаласып, отыз жылдан астам оның ыстық-суығына төзген, тек ауылдағы ғана емес, бүкіл аудандағы тұңғыш тракторшылардың бірі Тұрысбек ақсақал мен Шәми шешейдің үлкен ұлы Сағатбектің үйлену тойы. Бес ұл, жеті қыз тәрбиелеп өсіріп, ауылдастарының сый-құрметіне бөленген жандардың үйінде өтетін тұңғыш отау тойына жұрт әдеттегіден көп жиналған. Қоштап-қолдаушы ағайын-туыс, шаруашылық басшылары да ара-тұра келіп-кетіп: «Қалай, той қамы жақсы ма? Көмек қажет болса, қысылмай айта беріңіздер?»— деп қол ұшын беруге әзірлігін білдіріседі. Келіп жатқан тарту-таралғы да аз емес. Қалай да көптен күтілген тойдың дүрілдеп өтері анық-ты.

Әйелдер түпкі үйде дабырласып, Шәми шешейдің дайындығын тексеріп жатқанда, сырттан «алақайлап», есіктен ентелей үйге ұмтылған бір топ баланың даусы естілді.

— Сүйінші, апа, сүйінші! Жаңаауыл жақтан шаң көрінді!

— Келе жатыр, келе жатыр!

— Алақай, сүйінші! Келін келеді, келін!..

Сүйінші сұраған бала-шағаның алақандарына қолға іліккенін ұстатып, әйелдер де дүрліге сыртқа ұмтылды.

Расында, тізбектелген қою шаң шұбатылып, ауыл шетіне ілігіп қалған екен. Сағатбектің жора-жолдастары, ауыл жастары үлкен қақланың алдын тосып, екі қатар тізбектеле тұра қалыпты. Екпіндей келіп, анадайға тоқтаған алдыңғы «Жигулидің» есігін айқара ашып, алдымен Сағатбегі көрінді. Әкесіндей салмақты, сабырлы

болғанымен, қара торы жүзі күреңітіп, қобалжып тұрғанын анық байқатқандай еді.

Қолпаштап, қолтықтаған әйелдер Шәми шешейді де сыртқа жетелеп, ақ шілтер жібек жамылып, ұлының қолтығында имене басып келе жатқан келініне жақындатты. Орта бойлы, талдырмаш, имек қас, аққұба қыз ордендермен, медальдармен жарқырап, алдында тұрған болашақ енесіне ізетпен оң тізесін иіп сәлем берді.

— О, айналайын! Қадамыңа нұр жаусын, қарағым! — деп Шәми шешей келінінің бетін жапқан жеңіл жібекті көтеріп, маңдайынан иіскеді. Онсыз да қысылып тұрған аққұба қыздың екі бетіне қан жүгіріп, имене төмен қарай берген еді.

Одан әрі думанды той қызығы басталып жүре берді. «Жар-жар» айтылып, әң-күй үні шағын ауылдың аспанында түн ортасына дейін қалықтап, алысқа естіліп жатты. Бір ауылдың асыға күткен, ақ тілек жауған айтулы тойы осындай көңілді думанмен, көптің есінде қалатындай қызықты өткен еді.

Той тарқап, думан басылған бір танертеңгілікте, байырғы әдеттерінше елең-алаңнан тұрып, үй шаруасына араласатын, ертеңгісін өріп жұмыстарына, оқуларына кететін бала-шағасының шайын қамдауға кірісетін Шәми шешей көрші бөлмеден қоса тұрған келіні Құлиманды көріп:

— Ойбай-ау, жата бер, қарағым. Ертеңгісін бәрін қамдап, жай-жайларына жөнелту — қашанғы міндетім. Сен ұйқыңды бөлме, жарығым, — деп қорғалақтай беріп еді:

— Ене, апам бізді де ерте тұрып, шаруа қамдауға үйреткен. Қайта, сіз тынығып, ендігі шаруаны маған беріңіз. Сағатбектің де өтініші осы, — деп күлімдеген келіні өзіміне қазан-ошаққа араласып кетті...

Аспалы сағат таңғы алтының қоңырауын соқты. Іле кішкене радиоқабылдағыштан Совет Одағының гимні шалқый жөнелді. Кешікпей самаурын ызындады. Сырттан сүт толы шелегін көтеріп Шәми шешей оралды. Төргі үйден төсектен бірер күннен бері құяңы қозғалып, белі сіресіп қалған қайынатасы Тұрысбек тұра бастады.

Сәлден соң, үлкен шаңырақтың үлкен-кішісі түгел оянып, әрқайсысы өз қарекет-ісіне кірісіп кеткен.

Алдымен, алыс қырдағы егіс даласына сүдігер жыртуға кететін Сағатбек пен Зәуреш тыстағы тракторларын гүрілдетіп, дайын тұрған дастарқаннан асығыс шай ішіп,

аттанып кетті. Одан соң, орта мектептің жоғары кластарына баратын Мұрат, Сәуле, Серік пен Болат тұрып, төсек-орындарын жинап олар да үйден шықты. Төменгі кластарда оқитын Алма, Қарлығаш, Айнұр да ұйқысырап еріншектей орындарынан тұрғандарымен, үлкен тәтелерінің «бол-болынан» кейін еріксіз кекіл-шаштарын түзеп, сөмкелеріне бауырсақ-тоқаш салып алып, сабағына аттанды. Манадан бері әрқайсысына бір жүгіріп «өйт-бүйтпен» байыз таппаған Шәми шешей, бірінші класқа биыл барып жүрген сүт-кенжесі Айнұрды аулаға дейін шығарып сап, шалының қасына келіп шәйға отырған.

— Міне, балам, «балалы үй — базар» деген осы. Әр қайсының алдына шығып, артына түсіп тұрмасам, тамағымнан ас өтер ме? Ана болған соң осы, қарағым. Әйтеуір, бергеніне шүкір! Ал, енді шайыңды құй, шырағым...

Келін боп түскеніне бір жеті өтпесе де, балалы үйдің әдетімен шүпірлеген қайынсіңлі, қайынінілерінің тілін тауып, көңілдерінен шығып, шүйіркелесіп кеткен Құлиман күнде көріп жүрген мына опыр-топырға көзі үйрене қоймағанымен, ерекше бір татулық, сыйластықты көріп, көңілі орныққан сияқты. Бір үйде сонша бала жүріп, бірде-біреуінің артық үні, жөнсіз қылығы байқалмайды. Тіпті, мына төрт бөлмелі үйдің бар шаруасы да осы топ баладан артылмайтын сияқты. Осылай бәрі таңертеңмен топырлай сыртқа аттанса, кешкісін қайта жиналып, күні бойы көрген-білгендерін айтып, ерекше бір көңілділік орнайды. Әсіресе, кіші қайынсіңлілері мен інілері мұны жағалап, «тәте-тәтелеп» маңайынан шықпайды-ақ. Соның өзі бір қызық сияқты.

Шәми шешей болса, олардың бірде-біреуіне дауыс көтеріп, қабақ шытпай, қас-қабағымен жұмсап отырғаны. Жас келінге осының бәрі таңсық та, құпия. «Қалай тәрбиеледіңіз, қайтіп өсірдіңіз?» деп сұрай қоюдың тағы реті жоқ. Өзі іштей «Берекесі балдай ұйыған, тату-тәтті шаңырақтан бақыт тауып, жарасып кетсем» деп тілейді...

Қаймақ қатқан күрең шайды құмарта ұрттап, Шәми шешей де келінінің ішкі ойын оқып-тоқып отырғандай, оның инабатты аққұба жүзіне, ізетті де сүйкімді отырысына қарап: «Е, жаратқан, ұзағынан сүйіндіре көр!» деп шүкірлік етеді. Сөйтеді де, көз алдына өзінің осыдан отыз-қырық жыл бұрынғы дәл осындай, тіпті, бұдан да жас кездерін елестетеді...

Өрімдей он алты жасар отау несі атанған сол бір тұста бұл өстіп, дәл бүгінгідей он екі ұл-қыздың анасы атанамын деп, мүлдем ойлаған жоқ еді. Шүкір, ортасы толып, ошағы кеңіді. Ешкімнен кем болған жоқ. Үкіметтің жасап отырған қамқорлығы да ұшан-теңіз. Балалары да жетіліп, ұлының алды, міне, үй болып, отау құрып отыр. Жетілді деген осы емей, немене! Тек, бұлар біз көрген ауыртпалықты көрмесін де... Бүгінде арқа кеңіп, арттағы жетілген соң, бар қиындық бір күнгідей болмай, ұмытылды. Әйтпесе, бәрі де етек-жеңді сүйрете жүріп, бастан кешкен өмір жолдары емес пе?..

Ұлы Отан соғысының зардабын, оның салған жараларын қайта қалпына келтірісіп, Урал заводтарында біраз жыл металлург, болат құюшының көмекшісі болып істеген Тұрысбек тек 1948 жылдың күзінде ғана елге қайтып оралған-ды. Ер-азаматы селдіреп, қаусап қалған колхоз шаруасы толығымен бала-шаға, кәрі-құртан, әйелдердің қолына қарап, қаз-қаз басқан баладай, жаңа қалпына келе бастаған кез. Майданға кемінде бір аяқ, бір қолын немесе денсаулығын беріп қайтқан бірен-саран ер-азаматтың да арқасына түскен ауыртпалық аз емес. Әйтеуір, дәтке қуат.

Осындай жағдайда төрт мүшесі толық, жиырмадан жаңа асқан қылшылдаған жігітті колхоздың ең қиын да ауыр шаруасы күтіп тұрған еді. Ол да қаймықпай, келе қызу іске кірісіп кетті. Заводтан ала келген бір сөмке түрлі бұрау кілттерін, құрал-саймандарын шығарып, колхоз ұстаханасын қолына алды. Қажет кезінде соқа соңына түсті. Өстіп жүріп егіс басында көрші ауылдың қара торы, орта бойлы талдырмаш қызы Шәмиге жолықты. Таныстық соңы дүрілдеп өтпесе де, шағын да болса, шат-шадыманды тоймен бітті. Міне, содан бері бар ауыртпалықты бірге бөлісіп, бірге жасасып келеді.

1949 жылдың көктемінде сонау, үш жүз километр жердегі Зайсанға барып, тракторшылар курсы тәмамдап келген Тұрысбек, міне, содан күні кешеге дейін тракторынан түспей, отыз жыл тек осы шаруашылық қана емес, бүкіл ауданның жерін жыртып, соқасын сүйретті десе де болғандай. Кезінде күн-түн демей, бір колхоздан соң, екінші колхоздың жеріне ауысып, кейде, тіпті қызылшеке болып таласып-тармасып қалатын колхоз басшыларының тілегін жықпай, айлап үй көрмей кетуші еді.

Не керек, үйдегісінен түздегісі көп болды. Балалардың бар ауыртпалығын Шәми шешейдің өзі көтергені де рас. Әйтеуір, қайда жүрсе де, отағасы абыройсыз болған жоқ. Түтіні түзу, балалары аман-сау. Анаға бұдан артық қандай бақыт керек.

Енді, міне, әке жолын қуып, бір үйден үш механизатор шығып отыр. Ана Мұрат, Серік, Болаттар өсіп жетілсе, олар да сол ізге түспесіне, кім кепіл? Кейде үй ауласында үш трактор қатар тұрғанда, көршілері: «Бұл Тұрысбектің үйі совхоз гаражы болып кеткен бе, немене?» деп күліседі. Мейлі ғой. Ұлдарының өздеріне ұнаса болды да. Ал қыздары ше?..

Қыздары демекші, Шәми шешейдің үлкен қыздары Айман, Шолпан екеуі де Өскемендегі педагогика институтын бітіріп, бірі — мұғалім, бірі — комсомол қызметкері болып жүрсе, мына Зәуреші өзгеше мінез танытты емес пе...

Әлі есінде, 1976 жылы оныншы бітіріп, енді қалай болар екен деген оймен осындай бір дастарқан басындағы отырыста Тұрысбек ақсақал, қызына бұрылып:

— Ал, қызым, қандай ойың бар? Қай оқуға бармақсың? — деп жөн сұраған.

— Барамын, папа.

— Қайда.

— Өзіміздің училищеге. Өзіңіз сияқты механизатор боламын.

Қызының нық жауабына қуанып қалса да, сөзінің артын аңдамақ болған әкесі:

— Ойлан, ойлан. Оқуың жаман болған жоқ. Өскемен, тіпті, Алматы барам десең де, өз еркін. Қолыңды қақпаймыз. Қаражаттан да қысылмайсың, — деген.

— Жоқ, папа. Біз бірер құрбы келісіп, өзіміздің училищеге баратын болдық.

— Қой, әрі. Бір үйге екі трэктірші аз деп тұрсың ба? Қыз басыңа лайық кәсібіңді қала, — деп манадан бері естігеніне сенер-сенбесін білмей отырған шешесі сөзге араласты.

— Қызықсың, апа, оның қандай қиындығы бар? Ол неге қыз кәсібі емес? Әр жерден аты шығып жүрген механизатор қыздар аз ба?! Әне, анау Қәмшат апайды күнде естіп, телевизордан күнде көріп жүрсіз ғой, — деп Зәуреш өз ойын дәлелдей жөнелді.

Қызының берік тоқтамы осы екеніне іштей риза болған әкесі:

— Сөзің жөн, қызым. Қалауың сол болса, еркің өзіңде, — деп келісім білдірді.

Содан, қоңыр күз түсе Роза, Ғалия, Дәкен, Бақытжан, Нәзігүл және Зәуреш болып, ауылдың алты қызы Борандағы кәсіптік-техникалық училищеге оқуға барды. Механизатор мамандығын меңгеруге тілек білдірген ауылдың алғашқы қарлығаштары бірер жыл өткен соң да сол жұптарын жазбай ауданда, тіпті, облыста бірінші болып «Қарлығаштар» атты механизатор-қыздар бригадасын құрды. Бригадирі — Зәуреш.

Ал олардың істеген істері, жеткен жетістіктері шағын ауылдың шаңырағын биіктетіп, абыройын асқақтатты.

Зәуреш болса, қазір әкесіндей партия мүшесі, жас та болса табанды, тындырымды еңбегімен танылған қыз «Құрмет Белгісі» орденімен наградталып, ВЛКСМ-нің «Алтын масақ» белгісін өңіріне тақты. Тіпті, Демеубаевтар әулетінің абыройын асқақтатып, Қазақстан Компартиясының XV съезі мен республика комсомолының XIV съезіне делегат болып барып қайтты. Енді, міне, сонау Алтай қойнауындағы шағын ауылдан шығып, топты баланың ортасында өскен Зәуреш Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаты ретінде зор қоғамдық жұмыстарға да араласа бастады.

Осының бәрін көріп, біліп отырған Шәми шешей өзін әрдайым, шынайы бақытты сезінеді. Кезінде қызының механизатор болам деп құлшынғанына кейігенін есіне алып, еріксіз жымияды. Қызының өз жүрегінің қалауымен таңдаған ісіне, еңбегіне шын пейілмен риза болады.

— ...Міне, қарағым, «Әкеге қарап ұл өсер, шешеге қарап қыз өсер» демекші, бүгінде ұл мен қыз теңесті. Саған жарасатыны анау, маған лайықтысы — мынау деп бөлісетін емес, қандай іске болса да, құлшыныспен кіріскен адам өз бақытын табады.

Көпті көрген, көп жайды көкейіне түйген «Ардақты ана» ортасы толы ошағына, жаңа келіп түскен келініне үлгі болсын дей ме, осылай өткен өмір жолдарын көз алдына келтіре әңгімелейді. Сөйте отырып, «Осыншама топты баланы қалай өсіріп, қайтып тәрбиеледіңіз?» деген келінінің сұрағына лайықты жауап іздейді.

Ал оған сөзбен жауап қайыра алар ма?! Көре білген кісіге он екі ұл-қыздың ортасында ойландырап, өнеге болар жайлар көп. Өзі көрсін, өзі көңіліне түйсін.

Шәми шешей өз ошағына он үшінші баласындай болып қосылған жас келініне қарап, аналық мейіріммен

осылай толғанады. Бар анаға тән абзал жүрекпен алғашқы күннен алдағыны ойлап, болашақты болжайды. Балдай тәтті татулық, бірлігінің арасына иненің көзіндегі сызат түспеуін тілейді.

Осының бәрін біліп, танып отырмын дегендей Құлман да үнсіз бас изеп, «Ардақты ана» орденін омырауына қадап, ауылдың сыйлы адамына айналған енесі мен отыз жылдан аса трактор тізгіндеген еңбек ардагері, қайынатасы Тұрысбек ақсақалдың әжімді, ойлы жүздеріне құрметпен қарап, оларға деген ілтипаты арта түскендей болады. Іштей ол да: «Осы екі кісінің көңіліне қаяу түсірмесем екен, маған бола қабағы шытылмаса екен», деп тілейді.

Осылай бірін-бірі ұғынысқан үнсіздікті тағы да Шәми шешей бұзып:

— Е, ошақ қасы, от басының берекесі қашан да әйелдерге байланысты. Ендігі тізгін сендердікі. Сағатбегім екеуің арттағы іні-сіңлілеріңе бас-көз болып, қабақ шытыспай, ынтымақты өмір сүрсеңдер, бізге одан артық бақыттың керегі жоқ. Құдайға шүкір, қауқарымыз қаша қойған жоқ. Қиналып, қысылған кездеріңде ақылшы, қамқоршы болуға әлі де жараймыз. Он екі баланы өз құрсағынан өргізсе де, он үшінші бала бола алар ма екем деп күдіктенбе. Сенің бұл босағаны аттағаның, менің он үшінші құрсақ көтергеніммен бірдей. Осыны ұқ, жарығым! — деп тебіренеді.

Ағынан жарылып, бүкпесіз сыр шерткен ана жүрегінің осы бір сәттегі ыстық лүпілін, пәк сезімін аңғару қиын емес еді.

... Қою шай, дәмді шай ұзақ ішілді. Қайынатасы мен енесінің көңілін тауып, олардың ұлағатты сөздеріне ден қойған жас келін жарастығы келіскен қос ардагердің әжімді жүздеріне қызыға қарап, олардың ұзақ та өнегелі өмірлеріне сүйсінгендей.

* * *

Шын бақыт пен жарастық, ынтымақ орнаған осынау кең босағаның көл-көсір қуанышқа толы келбетінен біздің мына бақытты заманымыздың, бейбіт те берекелі өміріміздің бар көркі, жарқын да жасампаз бейнесі жарқырап, айқын көрініп тұрғандай...

Гүлзия Пірәлиева

АМАНАТ

Поезд ақырын жүріп келеді. Вагонда іркес-тіркес отырған жұрт оның мимырт жүрісінен әбден мезі болып, мызғи бастаған. Қастарындағы жандардың жұпынылығы мен жаралы жауынгерлердің ыңырсыған үндері жүректерін жаныштап, еңселерін езе түседі.

Вагон бұрышында тығыла түсіп, қолындағы құндақтаулы қызы бар ана да отырған орнынан тапжылар емес. Тәтті ұйқы құшағындағы сәбиін тосын соққыдан сақтайын дегендей, еппен еңкейіп қыса түседі. Тап қазір төбеден бомба түссе де, «маған түссін» деп, бүкіл денесін бүге бір уыс болып қалыпты. Поезд солқ ете қалғанда, қолындағы сәбиі селк етіп, шырылдап қоя берді. Ол түймелі көйлегін тез ағытып, көкірегін сығымдай нәресте аузына салғанмен, мына соғысқа лағнет айтып ашынған ананың алпыс екі тамыры иімей, біраз әуреледі. Баланың тәтті ұйқысы бұзылып, қолды-аяққа тұрмай, шырқыраған даусы ананың тұла бойын мұздатып, шеке тамырын шымырлатып жіберді. Әрі елдің елірген екпіндерінен үріккен екі ұлы қосыла жылап, вагонды азан-қазан етті. Қас-қабағы қатулы, қатқан қара келіншек балаларының қайсысын жұбатарын білмей састы. Жасына жетпей әжім торлаған жүзін бір қолымен басып, бір қолымен құндақтаулы қызын құшағына қысып ұстаған ананың кейпі кім-кімнің де көкірегіне қайғы-қасіреттің қара бұлтын орнатары сөзсіз-ді. Бірақ қасындағы екі аяғынан айрылып, соғыстан қайтқан жауынгердің бірі:

— Жылама, інішек, жылама. Жігіт те жылай ма екен. О, болмайды, жараспайды ол жігітке. Кел, келе

ғой, ертеқ айтып берейін,— деп балалардың басынан сипап, жанына отырғызды.

Осы бір жылы жапар, жылы сөзді күткендей, екі бала көз жастары мөлт-мөлт ете жаңағы жігіттің қамқор құшағына енді. Мінгеннен қастарында жатса да, жақ ашыспаған ана қас-қағым сәттік қарбаласта жылы сөзімен қол ұшын берген қараторы қазақ жігітіне жылы шыраймен қараған. Тілі басқа болса да, тілегі бір жігіттің екі ұлын бауырына баса айтқан ерлік жайлы ертегісі бала түгіл мұны да елітіп алған еді. Ол емізулі қызын ұмыта, мұң қаптаған қара көздерін қадай, аса бір ілтипатпен тыңдады.

Жаралы жігіттің майда қоңыр даусы әлсіздерге әл бергендей, тіпті, әмір еткендей әсер етті. Тәтті тіршілігін тас-талқан еткен соғыстан жүдеп-жадаған, жұпыны киінген жұрт жаңа бір үміт отына малынғандай, мазасыз мұңнан арыла бастады. Бәрі де жігіттің ертегі емес, ерлік туралы толғаныс тудырып жатқанын жан жүректерімен сезініп, жанына жинала бастады. Жігіт өрт қаптаған шайқас шебінің шерін тарқата отырып, ара-арасында басынан кешкен қызық оқиғаны айтып, күлкіге де көмді бұларды. Бірақ, жігіттің көңіл аулаған көңілді әңгімесін жұрт жүректері жарыла күлмей, жымиып қана тындап отырды.

Бұлар сонау таулары көкпен көмкерілген Қавказ жерінен шығып Қазақстанның дархан даласына енген, ең бірінші станцияда жол бойы жігер бере, жалынды сөздер айтқан асыл ағаларын бір топ арбалы адамдар алып кетті. Вагон іші тағы да азан-қазан. Ақ жаулықты аналар мен аппақ сақалдары кеудесін жапқан қарттар, олардың қастарындағы кескен томардай болып, теңкіп жатқан жігітке поезд тоқтасымен-ақ лап қойды. Оның жол бойғы сөздері қандай қайратты болғанмен, ойлы жүзінде бір мазасыз мұң бары бағана-ақ байқалып еді. Бірақ ауыл адамдарымен қауышқандағы жасаураған жанары келіншегі кеп, кеудесіне құлағанда жалын шашып, жайнап кетті. Қоштасарда ол, бұларға «Бауырларым, сендердің болашақтарың әлі алда. Жеңістен үміт үзбеңдер. Білем, сендер бақытты боласындар. Қонақжай қазақ елі сендерді еш ренжіте қоймас. Бір тілім нанын бөліп жемесе, мені осында жерлеп кетіндер. Жатсынбаңдар, бір үйдің жанындай сезініңдер өздеріңді. Тек, сеніңдер, сендер, жауынгер сөзіне! — деп беттерінен сүйген. Вагон іші толқыныстан тербеліп, барлығы көздеріне жас

алған. Қолындағы қызын құшағына қысқан, қос жанарынан жылымшы жас аққан ана да поездың тарс-тұрс жүрісіне тербеліп кете барды. Оларды басқарып келе жатқан қияқ мұртты кавказдық жігіт пен жирен шашты орыс бұларды елеусіздеу бір станциядан түсіріп, қарсы алуға келгендерге тапсырды да, өздері ілгері жүріп кетті.

Айнаның анасы қырық бірінші жылдың жазында эвакуациямен, бүкіл ауыл-аймағымен Қазақстанға көшіп келгендігі жайлы айтқанда, әңгімесін үнемі осылай бастайтын.

— Сұр шинельді фашистер бізге шабуыл жасаған шақта, сен қырқыңнан жаңа ғана шыққан қыз едің,— деген еді анасы Айнаға, ұзатылайын деп отырғанда.

— Иә, қызым, сол жылдары қазақ елі қол ұшын беріп қараспаса, сүйегіміздің қайда қаларын бір құдай білсін. Өткен жайды несіне айтып отырсың деп ойларсың, бәлкім. Оның себебі бар. Ертең ерге шығып, жат жұртқа жүргелі отырсың. Сондықтан саған әдейі өмірбақи осы өсиетімді ұстансын деп айтып отырмын. Ол жерде де мына бауырларындай қазақ халқымен қоныстас боларсың. Соларды сыйлап жүрсең, мәңгі-бақи разымын.

Сенбейсің, тіпті, сенбейсің. Шіркін-ай, сол кездің адамдары да бір киелі жандар екен-ау?! Рухы биік. Еңселерін басқан қайғыдан қанаттары қайрылмаған қазақ жұрты бізді тап мерекедегідей, мол мереймен қарсы алып еді. Қайдан алған десеңші, соншама қажыр-қайратты? Тап бір майданнан жеңіспен оралған жауынгерлері не туысқандары келгендей-ақ ат-арбаларымен алдымыздан күтіп алды. Ауыл өкілі бізді әр үйге бөліп жатты. Ал мен болсам: «Үш бірдей баламмен кімге сиям. Әрі ертеңгі күні еңбек ет десе, емізулі қызымды қайтем» деп жұртқа жақындауға жүрексініп тұрғам. Менің жан күйзелісімді сезген бір қазақ әйелі қасыма келіп: «Құрбым, емізулі баламен қолбайлау болам деп тұрмысың? Қорықпа, менде де үшеу, арасы бір жастан. Жалғыз өзіме қиын соғып жүр еді. Енді екеулеп бағамыз балаларды. Бір-бірімізге сүйеу болармыз. Жүр, құрбым,»— деп, менің жауабымды күтпестен біреуін көтеріп, біреуін жетелеп алға түсті. Мен қайырымды қазақ әйеліне алғысымды айта алмай, абдыраған күйі үнсіз соңынан ілестім. Жат жанның құшағында жатырқамай, жыламай келе жатқан ұлымды көріп, іші-бауырым езіліп, егіліп жылап келем. Қазақ әйелі жасы қырыққа келген, денесінде пышақ қырым еті жоқ, соған қарамай аса қайратты көрінді. Бидай

өнді, әдеміше келген әйелдің көтеріп алған ұлымды әңгімеге тартып, әр нәрсені суыртпақтап сұрап, анда-санда тәмпіш мұрнынан түртіп қойғанында да сондай жылылық бар.

Оның жолдасы елдің ер-азаматтарымен бірге соғыс басталысымен-ақ майданға аттаныпты. Содан ай аралатып үшбұрышты хаты кеп тұрады екен. Кішкене үш бөлмелі жер үйінде үш баласымен бір өзі. «Біз келеді» дегеннен-ақ бізге арнап бір бөлмесін босатып қойыпты. Өздерінің бес-алты көрпе-жастықтарын теңдей бөліп, біздің бөлмені тап-тұйнақтай етіп жинапты. Келіншек келісімен ашытып кеткен нанын көмді. Бізді балалары отырған тері бөстектің үстіне көрпе салып, «тынығындар» деп отырғызды да, өзі жүгіріп жүріп ошағына отынын қалады. Жас балалар ойнап отырса да бізден көзін алар емес. Менің балаларым да жуық арада оларға жуыса қоймады. «Мұншалық арып-тозған адамдар қайдан келді, бұлар кімдер, өзі?» деген сауалдар сәби жанарларынан анық аңғарылады. Келіншек тәпеншеден алған ыстық нанын бірінші бізге берді. Екі күннен бері нәр татпаған біз оны сол заматта-ақ жеп қойдық. Ар-ұятты ұмыттырған аштық бізді тағы да ошаққа қаратты. Келіншек көпке дейін жапқан нанының алғашқысын бізге беріп жүрді...

Көп ұзамай бір үйдің жандарындай, бауыр басып кеттік. Ол әзірбайжан деп алшақтатқан жоқ, біз қазақ деп қашқан жоқпыз. Қайғы қуанышымыз да, тіпті, қазанымыз да бір болды. Иә, солардың сүйеуі арқасында ғой, міне, құдайға шүкір, адам қатарына қосылдық. Мұндай меймандос, қайырымды халықты қадірлеп, құрмет тұтпай бола ма?

Е, қызым-ай, сол бір сұм соғыс салған зардаптар аз ба, адамға? Иә, қайғысы қорғасындай қырқыншы жылдардан бері қазақ халқының қамқор құшағында өсіп, бойжеттің, қазақ тілінде қара танып, әлем құпиясын білдің. Енді, міне, есейіп, ерге шыққалы отырсың. Қарттардың алдын кесіп өтпе, баланың көңілін қалдырма. Осыны біз сендерге айтсақ, сендер өздеріңнен өрбіген ұрпақтарыңа аманат етіп жеткізерсіңдер. Ал қазақ халқының алдындағы парыз ол өмірде өтелмек емес. Өйткені, өткенді өтеу мүмкін емес қой.

Сол таңда қызы да бөлмесінде қалқып отырып, қалың ой құшағында таңды атырды. Бұла бойжеткенге

тұңғыш табалдырығын аттағалы отырған болашақ босағасы, ертең кешке өткелі отырған той жайлы ойлары тыныштығын алып, ұйқы бермеген. Айнаның көз алдына қаршадайынан қуыршақ ойнап, анасының қуырып берген бидайын бөле жеген құрбы қыздары келді. Олардың ауылдағы бір үйге келін түссе, өз шаңырағын екі-үш күн көрмей, сол үйде қона жатып, иіс сабын, бет орамал секілді салт-сыбағаларын алатындары есіне түсіп, езуіне күлкі үйірді. Сол сәтте ертең мені де құртақандай қыздар қоршап, қызықтап отырар-ау деген ой жылт етіп, тағы да жымиып қойды...

Иә, Айна алғаш ақ жаулық тартып, өзінің өмірлік ақ босағасын аттаған күннен бастап, оны көршілері есік көрсінге бірінен соң бірі шақырып, аз ғана уақытта-ақ араласып кеткен. Бойында бұла күші бар жас келін қолын қусырып, қосағының аузына қарап отырмай, Шымкент облысы, Түлкібас ауданына қарасты Қуйбышев атындағы колхоздың балалар бақшасына тәрбиеші болып орналасты. Оның әрбір күні күміс күлкілі балалар мекенінде мерекедегідей өтетін. Айна көп балалы үйде тәрбиеленгендіктен бе о бастан-ақ бауырмал, балажан еді. Соны сәбилер де сезді ме, Айнаға бірден бауыр басқан. Күнде алакеуімнен тұрып, сиырын сауып, шайын даярлайтын да, ата-енесін таңғы асқа шақыратын. Өзі бір-екі шыны шайын ішер-ішпестен көше күзететін. Өйткені, қос ат жеккен көк арба алдымен Айнаны алып, көшенің басынан-аяғына дейін бала жинайды. Мұның өзі қызық көрінетін Айнаға. Төбесі брезентпен бүркеліп, жан-жағы ою-өрнектермен нақышталған көк арба көшеде көзге шалынса-ақ болды, колхоз тұрғындары жұмысқа жинала бастайды. Таңғы ұйқыларын қимай, жылап оянатын балаларын асығыс киіндіріп, әкеп тапсыратын. Әрбір ананың «айналайын, келінжан, оң көзіңмен қарарсың» деген тілектерін барынша адал ақтағысы келгендей, әр таңын жұмысқа деген тастүйін тиянақтылығымен қарсы алатын ол бар балаға әуелден-ақ бірдей, «оң көзімен» қарайтын. Қанша жылап айрылса да, аналары көзден таса бола Айнаны айналшықтап, әр нәрсені бал тілдерімен былдырлаған балғындармен сөйлесіп кетеді. Кейде бауырсақтай борсиган білектерімен мұның мойнынан құшақтап, еркелегендерінде ет-жүрегі езіле: «Ана атаулыдан артық бұл пәниде бақытты жан бар ма екен?» деп ойлайтын.

Балаларының қолына бақыт құсы боп қонғаннан-ақ өз қыздарынан кем көрмей, келін деп кемсітпей, қамқор құшақтарына алған Хасан атай мен Шашты шешей ол дегенде шығарға жаны бөлек-ті.

Айнаның көз алдынан тұңғышы дүниеге келген күн көпке дейін кетпей, көкірек сарайында әдемі бір ән сазындай, мәңгі сақталып қалған...

Бір жетіден соң екі адам боп оралған Айна шаңырағына мол шаттықты ала келгендей сезінді өзін. Балаларының бәрі есейіп кеткендіктен, тірлігі тыныш тұрақтары бала уілінен кенеттен көңілденіп, көңіп сала бергенде, Хасан ақсақал мен Шашты шешейдің бақыттан бастары шыр айналған. Өзінің туған анасы Айнадан да қызғанғандай, қорғаштаған немерелерін ертелі-кеш ермек етті. Айна өзін ана деген ардақты есімге ие еткен қызын қолына тек емізерде ғана алатын еді. Құндақтағы қызын қырқынан шығарарда атасы бір қойдың басын шалып, енесі төңіректегі кемпірлерді түгел шайға шақырды.

Ата-енесінің қызына деген ерекше махаббатына қуанған Айна көп ұзамай белін бекем буып, жұмысына шыққан. Ата-енесінің арқасында бала бағудың қиындығын көрмеген ол базарлы бала бақшаны әбден-ақ сағынып қалыпты. Екі-үш күндей елден ерек ерте тұрып, көк арбасын күзетіп көзі талды. Сол күндері уақыт та өтпей, көк арба да әдейі кешігіп келетіндей көрінді. Ол көк арбаға мұнтаздай киінген балалардың отырып, кешке кірқожалақ болып қайтқанын, әрбір ананың жасырып айтса да, бір-бірінің аузына түкіріп қойғандай аманаттарын естіп, бал тілді балалар ортасында отырғанын ол бақыт санайтын.

Сөйтіп, Айна төртінші қызын босанғанға дейін салт кісідей жүрді. Өйткені, Рүстемі мен Сонасы да ата-енесінің аялы қамқорлықтарында өсті. Мұның мойнына тек тамақтандыру ғана мінген. Әскери борышын өтеп келген қайнысы Мұрғыша Мариямға үйленіп, әке-шешесінің қолында қалды да, бұлар бөлек шықты. Ата-енесі ұлы Рүстемді бауырларына басып, өздеріне бала етіп алды. Енді екі бала мен бір үйдің тіршілік тауқыметі бір өзіне түскен. Тұңғышы Гүлбайы да осы кезде жетіге толып, жұмсауға жарап қалған-ды. Бұл жұмыстан келгенде, үйдің бәрін айнадай етіп жуып қоятын да осы қызы еді. Үйдің үлкені болғасын ба, өзі жас та болса, жауапкершілікті жақсы сезінген Гүлбайы сіңлісі Сонаны, жаңа үйде дүниеге келген Гүлзахираны да өзі асырап, өсірді. Еншісің

алып, бөлек шыққанда босанған Гүлзахира ғана Айнаға ана болудың бақытын, бала бағудың бейнетін көрсетті. Алғашында балғын бөбекті жуындыруға жүрексініп, жүз шақырымдағы енесін шақырып, көріп алған-ды. Бірақ ол кісі барда батыр да, жалғыз қалса қорқақ. Әйтсе де, жас келіншек қайта-қайта енесіне жүгіруге ұялып, өз әрекетін жасап, бала күтіміне төселе бастады...

Соңғы күндері қолды-аяққа тұрмай, жылай берген соң шыдамы таусылып ол көршісі Айша апайды шақырған.

— Төртіншінді туғанша бала бабын білмеймін дегеніңе кім сенеді, сенің. Әшейін қорқақтығың ғой. Әй, жылауық қыз, келе ғой, не болды саған, кәне, кәне,— деп көрші кемпір сәбиді қолына алып сілкілеп еді, көз жасы сап тиылды. — Келінжан-ау, мынауыңның жауырыны жабысып қалыпты ғой. Жуындырғанда жауырынын жазып қою керек. Ысқылағанда да, қатты ысқыласа, еті тірі болып өседі. Өйтпесе, еті піспей, сәл нәрседен жарқаттанып жүреді. Әй, келін шырақ-ай, енеңе әбден сеніп кетіпсің ғой. Баланың осындай қиындығын көрмесең, қызығы бола ма?

Балбырап ұйқыға кеткен Гүлзахираны қымтап Айша апай кетіп қалған. Айна ұялғанынан жерге кіріп кете жаздады. Қызы сол түні бойы тырп етпей, тыныш ұйықтады. Айна да мерзім-мерзімімен тамақтандырып, таң ата бесікке басын сүйеген күйі қалғып кетті. Иә, ол осы қызында ғана өзін нағыз ана сезінді. Азабымен тәтті болатын баланың тұңғыш рет түн ұйқысын төрт бөліп мазасыз михнатын кешті. Әйтсе де көздерін жылтыратып мұның омырауымен ойнаған кішкентайы түні бойғы қиналғанын әп-сәтте ұмыттырып жіберді. Қызын құшағын на қысып, мейірлене иіскеді. Бұл қызы басқа балаларындай емес, түсі ақсары еді. Атасы алғаш көргенде-ақ: «Ой, мынау сап-сары қыз ғой. Кімге тартып кеткен, ә? Осы сары қыз?» деп күлген. Содан соң-ақ, оның аты куәлігінде ғана Гүлзахира да, ел аузында Сарықыз болып кетті. Жас сәбидің ыстық-суығын бар баласынан көп көргендіктен бе, осы қызы өзінің сүйіктісі. Айша апайдың ақылымен тұзды сумен көп шомылдырған сәби шынашақтай болса да, өте шымыр болып өсті.

Жалпы Айна да, жолдасы Гүлбала да балаларын беттен қағып, жасық етіп өсірген жандар емес-ті. Балаларының бәрі де биязы, өте бауырмал. Сарықыздан соң дүниеге келген Абдол, Мәдина, Фарид, Асан, Үсен, Фа-

тималарды Гүлбайы мен Сонасы сүйрелеп жүріп өсірген. Он бір баланы тәрбиелеп, өсіру бір басына аздық етпесе де, ол өзінің сүйікті мамандығы — тәрбиешілікті тастаған жоқ. Үйде де, түзде де балаларымен бірге болатын ана өмірді оларсыз ойлап та, елестетіп те көрген емес.

«Ардақты ананың» бар арманы тек осы балаларының бақыты. Ал тәрбиеші ананың арманы таза тіршілік иелерінің татулығы, бейбіт өмірі. «Ардақты ана» атанған тәрбиеші, эзирбайжан әйелі Айна Аллахбердиеваның бір өзінен өрбіген он бір ұл-қызы бүгінде саналы совет азаматтары. Тұңғышы Гүлбайы тұрмыс құрып ана атанса, ұлы Рүстем Сайрам ауданының орталығы Белые-Водыдағы кәсіптік-техникалық училищені бітірді. Ойы училище берген жолдамамен астанамыздағы архитектуралық институтқа түсу, ал Сарықызы болса, Шымкент қаласындағы тігіншілік курсты тәмамдап, еңбекке араласты. Ал бұлардан кейінгі кішілері мектепте оқып, бала бақшада тәрбиеленуде.

Айна шешесінің аманатын ешқашан ұмытпай, орындап келеді...

Жақыпжан Нұрғожаев

АҚЛИМАНЫҢ БАЛАЛАРЫ

Бөдене ауылының тұрғындары Құлжаппаровтар семьясын — «механизаторлар әулеті» деп атайды. Тоғыз бала өсірген Төлеген мен Ақлима көп жылдар бойы осы ауылда механизатор болып еңбек етті. Олардың тұңғышы, «Долан» совхозының озат механизаторы Жұлдызды облыс жастары Қазақстан комсомолының XV съезінің делегаты етіп сайлады. Құлжаппаровтардың одан кейінгі ұлы Құндыз да механизатор. Ал екінші ұлдары Күліпхан кәсіптік-техникалық училищеде механизатор мамандығын меңгеріп жүр.

... Қол ұстасқан екеу шалғынды жапыра жүгіріп келеді. Демдері бітіп, кеудеге симай, тайша тулаған қос жүрек кластас құрбыларына асықтырады. Әлдері бітіп, әу деген үндеріне даланың сағымы қамал болып тағы да естіртпеді. Қыз қолындағы қызғалдақты көкке көтеріп: «Қыздар, қыздар!» — деп тағы айқайлады. Сонда ғана орманға кіруге жақын қалған алдыңғы топ іркілді. Әркімнің қиялын ала қашқан жастықтың тұнық бұлағы тағы да тулай ақты. Қол ұстасқан екеуі жеткенде, әлдебір құпиялы әңгімесінің аяғы бітпей, жамырай күлді. Жұлдыз екеуі кейіндеп қалғанына аздап қысылып тұр. Олардың не жұмбақтап, кімді кімге теңеп тұрғанын анық түсінді. «Құрбылар, қателесесіңдер» деп ақталудың қажетсіздігін ойлап қойды. Жұлдыз құшағындағы қызғалдақты бөліске салды. «Берші, болашақ актрисаға өзім тапсырайын» деп қолынан бір шоқ гүлді жұлып алды. Мұрат: «Жоқ, мен мұны гүл бағбаны болатын Жұлдыздың өзіне ұсынайын» деп құрбысының құшағын қайта гүлге толтырды. Бәрі мәре-сәре. Төрт құрбы бөлі-

ніп оқшау шықты. Аспанда тырналар тізбегі көрінді. Құс қанатының суылы құлаққа келгендей, ол тап қазір мына тырналардай аспан әлемінде қалықтап, алысқа самғағысы келіп кетті. Ұшқыр қиял тізбектелген тырналармен жарыса ұшқанмен, ертең бәрібір уақыт көшіне еруге тура келетінін ойлап қойды.

Мақсатқа, арманға бізде қарсы тұрар тосқауылдың жоқ екенін түсінгендерімен, әркім ертең-ақ өзіндік қамқарекетін күйттейтіні анық. Төртеудің ең шеткісі Сәуле басын көк шалғыннан жұлып алып: «Жоқ, Жұлдыз, сені механизатор болып қалуға қимаймын. Жастықтың ең қызық шағы — студенттік шақ. Одан қалай ғана құр қаласың?» Ол көзін қайта ашты. Мамырдың маужыраған бояулары да жоқ, қызылды-жасылды киініп серуен құрған кластастары да көзден ғайып болыпты. Тек көрші бөлмедегі радиоқабылдағыштан «Көзімді жұмсам да көрем сені...» деген ән жолдары естілді. Жұлдызды өткенге жетелеген бал сезім орнынан қозғалтпай, баурап алды. Әр кластасының күлкісі, қызық мінезі еске түсіп, сыршыл көңілдерімен сыр ақтарысып жатып қалды.

— Жұлдыз, бүгін жүзің неге алабұртып кеткен? Жоқ, әлде сырқаттанып қалғансың ба? — деп осы кезде жанына келген анасы қызының маңдайына алақанын басты. Ол көзін жұмып, шешесінің алақанынан сүйді.

— Жай, әншейін, кластастарымды ойлап жатқаным ғой. Сағынғаныммен, қолдан келер не бар? Совхоз жұмысын тастап, қала аралап кетудің жөні тағы жоқ.

* * *

Тыстағы сақылдаған аязға шыққысы келмейтіндігін білдіріп алмайын дегендей, ширақ басып барып ауладағы қармен бетін үйкеледі.

— Ал мен кетім. «К-700» мінген сен-ақ бар сол Тасқұдыққа. Шеберханада трактор жөндеу осы суықта әлдеқайда артық, — деді Құндыз. Ол әпкесінің еңбегіне сүйсінгенмен, «үлкен тракторды маған неге бермейді?» деген өкпесі де бар еді.

Айтса айтқандай-ақ, оның «тепсе темір үзетін мығым жігітпін, әскери міндетімді де өтеп келдім, көшеде жүрген көкбалақ бала емеспін, ұлым Алмастың тілі шықты, білмеймін, осы басшылар маған неге сенімсіздік танытатынын?» деген ойы да жоқ емес. «Әттең, қолға бір тисе ғой, ақ қарды бұрқыратып отар-отарға жемшөп жеткізіп,

малшылардың алғысын алар едім». Бұл шеберханада жүргенде де оның ойынан кетпеді.

Тете болғандықтан, үйде көп жағдайларда Құндызбен келісе алмай қалатыны да бар. Бірақ Жұлдыз оны әлі бір ренжіткен жоқ. Кейде оның қолы жұмыстан босай қалса, өзі қызыққан үлкен трактордың тетіктерін бұрап, майын ауыстырып, қамқор болып жүргені. Рахметін айтса, «далада тоқтап қалып, шыж-быж болып жатпасын дегенім ғой. Әйтпесе, қайбір қолым қышып бара жатыр дейсің» деп, көлгірси қалатын мінезі де бар. Жұлдыз мұндай сәтте үлкенмін деп көкірек ұрмай кішірейе салады. Бұл мінезіне әбден үйренген іні-сіңлілері де шаршап келді-ау жоқ, мойнына асылып, алған «бестік» «төрттіктерін» айтып, бірі — кітап, бірі — дәптер, ең кішісі Меруерт «қуыршақ әпер» деп абыр-сабыр болады. Үйдегі баланың үлкені болғандықтан ба, сегіз іні-сіңлілерімен тіл табысып, айтқандарын екі етпей, еркелетіп жүргені. Шешесі Ақлима да жұмысбасты адам. Совхоздың сан-салалы тіршілігіне араласады. Тоғыз бала тудым деп қолын қусырып, қоғамдық жұмыстан шет қалып көрген жоқ. Өрімдей кезінде трактор жүргізді. Ісі жеміссіз де болған жоқ. Көп құрметіне бөленіп, ауылдастарына қадірлі болды. Кейін денсаулығына байланысты ғана бұл жұмыстан қол үзді. Әйтпесе, қызымен дала төсінде бүгін қатар жүрер еді ғой!..

Осыдан жеті жыл бұрын Жұлдыз механизатор боламын деп тілек білдіргенде, Ақлима шеше ойланған жоқ. «Еңбектің жеңілі, ауыры деп бөліп қарауға болмайды. Тек жұмысты игере білгін. Әкең де 21 жасынан механизатор болып істеп, көштен қалған жоқ. Механизатор боламын десең, алдыңнан жарылқасын», деген байлам айтты.

Сонымен Жұлдыз жолдастарын Бөденеден ұзатып салып, өзі қара жолмен жаяу қайтты. Олар арман арқалап, білім сапарына аттанды. Ал Жұлдыз болса, ауылында қалып қойды. Жүрексіну мен жүдеу көңіл қабаттасқанда, құрбыларынан қалып қойғанына өкінді де. «Айтылған сөз — атылған оқпен тең». Ол алған бетінен қайтпады. Сөйтіп, алғаш рет «Т-40» маркалы тракторға отырғанда, шаруашылықта шөп шабу науқаны қарбалас басталған еді. «Долан» совхозында да еңбек майданы қырда жүріп жатқан. Асау үйреткен бозбаладай, Жұлдыз да қара жолға түсті. Кең қара жолдан бөлініп кететін тарам-тарам сүрлеулерді көп көрді. «Біріне бұрыла

салсам ше? Қайда болса да, бүгін әйтеуір күн өткізіп, еңбекті ертеңнен бастасам, қайтеді?» деген оймен Бөденеге қарай асығып келеді. Еңбек жолының алғашқы сұрлеуі осы қадамы екенін ол сол сәтте білген жоқ. Міне, содан бері де уақыт керуені алға жылжып, арада жеті жыл өтіпті. Ол бүгін:

— Менің еңбек жолым Жер-Ананың бір пұшпағында өтіп жатқанына қуанамын. Жүрексінбей келіп, жүйрік шыққаным өзім таңдаған мамандықты ұнатқанымнан шығар. Маң дала — құт қамба. Сол қамбаның кілті мен сияқты еңбек адамдарының қолында ғой. Иә, дәл солай. Ел ырысын көздің қарашығындай күтімге алған бізді халық бекер құрметтемейді. Ащы тер — тәтті дән болып, дастарқан берекесін кіргізіп тұрса, механизатор еңбегін неге қадір тұтпасқа, — деді шешіле сөйлеп.

— Жұлдыз, жаңа «аудандағы жалғыз қыз механизатормын» дедің ғой. Бұл мамандықты таңдау себебінді қалай түсіндіресің?

— Менің осы мамандықты таңдауыма себепші әкем мен шешем болса да, оны игеруге баулып, ақыл-кеңес берген Николай Кнесковқа мың да бір рахметімді айтпақпын. Социалистік Еңбек Ері Қәмшат Дөненбаева, республика қыз-келіншектері арасындағы социалистік жарыста Қазақстан ЛКСМ Орталық Комитетінің хрусталь кубогын тұңғыш жеңіп алған Жадыра Таспанбетованың еңбек жолын жалғастырғаным, қиын да қызыға мол осы мамандықты таңдап алғаным өкінбеймін. Еңбек бақыты дегеннің не екенін қазір айта алатын сияқтымын. Соңғы қоңыраудан соң дала қосында болу алғаш ауыр болғанмен, бригадир Витя ағай еңбекке баулуда аянып қалған жоқ. Мен бұл жұмыстан романтика іздеп, не болмаса күнкөріс қажетінен таңдағаным жоқ. Жүрек қалауы солай болды. Ауылды өркендетудегі негізгі күш механизаторларда екенін айқын аңғардым. Өмірдің алтын қазығын еңбек деп түсінуіміз, өзімнің кейінгі толқын — сіңлілерімді де ойлантуы тиіс, — деді Жұлдыз.

Оның алаулаған жүзі нұрланып, мейірімге толы қос жапарынан бақыттылықтың бір ұшқыны байқалып қалды.

Шындығында да бүгінгі ел қамы үшін дала қосы, кәсіпорында еңбек етіп жүрген жастар бойындағы рухтың алмайтын қамалы, шықпайтын биігі жоқ екенін олармен жүздесе, сөйлесе келе аңғарамыз. Әкелер мен ағалардың ежелгі дәстүрін солар жалғастырып жатқан жоқ па? Мі-

не, солардың бірі — Жұлдыз. Оның әкесі — Төлеген, шешесі — Ақлима механизаторлар. Еліне елеулі, халқына қалаулы жандар. Балаларының үлкені Жұлдыз бен Құндыз механизаторлар. Құліпхан кәсіптік-техникалық училищеде оқиды. Бүгін алаңсыз тәрбиеленіп жатқан Шұға, Шағала, Шынарай, Сырым, Ақерке, Меруерт қандай мамандық тандарын уақыт көрсетер. Ал қазіргі бір әулеттің еңбек жолы трактор тұғырынан басталды. Бұл шаңырақтың бақыты өздерінің еңбек жолын халық игілігіне арнағандықтан да шығар.

Шағын ауыл. Бір үйде той болса, тайлы-тұяғымен сол шаңырақтың отын жағысып, қуанышын бірге бөліседі. Көрші-қолаңның басы ауырып, балтыры сыздаса да, сол шаңырақтың түтінінің түзу шыққанын асыға күтеді бұл ауылдың жандары. Барды бөлісіп, біріне-бірі бауыр басқан ауылдастар Ақлиманы құрмет тұтып, сыйлайды. Қөбі кешегі бойжеткен болып бой түзеген, шаруашылықтың қарбалас күндері қатар жүріп еңбек еткен құрбылары бұл күндері осы ауылда ақ жаулықты ана. Еткен еңбек, төккен тер текке кетпегенін өзі іштей сезгенімен, кеудесін ұрып, мен артық іс атқардым, деп совхоз басшыларына әлі бір салмақ салған жоқ.

Шайын демдеп, алдына алғаны сол еді, есік айқара ашылды.

— Үнді шайдың иісі-ақ қой деп едім, бәсе,— деп келген көршісі Ақлимадан жауап күтпестен төрің осы ма дегендей, жайғасып отырды.

Ақлима оған шай құйып берді.

— Әй, сен неге сүйінші сұрамайсың? Бұл сенің қуанышың ғана емес, бүкіл ауылдың да қуанышы, білдің бе?!

— Не болып қалды? Адамды ынтықтырмай айтсаңшы, түге. Айтпағың жақсылық болғай,— деді көрші жүзін бағдарлай қарап, айтпағы не қуаныш екенін түсіне алмай отыр.

— Қызыңның «Құрмет Белгісі» орденімен наградталғанын әлі естіген жоқсың ба? Естімесең, сүйінші өзімдікі,— деді Ақлиманың қолын қыса ұстап.

— Бала қуанышынан бүгіп қалар не бар? Қалауыңды айт. — Ана жүрегі толқып, қапелімде көрші қолына не ұстатарын білмей, қат-қат түйіншегіне жармасты.

Бұл күні Ақлиманың жайған дастарқаны бір жиылған жоқ. Ауылдың балалары «Жұлдыз тәтем орден алыпты» деп, май тоқашқа қалталарын толтырса, еңкейген

кәрісі: «Ой, бәрекелді! Өркенің өскір, шешесі еңбекқор жан еді, Ақлиманың өзіне тартқаны ғой. Жарады, Төлегеннің тұңғышы» деп ақ баталарын жаудырып жүр. Құтты болсын айтушылар толастаған жоқ. Ақлиманың жүзі гүл жайнап, ауылдастары айтқан тілектен көңілі тоғайып отыр. Отанға мың алғысын жаудырып, ақ жаулығын иығына тастай салып, тысқа шығады. «Төлеген қашан келер екен? Сүйіншіні өзім сұрайын әкесінен. Әй, әлі естіген жоқ-ау ол. Несін айтасың, әкесі де бір жасап қалатын болды». Ол таң атпай малды ауылға кеткен. Тысқа он шығып, он кірді. Төлеген естісе, бүгін қуаныштан бір асып-тасырын біледі. Өткен жылы Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаттығына сайланып, өңіріне белгісін тағып келгенде: «Айналайын Жұлдызым. Суымның тұнығы, шаңырағымның гүлі» деп қайта-қайта маңдайынан сүйген.

Ана жүрегі қуаныштан кеудеге симаса, қайғыдан қақ айырылады. Қай ананы кездестірмейік бойында балаға деген мейірімділіктің асау толқыны тулап жатады. Расул Ғамзатовтың «Ананы сақтаңыздар» деген мақаласын оқығаннан кейін әлемдегі бар аналардың парасаты одан бетер биіктей түсті. Кешегі жанкешті барлаушы Николай Кузнецовтың шешесі ұлдарымен партизандар құрамаларында жаумен бірге шайқасты. Ең кіші ұлымен барлауға сан шықты. Қолы қалт етіп босай қалса, жаралыларды емдеді, киімін жамады, асын пісірді, сәбилерге қарады. Оны отрядтағылар «партизандар анасы» деп мақтанышпен атады. Кезекті барлау кезінде ортаншы ұлымен бірге жау қолынан қаза тапты. Отан-Анаға шексіз сүйіспеншілікпен қараған Николай Кузнецов өз басын өлімге байлап, ерлік жасауы ананың ақ сүтімен бойға сіңген парасаттылықтан туындап жатса керек. Сондықтан да, Батыс Украинада «Партизандар анасы» деп аталатын үлкен ескерткіш қойылуының мәні осында.

Бүгінде от басына бақыт әкеліп, ту даланы түлетіп жүрген жандар аз емес. Олардың есімін қуанышпен атауға болады. Ұлбала Алтайбаева, Кәмшат Дөненбаева, Зылиха Тамшыбаева, Жадыра Таспанбетова сияқты бүгінде қоғамда өздерінің тиесілі орны бар еңбек адамдары. Бәрі де мемлекет ісіне араласып, ел дәулетінің артуына үлесін қосып жүрген жандар. Ал сол шоғырдың ізбасарларының бірі — ардақты ана тәрбиесін алған Жұлдыз. Жарыста жалындап, үнемі озаттар қатарында болуды мақсат тұтады ол.

АСПАНЫМЫЗ АШЫҚ БОЛСЫН

... Волхов майданына келгеніне де Бақтиярдың үш-төрт ай болып қалған. Бұл жерде олар ұзағырақ жатып қалды. Екі-үш күнде бір рет арнаулы даярлық өтеді, соңғы хабарларды тындайды. Тіпті, жауынгерлер зерігейін деді. Сонда командирлерінің айтатыны:

— Сіздер шыдаңыздар. Алда өте маңызды шайқастар болады, соған қатысасыздар.

Сол күндерде ол Россияның кең байтақ даласын, орманын сырттай тамашалап жүрді. Бірде бір топ тырна өте төмен ұшып өтті. Олардың сазды сұңқылы да біразға дейін естіліп тұрды. Осы көрініс оның көз алдына туған елін, өскен жерін елестетті. Онда да осындай тырналар топталып ұшып жүретін еді. Жаздың болып қалғаны-ау! «Тырналар... қандай ұйымшыл құстар. Мүмкін олардың барлығы бір ұяның балапандары шығар. Осындай тату-тәтті ұясы, туған-туыстары мол адамдар да бар-ау. Олардың армандары бар ма екен?» Ол өмір туралы шексіз ойларға берілді. Соңғы кездері көп ойланады. Мүмкін, осындай сын сағатта адамдардың барлығы да сондай шығар.

... Бақтияр балғын балалықтың бал шырынын көре алмай, ерте есейді. 1918 жылы өмірге келген ол әке-шешеден ерте айырылады, туыстары інісі мен қарындасы үшеуін балалар үйіне тапсырады. Мұны Бақтиярдың өзі шала біледі. Содан бергі уақытта інісі Жаңбыршы мен қарындасы Құлпаршынан ажырап қалды. Мектепте оқыды, еңбекке жастай араласты. 1938 жылы Совет Армиясының қатарына алынды. Оның соңы Ұлы Отан соғысына ұласты. Енді есін біліп, азамат қатарына қосыл-

ғаннан бергі арманы: «Туған жеріме оралып, еңбек етсем, ел қатарына қосылсам...»

Иә, арман алдамайды екен. Жеті жыл басқа жерде жүрген Өтегенов елге аман-есен оралды. Әрине, ол жылдарда талай қиындықты басынан өткізді, ең бастысы аман-есен туған жердің топырағын басты. Ал елде жақын дегенде жалғыз туысы Байбосыновтан басқа ешкімі де жоқ еді. Сол кісінің ақылымен Ақтөбеде қалып, ішкі істер басқармасына жұмысқа орналасты. Келесі жылы Бейбіт пен екеуі семья құрып, бір шаңырақтың отын тұтатты.

Майданнан бірнеше жауынгерлік орден, медальдармен оралған Бақтияр бейбіт еңбек сақшылығында да өзінің адалдығын, іскерлігін таныта білді. Сонау 1942 жылы партия қатарына қабылданған ол содан бері коммунист деген атқа кір келтіріп көрген емес. Ал, Бейбіт болса бұл кезде кәметке жаңа толған, ашаң жүзді, талдырмаш, қара торы қыз болатын.

Бақтияр жетім өссе де, өткен өміріне өкінген емес. Себебі қай уақытта да туған Отаны, сүйікті Коммунистік партия оны қамқорлыққа алды. Мәпеледі, тәрбиеледі. Есін біліп, азамат қатарына қосылғанда осыларды ойласа, өзінің туған еліне, адамдардың кіршіксіз ақ көңіліне, Отанымыздың қоғамдық құрылысына шексіз риза болатын. Егер Ұлы Октябрь революциясы әкелген баянды бақыт, теңдік болмағанда, өз тағдыры қалай болатыны белгілі еді, өзінің Ұлы Октябрь революциясымен құрдас болғанына қуанады. Кейін туыстарын іздестіріп еді. Інісі Жапонияға қарсы соғыста қаза тауыпты. Ал қарындасы жасында ауруға шалдығып, содан жазыла алмапты.

— Мен уақыттың қиындығынан оқи алмадым. Ол кезде ел басына түскен қиындық бұған мүмкіндік бермеді. Біз көрген қиындықтарды балаларымыз көрмесе болғаны,— дейді өткен өмір жолдарына ой жүгірткен Бақтияр.

Иә, балалар демекші, осы үйдің бар базары да, ажары да, қуаныштары да балалары екен. Бақтияр мен Бейбіт он баланы тәрбиелеп, өсіріп отыр. Ал үлкен балаларынан тараған оншақты немерелері де бар.

Бір шаңырақта он бала! Он тағдыр, он өмір. Және осы балаларымен Бақтияр мен Бейбіт қалада тұрып келеді. Ауылдық жерде он баласы бар үйлер жиі кездеседі ғой. Ал қалада бір үйде осынша бала бар дегенге, әуел-

гіде жасыратын не бар, сенбедік. Бірақ жарасымды семья сәнін, ынтымақты берекесін көзімізбен көріп, сүйсіндік. Сөз арасында күдігімізді жасыра алмай:

— Осынша балаларды тәрбиелеу, өсіру, киіндіріп, оқыту оңай болмаған шығар? — деп сұрадық.

Табиғатында мінезі ауыр, аз сөйлейтін Бақтияр бірден ештеңе деген жоқ. Ал Бейбіт болса ашық, жарқын, ескі таныстардай шүйіркелесіп кетті.

— Әрине, бала тәрбиесі қашанда оңай болған емес. Бірақ өскен соң балалар бір-біріне қарайды. Біз бәз біреулердей, дүние қуған жоқпыз, оны мақсат та етпейміз.

Бейбіт тұрмыс құрғанда ешқандай мамандығы жоқ еді. Әуелгі жылдары оны жұмысқа орналастыру туралы Бақтияр ойламапты да. Өйткені, жас семья балалы-шағалы болып, бір үйдің қарекеті бастан асып жататын.

Сол жылдары Бақтиярмен Өмірхан Дүзбаев деген құрдас жігіт көрші тұрады. Қатар замандастар ретінде жақсы араласып, сыйласып жүреді. Өзі сауда саласында басшы қызмет атқарады екен. Араласып тұратындықтан Бейбітті жақсы біліп, бақылап жүреді. Бірде Бақтиярға:

— Бәке, жолдасыңды мен сатушылыққа үйретейін. Жұмысқа қос. Меніңше тез үйреніп кетеді, — дейді.

Бұлар ойланып қалады. Бірақ Өмірхан айтқанынан қайтпай:

— Мен білсем сендер босқа жүрексінесіңдер. Оларың дұрыс емес, — деп отырып алады.

«Мойынға алса, бітпейтін ештеңе де жоқ» деген бар ғой. Шынында ол сатушылық жұмысқа тез үйреніп кетті. Бұған тілеулес болып жүрген Өмірхан қатты қуанып:

— Бәке, көрдің бе, Бейбіт жап-жақсы үйреніп қалды. Осылай талаптанып жақсы жұмыс жасаса, оған жеке дүкенді де сеніп беруге болады, — дейтін ол көршісінің қадамына риза болып.

Бұл жұмысқа Бейбіт шын ықыласымен беріле істеді. Қай жұмыстың да қызығы мен қиындығы, қыр-сыры мол болады ғой. Бейбіт соны білуге ұмтылды. Ал білмегені болса, оны сұраудан, үйренуден жалықпады. Осылайша ол жаңа ортаға тез-ақ үйреніп кетті. Адамдар да осы бір қара торы қазақтың жас келіншегін жақсы көретін, көбісі өз құрбылары санайтын. Оған сырларын айтып, ақыл-кеңес сұрайтын. Реті келгенде өздері де қолқабыстарын аямайтын.

— Мен сатушылыққа баратын болдым, — дегенде, тұма-туыстарым:

— Ол бір қиын жұмыс. Өйткені халықпен жұмыс істеуің керек. Ал халықтың бабын табу оңай шаруа емес, — деп қорқытты.

Қандай жұмыста да көмекші болу бір басқа да, жеке жауапкершілікпен жұмыс істеудің жөні бір басқа ғой. Бұл жауапкершілік — Бейбіттен іскерлікті, ұқыптылықты, ізденімпаздықты талап етті. Арнаулы мамандығы болмағандықтан, барлығын тыңнан бастау керек еді. Ол осылай жасады да. Өз бетімен оқыды, жасы үлкен, тәжірибелері мол әріптестерінен жалықпай үйренді. Осындай талабының арқасында жұмысына маманданып алды. Енді ол туралы әріптестері:

— Біздің Бейбіт бірбеткей адам. Ол алдына қойған мақсатына жетпей тынбайды. Міне, бұл біздің жұмыста өте керек қасиет, — дейді.

Біз қарапайым сатушы Бейбіт өмірімен танысып отырғанда, ұлы Абайдың: «Күллі адам баласын қор қылатын үш нәрсе бар, содан қашпақ керек, әуелі — надандық, екіншісі — еріншектік, үшінші — зұлымдық» — деген ұлағатты сөзін еріксіз еске түсірдік.

Міне, ақын ескерткен осы үшеуінен де Бейбіт бойын аулақ салған адам. Біріншіден мамандығы болмаса да, тың жұмысқа талаптана білді. Бұл — надандықты жеңгені еді. Екіншісі — тынбай іздене білді. Бұл — еріншектікке бойын үйретпегені еді. Үшіншісі, оның бойында зұлымдық деген зиянды кесепаттың белгісі, атымен жоқ еді. Өйткені, ол ана болатын. Тек жәй ғана ана емес, он баланы өмірге әкелген «Ардақты ана» еді.

Осы жұмысын Бейбіт жиырма екі жыл тапжылмастан атқарды. Бұл жұмысқа ең үлкен қызы Розасын туғаннан кейін орналасқан екен, содан кейінгі балаларымен бір салада жұмыс істеп, жуырда ғана мемлекеттің көп балалы анаға берілетін жеңілдігін пайдаланып құрметті демалысқа шықты. Сонда оның атына көп жылы сөздер, ақ тілеулер айтылды. Ол оған әбден лайық. Сауда саласында көп жылғы мінсіз қызметі үшін талай грамота, бағалы сыйлықтар алды. Советтік сауда қызметкері атына ешқашан кір келтіріп көрмеген, сондықтан да ол көпке сыйлы да қадірлі.

Семьясының көптігі ескеріліп, бұрынғы үйіне қоса үш бөлмелі жаңа пәтер берілді. Бұрынғы үйлерінде Мақсат бастаған үлкен балалары тұрады. Ал өздері кішкентайларымен жаңа үйге көшті.

Қара шаңырақтың алтын діңгегі Бейбіт пен Бақтияр-

дың балалары жастайынан еңбекшіл болып өсті. Оның себебі, екеуі бірдей жұмыста болғандықтан есін білген балалары әке-шешелері келгенше үй тірлігін бөле атқарып, кішкентайларына қарап отырады.

— Көп адамдар балаларын кішкентайынан шектен тыс еркелетіп, ештеңе үйретпей өсіреді. Жасында тұрмысқа жаттықпаған бала өскен соң икемсіз болады. Бала тез өседі. Ал өсіп кеткен баланы іске үйрету, тәрбиелеу өте қиынға соғады,— дейді Бейбіт.

Орынды айтылған сөз. Халқымыз: «Баланы жас-тан...» деп бекер айтпаса керек.

— Қазір заман жақсы. Қанша баланы асырап, өсіріп отырмыз. Сонда да ештеңеден тарығып отырған жоқпыз. Бұл ұлы Лениндік идеяның салтанаты. Жеріміз қандай, еліміз қандай, күн санап құлпырып барады — дейді, Бақтияр ойлана сөйлеп.

Өрісі кең өскелең заманның құрдасы дұрыс айтады. Туған еліміздің алып құрылысымен ол бірге жасасып, бірге өсіп келеді. Оның көз алдында жалпақ дала мың құбылып, жаңарып барады. Олай болса, жасампаз заманның құрдасы кәрілікті мойындамайды да. Өйткені, оның көңілі жас. Өйткені, олар өсірген он бүлдіршіннің, олардың ұрпақтарының өмірі жас. Соларға қарап олар да қартаюды білмейді, қартайғысы да келмейді, қартаймайды да.

... Біз сол күні ұзақ әңгімелестік. Олардың өмір жолдары ұқсас, тағдырлас болуы мүмкін. Бірақ олардың басқаға ұқсамас жеке бақыттары, сырлары, өмір жолдары бар. Рас, олар айтулы, даңқты адамдар емес. Дегенмен, бір ұяда он бала тәрбиелеп, оларды еңбекшіл етіп өсіруі өзгелерге айтып беруге тұрарлық. Әңгіме барысында Бейбіт те, Бақтияр да:

— Бақытымыздың бастауы осы балаларымыз. Ортақ тілегіміз — біз көрген қиындықтарды осылар көрмесе екен. Аспанымыз әрқашан да ашық болса екен,— деді.

Иә, аспанымыз әрқашан да ашық болсын!..

Төлен Қаупынбаев

БҰЛҚЫНҒАН БҰЛАҚ

Біреуін екеу етудің қамымен қай мезгілде де ширақ шыраймен сан сабылып жүретін жандарға елеусіз, әйтеуір «өтер-кетер» деп өткізетін күн, сірә да, жоқ. Содан ба, не бір маусым, не бір жылдың дидары емес, табаны күректей жиырма жыл бойы ол белін бекем түйіп, қолына шопан таяғын ұстап келеді екен.

Сөйтсе де жер-ананың шың-құзына дейін көк тебіндеп, ашық қол әжедей пейілін кеңге салып, бір еркін көсілетін шағы — жаз-жайлаудың шыбынсыз жасыл төріне не жетеді?! Бұл — салқын сабат қымыз сапырып, тастан-тасқа секіре бұлқынған адуынды өзеннің лебінен көкірек кеңіп, «үһ, шіркін дүние-ай!» деп табиғат-анаға балалық сезіммен емірене еркін еркелер мезгілдің деген шағы еді. Алдыңа қарасаң да, артыңа қарасаң да керіле созылып, кемел шағына келген көкпеңбек әлем. Жаз самалына еркелейді білем, Көкбастаудың бұлағына үн қатқан көкмайса шалғыны судыр ете түседі де, шегірткенің әніне құлақ түргендей, әлгі бір сусыл үн заматында тына қап, қоян жон, жұмсақ, масаты кілемді алдына жая қойғандай болады. Бізге таңсық болғанымен ерлізайыпты Күлән Әбдібаева мен Айдархан Біләловқа бұл үйреншікті құбылыс. Мұның сырына үңілмек болсаң, «жайлау сәні осындай болмағанда қандай болушы еді, өзіңіз де айтады-ақ екенсіз» деп жымыып күлген Күләннің ашаң жүзі нұрлана түседі.

— Таңданыс кейінірек болсын, әлі де танысып көріңіз. Қала көзімен ғана емес, жайлау сәнін дала көзімен де көрген жақсы. Текке таңырқамай, байыппен көргендей болмайды, — деп кешкілік движокты дыр еткізіп от

алдырып келгеннен кейін Айдархан бір сырдың ұшын шығарып отырды. — «Тянь-Шань баурайында» деген фильмді көріп пе едіңіз? Көрсеніз — сол фильмдегі құзар тау — мынау көз алдымыздағы оқшырайып тұрған Тиек пен Есенаманның шоқысы.

Ал әлгі жалғыз құлан, таутеке үйірі су ішіп шыққан өзен — табаныңыздың астында жатқан — мынау Текес. Басын бір қияндағы Сырт жайлауынан алады да Құтырғанның бұлқынған бұлақтарын қосып алып төмен қарай құлдырай ағады. Көккемер атанған осы жайлаудың жайқалған көкмайсасын көрсетуге тырысқанымен неше алуан гүлдерін кинооператор көрсете алмапты. Мұның басқа өңір-өлкеден ерекшелігі, естен кетпес суреті хош иісті гүлдерінде емес пе? Алтын тамыр, дәрі шөп, шынаргүл, еңлікгүл, көкемарал, қоянтобық, бұғы сүзер — бәрі де жайқалып өседі.

— Бәлкім, кинооператор келген мезетте бұл гүлдер өспеген шығар? — деп сөзге Күлән араласты.

— Өспей не бопты! — деді Айдархан жұлып алғандай. — Немене, Тиекті біреу бір жаққа түп орнымен көшіріп әкетіп пе? Онда да осындай шыбынсыз жаз болатын. Тек көретін көз, түсінетін жүрек болмаған да? Әйтпесе, еңлікгүлсіз мына Қызылкөзеннің, Дөңгелек саздың сәні бар ма?! Тау қызығына үнілмей, оның қойнауларындағы неше алуан гүлдер мен шөптердің өзіндік қасиетін білмей тұрып, ол жайында әңгіме қозғаудың өзі қате, тіпті, қажеті жоқ нәрсе...

Тегінде, Айдархан кез-келген нәрсеге еліктеп, сыраша бермейтін жігіт. Ал ойындағысы табылды ма, балаша мәз, бір айтқанына қайта-қайта оралып, әңгімеге қарық қып тастайды. Бұл оның сондай бір көңілді сәті еді.

Кешке мал қораланып, шаруа-жәй жайланғаннан кейін де Көктөбеге шығып, маңайды байқап келу — Күләннің қашанғы дағдысы. Мұнсыз, тіпті, ішкен асы бойына жұқпайды десе де болады. Бір отар қойға не боп, шаруаны дөңгелетіп әкетеді дегенмен, Нұрқасеннің әзірге көрмегені көп: мектеп оқушысы қолы бос мезгілде, демалыс сәттерінде болмаса қолына таяқ ұстаған емес. Айтатыны — оқу, білім алу. Өрісті ұрпаққа кім қарсы тұрады дейсің, мейлі де, арманына жетсін! Түнеу күні шай үстінде отырып Айдархан:

— Әлі мойны бос, өмірге араласып, қатайтып алың, — дегенде Күлән:

— Таңдауын өзі айтсын. Біздікі — ақыл. Алда-жалда

оқу, білім керек деп тапса, оған да көлденең тұрмаймыз. Қайта, меніңше, маман боп шыққаны жақсы. Малдың да, адамның да жай-күйін тереңірек біліп шыққаны кімге жаман, бізге де, колхозға да көп пайдасын тигізеді,— деп көптен көкейде жүрген ойын ақтара сөйлеген.

Сәтсіздік болайын десе, аяқ астында ғой! Нұрқасен сол күні-ақ аяғын шалыс баспасы бар ма?! Кешкілік, сауымнан кейін күлте құйрық құлындарды желіден ағытып жіберген де, іс осымен тынды десе керек, үйге қайта кірген. Биелердің қалай қарай өріс алғанына мән бермеген. Қырсық тап болайын десе, осының өзі-ақ жетіп жатыр.

Түннің бір әлетінде, жұлдыз селдіремей орнынан тұрып кеткен Айдархан бір мезгілде қосқа күйіп-пісіп оралды.

Бұған не болды екен? Тау қозғалса қыңқ етпейтін сабаздың өңі қатты қабарып кетіпті. Қайыру бермей жылқылар да әбден әлекке салды. Әйтеуір «Мох-мох» деп жүріп көк шалғынға әбден тойып, құндыздай жалт-жұлт еткен құлындардың ноқтасын желібаудағы тиекке іліп болған соң ғана:

— Не, қабарып кеткеніңе қарағанда, шық қалың түскен-ау, ә? — деді Күлән оның жүзіне сәуле түсіре сөйлеп.

— Қайдағы-жайдағыны айтпай отыр. Біреуге жан қайғы, біреуге мал қайғы... Көрмей жүргендей-ақ шық түсіп пе дейді ғой өзі. Одан да неге кешіктің, биенің бір сауым уақыты өтіп кетті ғой демейсің бе? — Айдархан тамағына ашу тығылды ма, бұл сөздерді бөліп-бөліп әзер айтты. Әзірге маңдайындағы қалың қыртыс жазыла қойған жоқ.

— Жә болды, текке ашуланбай-ақ қой, егер ұйқыңды қиғың келмесе, ертеңнен бастап биелерді өрістен өзім-ақ әкелейін! — деді Күлән, жалма-жан жүзін ерінен аударып әкетіп.

— Туу, адамның жынын келтіріп, өзіңе не болған!... Биелер шабындыққа түсіп кетіпті. Жегенін қойшы, жапырып, рәсуалап, майқамдап кеткені жаман. Дөңгелек сазға, Әжінің сайына қарай өрлетіп жібергенде, бүйтпес еді. Кеше кешкілік дұрыс өргізбеген де!

— Жә, сен де бала болғансың... Жарайды, қатты айтып ренжітпей-ақ қой. Көңіліне алып, талабы қайтып жүрер... Өзім ескертермін.. Апыр-ау, мынауың не гүл?

— Әлгі не деуші еді өзін? Иә, таптым, қазір, тілімнің ұшында тұр. Таудың шынаргүлі деп жұрттың сұғын қа-

дап жүргені, міне, осы шынаргүл! Биелер көрінбеген сон Лабасының шоқысын бетке алдым. Мал ұзап жайыла бастағалы бері көз ұшында тұрған шоқыға барудың реті келмей-ақ жүр еді. Биіктің осындай бір қасиеті бар. Көркіне қылау тимеген. Биелер соныға тұмсығын тығып жіберіп, жердің шұрайын қимай, биікке өрмелей берген... Балаларды бір қуантайын деп жүр едім, сол іздеген шынаргүл ғой бұл.

Тезге сап, тәртіппен өсіргендей үлбіреп тұрған аппақ гүл. Күлән танауына апарып, құшырлана искеді. Жұпар иісі аңқып кетті.

— Сонда шынаргүл тек тауға өсе ме?

— Иә, құзар шынға, биік тасқа өседі!

— Ойпатты жерге неге өспейді?

— Онда, оның қадірі болмайды. Таза ауаға, ылғалға әуес. Шоқыға күн сәулесі алдымен түседі. Сондықтан да ол шың гүлі, шынар гүл атанған.

Күлән жымып, езу тартты. Әлі күнге «сен» деспеген жұбайының жүзін біртүрлі мейірім шуағы нұрландырып жібергендей болды.

Осы оқиғадан бері Күлән сауын биелердің, көлік аттарының қай маңға жайылатындарына дейін аңдап, көз қырын салып отырады.

Әне, тағы да асығыс жинала бастады. Көктөбеге көтеріле бергені сол еді, иттер үрді. Бекер үрмеңті — тор төбел атты Әлекең келіп тоқтады. Бұл кісі — ауданның мәдени құрылысын өрістетуге елеулі үлес қосқан, көпке сыйлы, қадірлі азамат, аудан тұрғындары жазбай танитын Әлнұр Мейірбеков еді. Шопандармен ұдайы етене араласа, сырласа жүріп, дәм-татымы мол көркем туындылар жазған ол бүгінде құрметті еңбек демалысында еді. Сөйтсе де өмірдің қызу ортасында болып, қилы-қилы әңгімелерді жалықпай, жан жадырата айтып отыратын адамға аттан түсіп, жантайып жату да қол емес. Ықылас болмаған сон, көңілдің күйкі тартатыны да бар. Одан гөрі тау аралап, ежелгі достарының ырду-дырдуына ортақтасып жүру — тіршілікте көрер қызықтың нағыз өзі. Әлекең бұл сапарда да осындай оймен атқа қонған екен. Бір жағы, бұл өңірдегі шопанның көпшілігіне күйеу, сыралғы қонақ болғандықтан да көрген бетте әзілдесе сөйлесу ол үшін әдет болып кеткен.

— Көкбастаудың шынаргүлін Күлән мен Айдархан оңаша қызықтап жатыр ма екен деп ойлап, атқа ертеле-тіп-ақ қонып едім, үйіңнің төбесі көрінсейші, әдейі қал-

тарыстау жерге қонғанбысың? — деді Әлекең қияқ мұртын сылап тұрып.

— Таудың шынаргүлін іздесеңіз, күндіз келер едіңіз. Сірә, өзіңіздің көптен ұшырастыра алмай жүрген шынаргүліңізді іздеп шыққансыз ғой. — Күләннің табан астынан тауып айтқан сөзіне от басы мәз боп қалды.

— Сіз, Әлеке, осы шопандардың көпшілігіне аға, ақылшы боп жүрсіз, сөзіңізді ешкім жерге тастап көрген жоқ. Осы өңірдегі жайлауды берекелі пайдалану туралы жасаған ұсынысыңызда да ешбір мін жоқ қазір. Үшкүңгей, Көккемер жайлауына оншақты отар қой әдеттегіден көбірек жайылып отыр. Және бәрі де саулық отары. Ендеше, төлімен 12—13 мың малды жайып семіртудің бір резерві іске қосылды. Мұның өзі жәй нәрсе емес. Адамдардың достығын шыңдауға себін тигізеді. Өріс пен жайылымды мейлінше тиімді пайдалану мәселесін кезекке қояды. Осыған бас-көз боп, ағалық ақыл-кеңестеріңізді де айта жүрерсіз деп аудан басшылары өзіңізге де салмақ салған-ды. Меніңше, орынды сенім ғой, — деді Айдархан.

Әлекең сыйға-сый дегендей Күлән мен Айдарханның сөзін бас изеп қосшап қойды. Сосынғы бір мезетте:

— Шопандар екі бүйіріңнен қысып, өрісінді тарылтып кеткен жоқ па, Айдархан, жасырмай, қане, шыныңды айтшы? — деді бәсеңдеу сөйлеп.

— Біреуді екеу етуді ойлаған адам алдағысын да көре білуі керек, Әлеке. Ендеше, ырыс-берекенің көбейгеніне кісі қынжылмаса керек. Ендігі мәселе бардың қадірін біліп, текіректемей, жақсыға да, жаманға да ортақтаса білуде болып отыр, — деді Айдархан, тереннен сүзіп алғандай, әрбір сөзіне жан бере, салмақ тастай сөйлеп отыр. — Бұрын тау етегінде де отырып келгеніміз ақиқат. Сөйтсек, «жер кең, мал еркін жайылсын» дейді екенбіз де, бардың қадірін біле бермейді екенбіз. Сол жылдары осы Лабасының түстігіне жайылатын малдың ұзын саны он мыңнан аса бермейтін. Ал қазір мал саны екі есеге жуық өсіп отыр. Мұнымен қоймай тау қойнауына жаңа қыстаулар салынды. Екпе шөп егілген жер қаншама?! Лабасы жоны қыс — қыстауға, жаз — жайлауға айналды. Сонда гәп неде дейсіз ғой?

«Білгішсінбей отыршы», дегендей, Күлән нарт қызылданып Айдарханға көз қиығын тастады. Айтты-айтпады, өмір жаңа болса, өлшем де жаңа. Қол жеткенге місе тұтса, озат атанып жүрген шопанның өзі де қатты тоқы-

рап, судан шыққан балықтай күн кешіп қалуы қиын емес. Шаруа бабын ойлаған адам ертеңгі мұратты да ойлайды. Ілгерілеу — басты талап, алға мақсат қою — өмір заңы. Колхоз басқармасы, партия ұйымы істі осылай ұйымдастырғысы келетінін мына отырған Күлән да, Айдархан да жақсы түсінеді, әрине. Дегенмен, маған ешбір қатысы жоқ деп кезектегі шаруаны басқаға ысырып тастаудың не жөні бар! Айдарханды қазір толғандырған осы мәселе еді. Қайткенмен де алға құлшыну, олқылықтың орнын толтыру күн тәртібінде тұрған міндет. Расын айтса, «тау сағасындағы бос алқапты жыртып, шөп егетін бопты» деген хабарды алғаш естігенде, ертоқымын баурына алып тулағанның бірі Айдарханның өзі болатын. «Шөп еккен деген не сұмдық? Қолда бар, тегін өсіп тұрған шөптің өзін де көп көрген-ау, ә, шіркіндер», деп әбден ренжісін. Сөйтсе, бекершілік екен. Қоңыр күзде осы өңірдегі жиырма шақты қораның маңында таудай-таудай мая теңкиіп тұрды. Ал шөбі шауып алынған жердің оты, тіпті ересен болды. Күзекке түскенде өріс таппай, жерді шұбырынды қып, тақырлап жіберетін мал аз күнде-ақ жұтынып, балықтай боп шыға келді. Осы оқиғаның қалай болғанын, колхоз басқармасының тың резервті қалай іске қосқанын бұдан біраз күн бұрын болып өткен шопандардың жиналысында Айдархан егжей-тегжейін айтып ортаға салған-ды. Күләннің көңілінде: «Айтылған әңгімені қажап, әлсін-әлі айта бергеннен бір нәрсе шыға ма екен?» деген ой да бар-ды. Одан көрі мына ел ағасы Әлекең айтқандай, бүгінгі күннің ділгір, өзекті мәселесін қозғаса қайтер еді?

Әрине, теңіздің дәмі тамшыдан да белгілі. Әлекең от басының жарқын шырайынан көп сырды аңғарғандай болып:

— Жылдағы қонысың тау етегіне, машина жолына жақын еді, биыл Лабасы шоқысына қарай ілгерілеп, қонған екенсің, Күлән, зады келімді-кетімді кісіден қаға беріс болғанын қалағансың-ау, ә? — деді жезделік әзілін қабат қыстырып жіберіп.

— Әдейі ат терлетіп іздеген адамға жердің шалғайлығы жоқ қой, жездеке. Тек көңілі болсын да! — деді Күлән әзіліне әзілмен жауап беріп. Дөңгелек ақсары жүзі тым шырайлы. Күлкісі жұмсақ, біреудің жанына тимей, еркін сөйлейді.

Сынық шырпы көлденең жатпайтын от басы, қызықты әңгіменің орбуіне де себепші. Керегенің басына тұ-

тылған түкті кілемдер мен жайлаудың қызыл-жасыл гүлдерін көз алдына әкелетін ою-өрнек талай ойларға жетелеп кетті білем, бұл сәтте Әлекең үнсіз қалды. Бұдан бұрын біраз шопан үйінен дәм татып, «Қоныс құтты болсын!» айтқан сәттерінде, от басының тазалығына, тіпті, малшы әйелінің киім киісі мен жүріс-тұрысына дейін назар салып, көп пікірлердің түйінін іздеген де еді. Тегінде, бардың өзін ұқсата алмағаннан жаман нәрсе жоқ. Әрине, бүгінде ішіп-жем жағы қай үйде де жеткілікті. Негізгі қос пен қатар ас үйі және бар. Тазалық сақтап, балаларды тәрбиелеу үшін бұл да керек. Қолхоз дәулетінің бұл да бір көрінісі емес пе? Ендеше, сан көбейткенше, осы үйлердің сапасын жақсартып, жасау-жабдықтарын неге келістіре түспеске? Осыны байыптап, ойға түйіп жүрген Әлнұр Мейірбеков керекті жерінде жүз шанысып, бет жырттыспай, ортаға салмақ боп отырған-ды. Соның арасында болған жоқ, көзі адалбақанда қыстырулы тұрған қызыл жалаушаға түсе кетті. Әдетте, мұндай жалаушаларды егін қостарынан көретін еді. «Социалистік жарыс жеңімпазына!» болмаса, «Еңбекте үздік шыққаны үшін!» деген айрықша жазулардың өзі-ақ көп нәрсені аңғартып, өзекке шоқ тастап тұратын. Неге екенін қайдам, Әлекең бұл жолы жалаушаға көз тоқтата қарады. Бірақ ешбір жазу жазылмаған боп шықты.

— Сірә, мына жалауша бір жақсылықтың белгісі шығар?— Әлекеңнің жанға жылы тиетін қоңыр даусы тағы да от басын елең еткізді.

— Қазір не көп, жарыс көп. Үй-ішін, от басын әрдайым таза ұстайды деп беріп кетті,— деді Айдархан.

— Кімге?

— Біздің Күләнға да!

— О, құтты болсын!

— Мұны жас келіншектерге беру керек. Жақсы келіншектер бізде көп, деп Күлән болмаған екен, комиссия: «Мұндай ұсыныс жарыс шартына қайшы келеді. Әркім өз еңбегімен көрінуге тиіс»,— деп өз сөзінен қайтпай тұрып алыпты.

— Е, әбден дұрыс болған!

— Дұрысы-дұрыс қой. Бірақ, от басын, үйдің төңірегін таза ұстаудың қанша қиындығы бар? Ешкімнің нұсқауын күтпей-ақ мұны да сүйекке сіңді дағдыға айналдыру керек. Күләннің алға тартары осы.

— Онда таяу арада ауданда өтетін мәдениет қызметкерлерінің кеңесінде айтатын әңгіменің желісін Күлән

тапқан екен. Тек әркімнің жүрегінен шығатындай етіп, күнделікті іске қозғау салатындай деңгейге көтеріп, айта білсе деймін ғой. Бұған қосылатын шығарсың, Күлән?

— Кім біледі, сенімдеріңізден шықсақ болды да.

— Жок, сен сенімнен шыға аласың, Күлән. Тек бұл пікірді аудан көлемінде қоя біл, оны қадағалайтын арнайы комиссия құрылса, тіпті жақсы.

... Он бірінші бесжылдықтың алғашқы жылының жазы бұл өңірде құбылмалы басталды. Қыс аяғы ұзаққа созылып, көк шөбі май айына дейін көтерілмеген Аршалы өңірі қалың жаңбырдың астында қалды. Содан аз күн өтті ме, өтпеді ме, дала дүр сілкініп, түкті кілемдей құлпырып шыға келетін мезгілде, жерге түйір тамшы тамса, қане. «Жаман шопан өрісін бір-ақ күнде жейді» демекші, ертеңгі күні қылышын сүйретіп қыс келіп, маңайды аяз сықырлата қысқанда, кімге қарап ауыз ашпақ? Жас төл қазірдің өзінде аптаптан қаталап, шыдай алатын емес. Ендігі жерде аяқты малды күн шаңқай түске жетпей-ақ ысып сала беретін ойпатта ұстаудың еш жөні жоқ. Ал бұл мезгілде көгі жайқалып өскен Көкбастау жайлауына көшіп қонуға мамандар келісе қояр ма екен? Осы ойын аға шопан Күлән Әбдібаева колхоз председателі Ғазиз Кештібаевтың назарына салған-ды. Жас та болса бас бола білген білікті басшы аға шопан Күлән Әбдібаеваның ауа райының қазіргідей құбылмалы жағдайында жайлау шөбін барынша тиімді пайдалану туралы ұсыныстарына іштей риза болып:

— Орынды тілекке еш қарсылығымыз жоқ. Бірақ осындай игі іске басқаларды да соңыңыздан ілестіре кеткеніңіз әлдеқайда оңды емес пе? Бұған қалай қарайсыз? — дегенде, Күлән оны қоштап, бұл төңіректегі № 2 фермаға қарасты шопандардың баршасы осындай тоқтамға келгенін айтты.

Жайлау төрінде отырған Күләннің қонысына ат байлайтындар қай мезгілде де аз емес-ті. Бұл мезетте, тіпті көбейе түсті. Бірін жүзі жадырап аттандырып жатса, бірін аттан көтеріп түсіріп жатқаны. Оның үстіне — үйір-шүйір боп балалардың ортасында өскендіктен бе — бір күн жолаушы мама-ағашқа ат байламаса, Айдархан екеуі кәдімгідей қоңылтақсып-ақ қалады. Мұндай «қиындықтан» құтқаратындардың легі де толастар емес. Әсіресе, жас ізбасарларға келгенде мәре-сәре боп жатқаны оның. Биелердің сауымы келген соң, желіге қарай беттегені сол еді, Көктөбенің астынан ызындаған машина

даусы құлаққа жетті. Өне-міне дегенше болған жоқ, аудандық партия комитетінің бірінші секретары Рауан Әріпов қосқа жете бере сәлем беріп, жеңіл машинадан жерге түсті. Ауданға қарасты малдың деніне жуығына шұрайлы өріс болған Сырт жайлауындағы малшылардың мәдени-тұрмыстық жағдайымен танысып келе жатқан беті екен. Көккемердің жұпар аңқыған неше алуан гүліне, тастан-тасқа соқтығысып, бұлқынып аққан бұлақтарына ерекше тебіренген ол жол соқты болса да, Көкбастауда отырған озат шопанның отарына арнайы қайырылған. Аупартком секретары мұның қонысын өзгерткенін тез аңғарып:

— О, тау етегінен гөрі құзар шоқыға қарай өрлей кеп қонғаныңыз өте жақсы болған екен. Мал шөптің сонысын жейді, қысқа өріс сақталады,— деді ризашылық білдіріп.

Аупартком секретары айтатындай бар, ойпатқа қоныс тебу жаз мезгілінде жанға тыныш болғанымен, қытымыр қыста қымбатқа түспек. Қасат қар маңайды көз аштырмай бүркеп салатынын малшы қауым ежелден-ақ көріп-біліп келеді. Ондайда айла асырған шопан ғана сыр алдырмай кетеді. Қыстың талай қатал сынына төтеп берген озат шопанның тәжірибесі Әріповке де жақсы таныс. Бұл сапарында ол осындай мақсат үшін күш-қуат жұмсаған тәжірибелі шопандардың кезектегі міндеттерді шешу үрдісімен де хабардар болмақ ойы да жоқ емес. Әңгіме осындай келелі мәселелерге ойысқанда Күлән мен Айдархан өз ойларын ірікпеді. Ойпаттан тау сағасының бір ерекшелігі — мұнда ылғал көп. Күннің қай мезгілінде де шөптің жетіліп, тез бой алып өсуіне мүмкіндік бар. Мұны табиғаттың тегін ырысы деуге әбден болады. Демек, малдың қаны толып, тез ет алуына қолайлы жағдай да жеткілікті. Тек отардың бір жерде ұзақ үйездеп қалмай, тарыдай шашылып, еркін жайылуына мұрындық болу керек. Кең өріс, бітік шалғын табиғаттың тегін ырыздығы малдың қондылығын көтеретінін озат шопан қай мезгілде де естен шығарған емес. Шопанның мұраты осылай әйгіленгенін колхоз адамдарымен бірге Рауан Әріпов те аз білмейді, әрине. «Семіздің аяғы — сегіз» демекші, он шақты жыл бойына бәйге төрінен көрінген озаттардың қатарында осы Күлән Әбдібаеваның есімі аталып келеді. Айта қаларлығы сол — төл алудан колхоз шопандарынан көш озық келеді. Соның өзінде ол жемісті жылдарын ғана емес, еңіске түскен сәттерін де естен шығармай, әңгіме арасында жасырмай айтар еді. Қемші-

лікті бармаққа бүгіп қайтеді, басқаларға, шопан таяғын ұстап, өзіне қолқанат боп жүрген мына Гүлжайнат секілді жас шопандарға сабақ болсын дейді. Аупартком секретары сөздің бір орайында:

— Ақ мылтық атылған 1969 жылы қай жерді қыстадың, Күлән? — деді.

— Аршалыдан жоғарылап, Тиекті қыстап шықтық, — деді Күлән.

— Ұмытпаған екенсің, ал кейбіреулер ол жылды, тіпті есіне де алмайды.

— Бір күнгі қызыққа бола бастан кешкен қиындықты ұмытсақ, біздің кім болғанымыз, кейін осы Аршалының баурайына көштік.

— Иә, сонда бір ерледің! Оны бәріміз де жақсы білеміз.

Бұдан кейінгі әңгіме шопан қауымның белесті жылдарына қарай ойысты. Әсіресе, 1969 жылдың қысы бұл өңірде өте-мөте қатты болды. Сұрапыл қысқа қарсы тұра алмай, таяқ ұстап қалғандар да ішінара кездесті. Ал сол жылы Күлән мен Айдарханның отары қыстан дін аман шықты. Р. Әріповтың ауызға алып отырғаны сол қыстың оқиғасы еді. Кейін төл аяқтанып, шопандардың арқа-басы босаған мезгілде малшылардың жиналысы өтті. Табыс тұғырына көтерілген адамның жүзі қашан да жарық емес пе?! Күлән мен Айдархан жиналыс төрінен орын алды. Біреу: «жемшөбі мол болды да, әйтпесе кімнен артық» десе, біреу: «жер ала, бұлт шала, бағы жанған шығар» дегенге сайған. Әйткенмен, шындыққа жұрт Рауан Әріпов сөйлегеннен кейін көз жеткізе бастағанды.

— Еңбек ету, оның кілтін табу әркімнің өзіне байланысты. Табыс орайын тауып тер төккендікі. Ойдың шөбінен гөрі таудың сары күйігі малдың жұмырланып семіруіне жұғымды. Сол үшін әлі де жиырма шақты күн кешігіп көшсек деп отырмыз деген кім? Мына отырған Күлән. Қыстау маңындағы қалтарыс, беткей де бір кәдеге жарайтын шығар деп қысқы жайылымды қызғыштай қорыған кім? Ол — абырой арқалаған Күлән! — дегенді аупартком секретары серпіле сөйлеп. — Осы жылғы көрсеткіші — оның үздіксіз ілгерілеуінің басы болды.

Бұдан кейінгі сөзді Күләннің әріптестері жалғастырған. Рас, бәз біреулер жүз саулықтан жүз қозы алуға қол жеткізе алмай жүр. Ал Күлән құрбыларың тоғызыншы, оныншы бесжылдықта орташа есеппен бағымында-

ғы әр жүз саулықтан 140—145-тен төл өсірді. Кеудесіне жарқыратып Ленин және Октябрь Революциясы ордендерін тақты. Жерлестері зор сенім артып екі мәрте республика парламентіне депутат етіп сайлады. Үлкен алғыс, абырой жолы осылай келді. Бұған ол тоқмейілсіп көрді ме? Жоқ. Өзін мақтан тұтып, өнеге-үлгі алып жүрген шопандар сенімі, аудан, облыстан іздеп келіп ақыл-кеңес алатын жастар үміті оған ешқашан тыным берген емес. Ел ерін сыйласа, ері еліне лайық жүк көтермейтін бе еді?! Оның үстіне ел алдындағы парыз бен азаматтық намыс оны ширата түскендей еді. Өзі үлгі тұтатын қарқаралық шопан, Социалистік Еңбек Ері Жолсейіт Молдасанов жалғыз шаппай, жастарды қатарына ілестіре шабады екен. Жұртты дүрілдетіп жүрген социалистік жарыстың қоғамдық ықпалы осы. Осыған жан беріп, жарыс шоғын лаулата түссе, қайтер еді? Осы ойын малшылардың кезекті бір жиналысында Күлән ортаға салған. Әрине, бастаушы болса, қостаушы көп екен. Колхоз басқармасы мен партия ұйымы бұл бастаманың орындалуына тікелей ұйтқы болды. Комсомолец-жастарға Күлән Әбдібаеваның қамқорлық көрсетіп, ұстаздық етуі тағы бір тың резервті іске қосуға себепші болды. Мектеп бітірген жастар шопан таяғын ұстап, колхоз абыройын асырды. Кейін еңбекте шыңдалған олардың құрбыларының он шақтысы колхоз жолдамасымен жоғары оқу орнына түсті. Әлбетте, берген сертте де намыс бар емес пе?!

Осыны іштей саралап, қилы-қилы ойларға берілетін Күлән Әбдібаева өзін әрдайым ширақ сезініп, тынбай ізденетін ауылдастарын мақтан ете сөйлейді. Оныншы бесжылдық жоспарын төрт жылда асыра орындаған ол қорытынды жылда, тіпті, шырқап кетті. Әр жүз саулықтан 157-ден төл өргізді. Ал жаңа бесжылдықтың алғашқы жылында — әр жүз саулықтан 160-тан төл өсіріп, әр қойдан 4 килограмнан жібек жүн қырықты. Бұл ауа-райы құбылмалы таулы өңірде зор жетістік. Кейде істің мәніне жете түсінбегендердің «Е, жақсы жағдай жасалса, әркім-ақ мерейлі болмай ма?!» дейтінін қайтерсің! Күлән бұған не десін? Қым-қуыт әрекеті, ақпан-қаңтарда сары майдай сақтаған өріске отарын тебіндетіп жүрген сәті, көктемнің қара өзегінде туған жас қозыларды мәпелеп, көз ілмейтін күндері көз алдына елестейді. Ойлап тұрса бұған ешкім де ала-бөтен артық көмек көрсетіп, шашбауын көтере бермейді екен. Жаз жайлауы — Көкбастау,

қыс қыстауы — Аршалының баурайы. Қысы қытымыр, қатал. «Белдес те жеңіп шық» дейтін тәрізді. Ал бұл болса қиындықпен белдесуден тартынған да, тайсалған да емес.

Күлән арыны жаңа ғана басылған отарды Лабасының сары күйігіне қарай өргізіп жіберіп, айналаға көз жіберген. Аспанда шөкімдей бұлт жоқ, мөп-мөлдір, ашық екен. «Бірақ бұған сенім бар ма, тау жайласаң, он ойла», деп жел өтіне қарай жүрді. Биелердің сауымы келіп қалып еді. Әрине, мұны маңдай жіпсітіп, шүлен байлыққа кенелу үшін саумайды. Халықтың ежелгі кәсібін бес қолдың саласындай боп үбір-шүбір өсіп келе жатқан бұлдіршін балалар көріп, түйісініп өссін, дейді.

Бие сауып қайтқан Күлән жас саумалдың көпіршіген көбігін жуасытпақ боп серке терісінен тігілген тобылғы күрең месті күрпілдетіп пісе бастағанда, көршісі Байжұма Сайлыбаев мама-ағашқа торысын байлап жатты.

Шопан үйінің түтіні ұқсас емес пе? Күн арқа-жонды қыздырып бара жатқан соң, ойдағы ауылды, қыс қыстауды ойлаған шопан тыныш жата алмаған-ды. Сосын еңбегімен ел құрметіне бөленіп отырған озат шопан, Қазақ ССР Жоғарғы Советінің депутаты, он бір баланың анасы Күлән Әбдібаеваның қосына қарай бет алған.

Міне, енді Күлән мен Айдарханның байламына іштей риза болған Байжұма қуанышын жасыра алмай:

— Биыл той үстіне той болғалы тұр ғой. Әйтеуір, жақсылық болғай. Туған елді қуанта бергенге жетері жоқ. Тағы да үлгі көрсетіп ерлеген екенсің, Күлән! — деп желпініп қалды.

Бір мезгілде балалардың абыр-дабыры естілді. Жақпар тастан бермен қарай құстай ұшып келеді екен. Әсіресе, Айнараның екі езуі екі құлағында. Демін әзер алып тұр. Қолындағы бір шоқ гүлді Күләнға ұсынып:

— Бұл шынаргүл, мама! Биік шоқының үстінен теріп алдық, — деді гүл-гүл жайнап.

— Кім теріп берді мұны саған?

— Гүлжайнат тәтем. Әне, Бағдагүл, Ердәулет, Ерболат, Айгүл — бәрі де гүл теріп келе жатыр. Құзар шоқыда гүл өте көп екен! Мә, мынаны сен ал, Еңлікжан!..

«Ардақты ана», еңбеккер ана бесінші класта оқитын Айнара ұсынған шоқ гүлді мейірлене иіскеді. Сосын көгілдір тауға құштар сезіммен көз тастады. Аспан бүгін де шайдай ашық екен. Төменде буырқанған бұлақтар тудайды.

МАЗМҰНЫ

<i>Т. Беркімбаев.</i> От басынан — өмір теріне	3
<i>Ш. Жандаев.</i> Ұядан ұшқан он тоғыз	18
<i>Ә. Нұрмаханова.</i> Ұлбала	28
<i>С. Буратаева.</i> Шаңырақ шаттығы	37
<i>Ө. Әлімгереев, Т. Жаңабаев.</i> Өркен	48
<i>Т. Бекниязов.</i> Қос жұлдыз	56
<i>Ж. Сүлейменов.</i> Бақыт жолы	64
<i>Б. Әбдіразақов.</i> Баспановтар бастамасы	72
<i>Қ. Жиенбаев, Е. Айғалиев.</i> Он бір жүрек дүрсілі	78
<i>О. Оралбеков.</i> Жер мен адам	95
<i>Н. Үркімбаева.</i> Ананың асыл арманы	86
<i>Б. Шубаев.</i> Өз ошағыңның оты ыстық	104
<i>Г. Пірәлиева.</i> Аманат	113
<i>Ж. Нұрғожаев.</i> Ақлиманың балалары	121
<i>С. Әлібеков.</i> Аспанымыз ашық болсын	127
<i>Т. Қауынбаев.</i> Бұлқынған бұлақ	132

НЕЗЫБЛЕМАЯ ОПОРА

(на казахском языке)

Составитель *Ж. Елишбеков.*

Рецензент — лауреат премии Союза журналистов Казахстана *С. Абишева.*

Редактор *О. Оралбеков.*

Художник *А. Латыпин.*

Художественный редактор *Г. Горелов.*

Технический редактор *Г. Ахинова*

Корректор *Б. Момынова*

ИБ № 2329

Сдано в набор 13.08.82 г. Подписано в печать 29.11.82. УГ № 14029. Формат 84×108^{1/32}. Бумага № 1. Гарнитура литературная. Высокая печать. Усл. печ. л. 7,56. Уч.-изд. л. 7,55. Тираж 7000 экз. Заказ № 2583. Цена 20 коп. Ордена Дружбы народов издательство «Казахстан» Государственного комитета Казахской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли. 480124, г. Алма-Ата, проспект Абая, 143.

Полиграфкомбинат производственного объединения полиграфических предприятий «Кітап» Государственного комитета Казахской ССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, 480002, г. Алма-Ата, ул. Пастера, 41.

20 т.